

બેગમ કે બાલા ?

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૮૪ યગૌક

પુસ્તકનું નામ જાગૃતિ કે જાળા ૧.

વિષય ૬-૩

બેગમ કે બલા ?

(સામાજિક નવલકથા)

લેખક :

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડિયા

લોહીના વેપાર વિ. ના લેખક :

મુદ્રક અને પ્રકાશક :

હરિલાલ વલ્લભદાસ અલ્પકર્ણી.

હરિ-હર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

૬૮, હોળી ચકલા, કોટ, મુંબઈ.

૧૯૨૬.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ એ બોલ.

બ્રિટિશ હિન્દની પ્રજા માત્રાજ્યમાં સ્વરાજ્ય મેળવી પ્રજાને જવાબદાર અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા ચાલતું રાજ્યતંત્ર મેળવવા માટે પ્રયાસ કરી રહી છે અને જે સમય જય છે તેમાં હિન્દને સ્વરાજ્ય મળ્યા વિના રહેવાનું નથી. એ સમયે આપણા દેશી રાજ્યો સીધા “બ્લોક હોલ” સાથે સંબંધ રાખશે કે સ્વરાજ્ય પાર્લામેન્ટ સાથે સંબંધ રાખશે તેનો નિર્ણય જ્યારે થવાનો હશે ત્યારે થશે. કેટલાક દેશી રાજ્યો શરત અને સુદરી પાછળ પ્રજાના પૈસાની હોળી કરવામાંજ ઇતિકર્તવ્યતા સમજે છે અને તેથી તેઓ પૃથ્વી-પર બારણ મણાય છે એટલુંજ નહિ પણ આવા રાજ્યો બ્રિટિશ હિન્દની પ્રજાની સ્વરાજ્ય માટેની ચળવળ જોઈને લાલપીળા થઈ જાય છે. વિચારકોમાં એક ભાગ એવો છે કે જેઓ દેશી રાજ્યોની સંસ્થાને પ્રાચીન રાજ્યતંત્રના અવશેષ રૂપે જાળવી રાખવા માગે છે. પણ પશ્ચિમના સ્વાતંત્ર્ય પ્રિય વિચારોની છાપવાળા યુવાન મગજો જુદી, અમલુ. ખુશામત પ્રિય દેશી રાજ્યોની દરતીજ નમુદ કરવા માગે છે. પરંતુ નવલ કુથામાં દેશી રાજ્યોનો સામાન્ય પ્રશ્ન વાંચકોને કંટાળો ન આવે એવી રીતે ચર્ચવાની મેં યથામતિ કોશિષ કરી છે. તેમાં મને કેટલી સફળતા મળી છે તે નક્કી કરવાનું “સાહિત્ય” કાર જેવા ગુજરાતના પ્રમાણિક રીકાર્કારોનું કામ છે. મને એટલી આશા છે. કે “લોહીના વેપાર” ની પેઢે આ મારી નવી નવલકથા ગુજરાતી આલમને પસંદ પડશે. અને મારે હાથે લખાતા “લંડન રાજ-રહસ્યો” જોઈને મને “ગાંડો” માની જોડેલા મારા રોહીઓનો ક્રોધ કંઈક ઓછો થશે.

૧૯૨ મા પાના પછી ૧૯૮ થી ૧૭૨ પાનાં પ્રથમ વાંચી તે પછી ૧૬૩ થી ૧૬૭ મા પાનાનું પ્રકરણ વાંચી લેવાની મહેરબાની કરવી. ૧૬૭ મું પાનું વાંચ્યા પછી ૧૭૩ મા પાનાથી શરૂ થતા પ્રકરણથી વારતા આગળ વધે છે. છાપની આ બુલ માટે દરગુજર ચાલું છું.

મુદ્રક:
તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૬. }

મધુકર.

અર્પણ.

સતત સાહિત્ય બિલાસ, ઉન્નત હૃદય, હિદાર
ધર્મભાવના અને અનંત સ્નેહભર્યા સ્વભાવથી
સર્વ સ્નેહીઓને વશ કરી, પરજનોને સ્વજન
ખતાવી, પોતાના પ્રેમાળ જીવનની મુવાસ
પમરતી શ્રેષ્ઠી સ્વર્ગના નદન વનમાં મહાલતા
મારા પરમ સ્નેહી સ્વ. ભાઈ નાથાલાલ
છગનલાલ (ખંભાત)ના પવિત્ર આત્માને અર્પણ.

મધુકર.

અનુક્રમ.

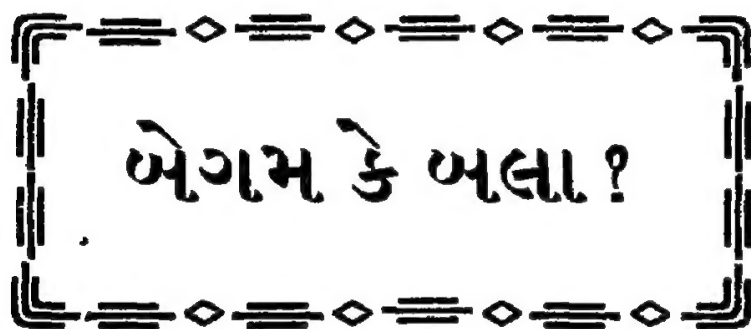
પ્રકરણ	વિષય	પાનું.	પ્રકરણ	વિષય	પાનું.
૧	બાલીવાળા ગ્રાંડ થીએટરમાં	૩	૨૨	સ્વામી આનંદની ગીર ફતારી	૧૩૨
૨	તાઈ કાળું કર	૯	૨૩	મહાબળ	૧૩૭
૩	રઘુનાથ	૧૫	૨૪	પોલીસની તપાસ	૧૪૨
૪	નવો અવતાર	૨૧	૨૫	રઘુનાથ ગભરાયો	૧૫૦
૫	મંગા ડોશી	૨૬	૨૬	પતો લાગ્યો	૧૫૪
૬	મદનસિંહની લીલા	૩૨	૨૭	મુબદ્દમાં	૧૫૯
૭	મધુપુર સ્ટેટ	૩૮	૨૭ (એ)	પ્રજા કલ્યાણની ઝોશીસમાં	૧૬૮
૮	અહિં કે ત્યાં ?	૪૧	૨૮	અકસ્માત	૧૬૩
૯	મંગા ડોશી અને રઘુનાથ	૪૭	૨૯	રાધાને ત્યાં	૧૭૩
૧૦	અરાજક મંડળ	૫૩	૩૦	ન્યાયનો ફારસ	૧૭૭
૧૧	શીરીન ગાંધી	૬૦	૩૧	રઘુનાથનો પત્ર	૧૮૨
૧૨	બળવાની યોજના	૬૮	૩૨	કાવતર	૧૮૮
૧૩	દેશી રજવાડાં	૭૪	૩૩	મુબદ્દનો “દાદો”	૧૯૪
૧૪	નઝીર બેગમ	૮૫	૩૪	અનિરૂધ્ધ	૨૦૧
૧૫	મિસ લીલીઅન	૯૫	૩૫	ધાંચણનો દીકરો	૨૦૭
૧૬	સ્વતંત્ર પ્રેમ	૧૦૦	૩૬	સ્વામી છુટ્યો	૨૧૨
૧૭	રઘુનાથ ને મંગા ડોશી	૧૦૭	૩૭	નઝીર પર ધાલ	૨૧૭
૧૮	જલસામાં	૧૧૨	૩૮	બેગમ કે બહા ?	૨૨૨
૧૯	નઝીરની ખટપટ	૧૧૮	૩૯	ખુની હુમલો	૨૨૮
૨૦	રાધાનું હરણ	૧૨૩	૪૦	પુરાવાનો નાશ	૨૩૨
૨૧	જૂલમ	૧૨૮	૪૧	રાજમુગટ ઉતર્યો !	૨૩૭

સ્વ. શા. નાથાલાલ છગનલાલ (ખંભાત).

જન્મ સંવત ૧૯૩૮.

અવસાન સંવત ૧૯૮૦.

બેગમ કે બલા ?

**Awake, arise or
be for ever fallen.**

MILTON.

પ્રકરણ ૧ લું.

બાલીવાળા આન્ડ થીએટરમાં.

રાતના આઠ વાગ્યાનો સમય હતો. અમાસની કાળી રાત હતી. પણ આજે અધકાર નહોતો. તારદેવ પર આવેલા બાલીવાળા આંડ થીએટર આગળ વિજળીની રોશની ઝબકારા મારી બાજુ રાત્રી દેવીને પરાજિત કરવા માટે અભિમાનથી પુલાષ જતી હોયની એવો ભાસ થતો હતો. આર્યનૈતિક નાટક સમાજ “સતી તોરણ” નો નાટક આજે પૂર ઠાઠમાંથી બજાવવાની હતી. મુજરાતના સુવિખ્યાત કલાકાર રા. દિવાનાનો એ સફલ નાટક જોવાને

મુખ્યની શોખીન આલમ ટોળે મળી બાલીવાળા આંડ થીએટર પર ઉતરી પડી હતી.

આવતી જતી ત્રામમાંથી ટીકીટ ભેવાને આતુર પ્રેક્ષકોની ટોળાઓ ઉતરતી હતી અનેક દૃષ્ટિઓ વિક્ટોરિયા અને મોટરમાં આવી થીએટર આગળ ઉતરતા હતા લોકસમૂહ બધું કોઈ મેળામાં ભેગો થયેા હોય એવો દેખાવ લાગતો હતો કુટપાથ પર અને નાટકશાળાના કમ્પાઉન્ડમાં સોડા લેમન, રોઝબેરી, મ્હા કાશી વિગેરેના રટોલમાં ભરચક વકરેા થતો હતો ટીકીટ ઓફિસે ટંકશાળનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને કુટપાથપર “ખારા સીંગ, બદામ પીસ્તા” ની બાંગ પડતી હતી.

થીએટરની સામેના મકાનમાં કંઈ વિચિત્ર ઉત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો હતો એક મકાનની બારીએ કોઈ દક્ષિણી લલના પોતાના વિશાળ અંબોડામાં મોગરાની વેણી શોભાવી કાતિલ નજરે રસ્તાપર • જોતી ઉભી હતી. તેની બાજુના દિવાનખાનામાં બેત્રણ મોરી લલનાઓ બેચાર “હાફકાસ્ટ” સાહેબો સાથે “કીસ મી માઇ લવ” નું ગાયન બહેરાના કાનના પરફા ચીરાઈ બધ એવી રીતે ગાઈ રહી હતી થોડે દૂર આવેલા “રોયલ બાર” માં આંધીજીને ગાળ હેતા ગરગરહાસોની મન આવ આશુ હતી.

સંતાનવ વાઝા પહેલી ઘંટડી ચર્ચથોડીક મીનીટમાં બીજી ઘંટડી વાગી એ પળે થીએટર આગળ એક સુંદર ફેર્ડ મોટર આવી સીધી અંદર ધુસી ગઈ. મોટર ચક્રચકિત આમના જેવી હતી. થોડે ફાંકડો સાફો બાંધી રાજવંશી થવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. મોટર ઉભી રહેતાં તેના દ્વાર એક હજુરીયાએ ખોલી નાખ્યા અને અંદરથી એક તરણ રાજકુમાર એક બેબનવંતી યુવતી સાથે

નીચે ઉતર્યો. કેટલાક સ્ત્રી પુરુષોએ આ રાજવંશી પ્રેક્ષકોનું સન્માન કર્યું અને બન્ને એકબીજા કલાસમાં જોડેલા ખાસ આસનો પર બેઠા બેઠા.

એ રાજવંશી તરુણીની વય અઠાર ઓગણીસ વર્ષની હતી. તેની નસેનસમાં જોળનનું જાડું હતું. તેની મારકણી કાળી આંખો ભલ ભલા સંયમીના સંયમને બેકબેના દરિયામાં ફેંકી દેવાને સમર્થ હતી. તેના ગોર ઘટમાળા વદન પર તે લાવણ્ય હતું કે જે જોતાંજ જોનારનું દીલ અગલપણાની લહરીનો અનુભવ કરતું તેના કાનમાં હીરાના ધરરોંગસ અને નાકમાં રત્નજડિત ચુકે ઝગારા મારી રહી હતી. હંસણી સમી નાજુક ધવલ ગરદનમાં શુભ મોતીનો નેકલેસ કંઈક અનેરી શોભા વધારી રહ્યો હતો. કાળા રેશમ જેવા વાળનો અંબોડો તેની પાતળી સાડીના છેડામાંથી આપાદ દેખાતો હતો અને તે જોતાંજ કોઈ ભરત કંબિને તેના વાળની લટ પર કવિતા રચવાની પ્રેરણા થઈ જાય તેમ હતું. તેની રેશમી ચોળા પર કિમતી જરીનું ભરત કોઈ કલાકારે કર્યું હતું અને તે તસતસતી ચોલીમાં કેદ પુરાયલાં હૃદયોનુજો જણે પ્હાર નીકળવાને વલખાં મારતાં હોયની એવાં લાગતાં હતાં.

તેને પડખે બેઠેલો યુવાન વારંવાર આ રતિની મૂર્તિને સ્મિતભર વદને જોઈ રહ્યો હતો. યુવાનની ઉંમર પચીસથી અત્તાવીશ વર્ષની હશે. તેણે યુલાખી સાફો આંખો હોય, પગમાં ટાપટ પાખમો પહેર્યો હતો અને શરીરમાં નીઝામ કાલરનો રાજવંશી ડમશે હતો તેના હાથની આંગળીપર પાંચેક હજાર રૂપિયાનું નંગ ઝળકી રહ્યું હતું. રાજેશીનો બાધો નાજુક અને શરીરો કૃતિ સુડોળ અને મનોહર હતાં—વદનપર તંદુરસ્તીની છટા હતી પણ આંખોમાં કામવાસના સ્પષ્ટ

ઝળકી રહી હતી. તેને પડખે ભક્ષભલી રૂપ ગવિતાનો ગવ' ગાળી નાખે એવી શકુંતલા બેઠી હતી. છતાં તેની નજર કોઈ કોઈ વાર, યુવતીની નજર ચોરાવીને થીએટરમાં બેઠેલી ખીજી લક્ષનાઓને જોઈ લેતી હતી.

નાટક શરૂ થયો સંઘળાનાં મન તોરણ અને જોસલે જીતવા માંડ્યા, જોસલનું પાત્ર એજ નાટકના લેખક રા. દિવાના બજવતા હતા અને તેથી જોસલનો આત્માજ જાણે રંગભૂમિપર ગાજી રહ્યો હોયની એવો ભાસ થતો હતો. તાળીઓના ગડગડાટ અને વન્સમોરની ચીચીઆરીઓ વચ્ચે નાટક આગળ ચાલ્યો. પહેલો અંક પૂરો થવાને જરા વાર હતી એવામાં પેલો તરણ ઉઠ્યો.

“હું જરા ખહાર જઈ આવું” તે બોલ્યો. યુવતી હસી. તે ખહાર નીકળ્યો તેનો હજુરીયો તેની સાથે જવા તૈયાર થયો અને તેણે ઇસારાથી ના પાડી. તે થીએટરના કમ્પાર્ટમાં આવી ઉભો ને સાંથી આસપાસ નજર કરવા લાગ્યો. એક ખુણામાં, પાનવાલાની દુકાનની યાજુમાં ચીથરે હાથ વચ્ચેમાં સજ્જ થયેલી એક કુમારિકા નારંગી વેચતી ઉભી હતી. તેના હાથમાં નારંગીની છામ હતી અને થોડી થોડીવારે તે શરમીલા સ્વરે “નારંગી લો—નારંગી” નો મંત્રર ઉચ્ચાર કરી વાતાવરણ કોઈ અજબ જાદુ ભર્યા સંગીતથી ભરી ચૂકતી હતી. તરણ પાનવાળાની દુકાને ગયો. પાનવાળો તેને જોતાં જરા આભો બન્યો—પછી ખીજી પળે તેના આનંદમાં ભરતી આવી. કોઈ દિવસ ન બનાવી હોય એટલી સંભાળથી તેણે પાનની પટ્ટી બનાવી યુવાનને માન સાથે નજર કરી. યુવાને મજવામાં હાથ નાંખી પાનવાળાને એક રૂપિયો બક્ષીસ આપ્યો. પણ તેની નજર આખો વખત પેલી બિખારણ જેવી

નારંગીવાળી પરજ ચોંટી હતી. તે મધુપુર સ્ટેટનો માહિવારસ હતો. એક રાજ્યના સુવરાજને આવી જગ્યાએ ઉભા રહેવું ન શોભે એ વાત તે જાણતો હતો પણ મોટરમાંથી એ નારંગીવાળી પર નજર પડી ત્યારથીજ તેનું ચિંત ચક્રોએ ચક્ર્યું હતું.

“લલ્લ લે. તારી બધી નારંગી છું ખરીદીશ. “અંતે તે નારંગીવાળી પાસે જઈ બોલ્યો. બાળાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે નારંગીની ટોપડી ઉપાડી લીધી ને તે ધુવાનની પાછળ ચાલી.

બાળા ઐશ્વર્ય પંદર વર્ષની અવધીથી કસિ હતી. તેની આંખો વિશાળ, કાળી અને સ્નેહાળુ હતી. આખા શરીરપર મરીમીની સ્પષ્ટ છાપ હતી છતાં એ ચીથરે હાથ પોપાકમાંથી તે અજબ સૌંદર્યની જ્યોતિ ઝગાવી રહી હતી. મેલથી ખરડાયલા તેના મ્હોંપર એવું કંઈક કામચુ હતું કે જે જોનાંજ તેના અંધર રસની બચકર તૃષ્ણ લાગતી તેની આંખોમાં એવી નિર્દોષ સ્નેહાળતા ભરી હતી કે જે બલબલાને તાજ છોડી ફકીરી મેવાનું આમંત્રણ કરતી હતી. તેના આખા શરીરમાં બહાએ એક પણ ખોડ રાખી નહોતી જણે નવરાસી એ પૂતળીને ઘડીતે બુલથી કાઢ મરીબને ત્યાં ફેંકી દીધી હોયની તેમ !

“રઘુનાથ !—” તે બહાર નીકળ્યો ત્યારથીજ તેની પાછળ સુગંધી નજરે જોતો રઘુનાથ દરવાજા આગળ ઉભો હતો. ફતેહસિંહને પેલી કુમારિકાને લઈ આવતાં જોઈ તે જરા દૂર થઈ ગયો હતો તેને જોઈ રાજકુમાર બોલ્યો.

“ જી બાપુ ! ”

“ આ નારંગી લલ્લ લે.”

(૮)

“ હા, ”

“ ને આ પૈસા એને આપ. ” કહી તેણે ગજવામાંથી સો રૂપિયાની નોટ કાઢી.

પેલી બાળા સો રૂપિયાની નોટ જોઈ બડકી. તે નાચી સ્વરે બોલી:

“ મારી પાસે છુટા પૈસા નથી, બાપુ !—”

“ કંઈ શીકર નહિ. એ બધા તું રાખ. ” કહી મહનસિંહ હસ્યો. કુમારિકા મલકાઈ ગઈ. પણ આ અજાણ્યા સખસની આવી ઉદારતાનો અર્થ તે ન સમજી શકી.

“ રઘુનાથ !—” ધીમે સ્વરે રઘુનાથને જરા દૂર લઈ જઈ તે બોલ્યો.

“આજે તારું અહિં કામ નથી. આ છોકરીની સંભાળ રાખજો ને—”

“ સમજી ગયો બાપુ !—” રઘુનાથે આંખના ધસારાથી “ બાપુ ” ને સમજાવી દીધા ને મહનસિંહ પાછો નાટક જોવા ગયો.

(૬)

પ્રકરણ ૨ જી.

તારું કાળું કર !

બાલીવાળા ગ્રાંડ થિએટરમાં મધુપુરના યુવરજ મદનસિંહ નાટક જોવા જતાં પેલી બીબારણી મુઘ્ધાને જોઈ દીક્રા વિનાનો થઈ ગયો. તેનો સ્વભાવજ અંચળ અને ભમાટ હતો. પ્રભુએ તેને એક રાજ્યની પ્રજાનો માલિક બનાવ્યો હતો. તેથી તેને સ્ત્રી ગંભીર જવાબદારી લટકતી હતી તેનું તેને ખાન નહોતું. તે અંમ માનતો હતો કે આ રાજ્યની પ્રજા મારા ભોમ વિલાસ માટે છે તેને ચુસાય તેટલી ચુસવી એ તેનું કર્તવ્ય છે. પ્રજાનું રક્ત શોષાઈ જાય ને દુઃખદર્દી પીડાતી પ્રજામાં બંડની ચીંતારી લાગે તો સમશેર ને બંદુકોથી તેને દાબી દેતાં વાર સ્ત્રી ? એવી તેના મનની હોંસ હતી. પ્રજાને પાગલી ને આબાદ કરવી એ કોઈ જનક જેવા સાધુડાતું કામ છે એવી માન્યતામાં રાજેશ્રીએ જીવનના પચીસ વર્ષ ગાળ્યા હતા. ટૂંકમાં મદનસિંહમાં મધ્યા પચ્ચીસીની ષેલછા સતર આના ખીલી હતી.

રઘુનાથને પેલી મુઘ્ધાને ફસાવવાનું સોંપી નામદાર નાટકશાળામાં ગયા. બીજી બાજુ મુઘ્ધા હર્ષધેલી થઈ ગઈ. તેના હાથમાં પહેલીજવાર સો રૂપિયાની નોટ આવી હતી. “સો રૂપિયા” એ ક્ષપ્ત સાંભળતાંજ મુઘ્ધાનું હૃદય આગબાગ થઈ ગયું એ ત્રણ વર્ષથી તે નારંગી, કેળા વિગેરે ફળોની ફેરી ફરતી હતી. પણ આજના જેવો મંગળ દિવસ તેને માટે કદિ ઉઝ્યો નહોતો. નાદાન ભોળી બાળાને ખચર નહોતી કે તેને ઉદારતાથી સો રૂપિયાની નવાજેશ કરવામાં આવી નહોતી પણ એક કામી ફૂતરાની નીચ આંખો તેના જોખનપર ચોંટી હતી આ ઉદારતાની પાછળજ તેના સલાનાશની ભયંકર ભળ ઝુંબાતી હતી તે પણ બાળા ભણતી નહોતી.

“આજે મારી માને માટે હું ડાક્ટર બોલાવી લાવીશ” તે મનમાં ગણગણી. તેના મામેલને આમંત્રણ કરતી માંદગીને ખીજાને પડી હતી તેને હવા કરવાને પોતે ભાગ્યશાળી થશે એ વિચારથી બાળા મલકાઇ ને ઉતાવળી ઉતાવળી થીએટરમાંથી બહાર નીકળી તેના હર્ષનો પાર નહોતો. અચાનક આનંદથી તેની છાતી ધ્રુવી ગતી હતી. તેના પગમાં વીજળી આવી. થીએટર આગળથી નીકળી એકદાક્રમ પરથી તે બહાર લેનમાં ગઇ તેના વચ્ચે ચીસે લાલ દતાં પણ તેની ખુબસુરતી કામચુકારી હતી એ નીચ ગલીમાં આવતાંજ અનેક વિલાસીઓની છાતી ચીરાઇ ગઇ તેને કશાની દુકાર નહોતી. “બહાર લેન” વટાવી તે કામાટીપુરાની ૧૦ મી ગલીમાં ગઇ. આ ગલીમાં એક બે ગેસના ફાનસ ટમટમી રહ્યા હતા પણ તેની શક્તિ રાત્રીનો અંધકાર ચીરવાને સમર્થ નહોતી ગલીના મધ્ય ભાગમાં એક બે માળનું ગંદું મકાન હતું. બાળા એ મકાનમાં દાખલ થઇ નાનક સરખા મકાનમાં બોંયનખીએ આઠ કબુતર ખાતા જોડા એન્ડીઓ હતી પહેલા ને ખીજા માળની રિથનિ પણ એવીજ હતી વાયુદેવને આ મકાનમાં આવવાની તેના મલ્લીકે સખત મનાઇ કરી હતી. બોંયનખીએ એક મારવાડીની પેઢી હતી. આસનેલના દીવાના પ્રકાશમાં જડો મારવાડી ગરીબ મજુરોના વામણે, દામીના અને વચ્ચે પાણીને મૂકે વેચાતાં લેનો, બચકર બાજે ગીરો રાખતો અને જો કંઈ ચીજ ગીરો મુકવ માં ન આવે તો દરરોજ રૂપિયાપર બે પૈસાનું બાજ લાઇ વધુમાં વધુ પાંચ રૂપિયા ધીરતો. નજીકમાંજ દારૂ પીકું હતું. ત્યાં દિવસે મીસો યા કારખાનામાં મખત વૈનર કરી આઠ દસ આના કમાઈ આવેલા ગરીબ મજુરો થાક ઉતારવાને બહાને પૈસા અને શરીરનું સત્યાનાથ વાળના બેવડાના બહારમાં કાણીક દહેર માણી રહ્યા હતા. માળામાળી અને મારામારીના અવાજથી પહેલો માળ માથું રહ્યો હતો સઘળી

ઝોરડીમાં ગ્યાસતેલનો ડબ્બો જળનો હોવાથી મુંઝળાતી નાખનારો ધુમાડો ભેગો થયો હતો અને દુર્ગંધની સત્તા આખા મકાનમાં ઝાંખી ગઈ હતી પહેલા માળપર કેટલીક ઘાટણો રહેતી હતી એ બાદબો દિવસે બંડી વાળતી યા “ગીરથ” માં નોકરી કરતી ને રાતે પાપી પેટને અધુરો ખાડો પૂરવા માટે પોતાનું શરીર વેચતી કોકેન ને શરાબ, અરીમ ને ચરસના અડ્ડાઓ આ મકાનથી બહુ દૂર નહોતા ગરીબ મજૂરોને પેટ પૂરતો પગાર આપતા મુંઝાળના શ્રીમંતોને ટાઢીઓ તાવ આવતો હતો અને તેથી તેમના મજૂરો ને મજૂરણો પાપ માર્ગે પેટ ભરતા થયા હતા. એજ શ્રીમંતો “અનીતિ” સામે બાંધ મારવામાં ઉસ્તાદ હતા. સમાજ સુધારક મંડળનાં પેટ્રન થવાને તેઓજ આતુર રહેતા પથુ સમાજમાં સડો પેદા કરનારા તેઓજ છે એ બીના સ્વીકારવાની તેઓ સાહ ના પાડતા. “એ સાળા મજૂરો એવાજ છે ! એમને વધુ પગાર આપે તો બગડી જાય-દાર પીએ-” આવી દલીલ કરનારા નીચ શ્રીમંતોને કોઈ પરમાત્મા પૂછશે ખરો કે તેમનાજ સ્વાર્થી યત્રોને લીધે હિંદુસ્થાનનો ગરીબ મજૂર વગેરે હરીદ્રી અને પાપી બનતો જાય છે !

મુઝા બોંયતળાઆની એક અંધારી ઝોરડીમાં હસતી હસતી દાખલ થઈ આ ઝોરડી ૧૦ શીટ લાંબી ને ૧૦ શીટ પહોળી હતી. બારીનું નામ નિશાન નહોતું મકાનની બંને બાજુએ મટરો હતી તેની દુર્ગંધ નાક ફાડી ખાતી હતી ઝોરડીમાં એક ફાટેલી સાદડી પર મુઝાની મા મોતની રાહ જોતી પડી હતી. તેની આંખો ઉંડી ઉતરી ગઈ હતી. શરીર સૂકાઈને સોટી જેવું થઈ ગયું હતું. તેને ક્ષય રોગ થયો હતો. ઘાસછીના ભયંકર રોગથી તેનું શરીર ધસાઈ ધસાઈને સડું લાકડી જેવું થઈ ગયું હતું, તેની પાસે દવા માટે પૈસા નહોતાં, ખાવાને પૌષ્ટિક

ખોરાક નહોતો—અરે! પ્રભુએ બક્ષીસ આપેલી શુદ્ધ હવા પણ તેને ન મળે એવી મુંબઘના શ્રીમતોએ સ્વયંતાની જાળ ખીંચાવી હતી! આ મકાનના માલીકને તેના બાકુનો જીવે છે કે મરે છે તેની પરવા નહોતી મકાનમાં મરણી થાય કે કોલેરા ફાટી નીકળે તો પણ દર મહિને દર ઓરડી દીઠ રૂ. ૧૦ તું બાકુ વસુલ થયુંજ નોંધ્યો! બાકુ ન મળે તો બાકુતોના વામણ કુસણ વેચી નાખવાનો તેણે સદર પરવાનો રાખ્યો હતો ગરીબ બાકુનો આ રક્ષસના જુલમ સામે ચુંકાર પણ કરી શકતા નહિ

“મા!—તને કેમ છે?” મૃગ્ધા માની પાસે બેસી બહાલથી બોલી: “હવે તું ગબગબશ નહિ હો!—”

“હીક છે દીકરી! તું આવી? બધી નારંગી વેચાઈ ગઈ?”

“હા. માડી!” રાધા હસીને બોલી.

એજ પળે બોલીમાં એક પચાસેક વરસનો પુરુષ બેવડાના બહારથી લથડતો લથડતો દાખલ થયો. એ આ બાળાનો બાપ!

“ર—રાધા! પૈસા લાવી?”

“હા. બાપુ! મારી પાસે બાજી સો રૂપિયા છે. હવે માડીની દવા કરાવો—”

“શું?” મરવા સૂતેલી રાધાની મા અને તેનો બાપ સાથે બોલી પડ્યાં.

“એક બલ્લા શેઠે મારી બધી નારંગી લઈ સો રૂપિયા આપ્યા” રાધા બોલી.

“લાવ ક્યાં છે?” રાધાના બાપ ધનજીએ માગણી કરી. રાધાએ

સો રૂપિયાની નોટ બાપના હાથમાં મૂકી. તે બેતાંજ દારૂડિયાની આંખે સ્વર્ગ બે ડગલાં દૂર દેખાયું ।

“શાખાશ દીકરી । જીવતી રહેજે” તે બોલ્યો.

“સચ્ચુર ।” રાધાની માતા ગંગાનો સ્વર ગંભીર થયો. તે જેમ તેમ સાહડીપર બેઠી થઇ અને હાડી હતરી ગયલી કરજી આંખે રાધાના વદન પર સ્થીર કરી તે બોલી: “રાધા ! સાચું બોલ, આ પૈસા ક્યાંથી લાવી ?”

“બા ! તારા સમ મને એક શેઠે આપ્યા.” રાધા માતાની મનોદશા ન સમજવાથી બેગાકળી બની બોલી.

“તારે પંચાત કરવાની શી જરૂર છે ? તેં બહુ સારું કંઈ હો દીકરી !—” ધનજી બોલ્યો: “એ શેઠને રાજી રાખજે.”

‘તમારી જીભ બધ કરો. સસાનાજી જાય એ મુખાનું ।’ હું મરી જઈશ પણ આ કાળા પૈસાને હું હાથ પણ અડાડવાની નથી. દીકરી । રાધા । તેં મારી કુખ લજવી. મેં ગરીબી જોય છે, પૈસા પૈસા માટે ટવળી છું, તારા બાપનો માર બાધો છે, એમને દારૂ પીવા માટે પૈસા આપી હું છુપી રહી છું પણ-પણ-મેં કદિ આડે રસ્તે પગ મૂક્યો નહોતો. તેં મારી કુખ લજવી. હજી પંદર વરસની થઇ નથી તેટલાં કાળાં કામ થીખી ગઇ ? જા, તારાં કાળું કર !— ફરીથી તારાં કાળું મેં ન બતાવતી.” આ શબ્દોમાં કંઈ એવી ગંભીરતા હતી, એવી વિચિત્ર અદસ્ય સત્તા હતી કે ધનજી એક બોલ પણ બોલી ન શક્યો. રાધાની દશા વિચિત્ર થઇ ગઈ. તેણે ધિક્કારની સ્વપ્ને આશા રાખી નહોતી. બાળા સાવ નિર્દોષ હતી. મદનસિંહની મહીન વાસના તે જરા પણ સમજી નહોતી આથી ગંગાના શબ્દોએ

તેના કોમળ હૃદયને ચીરી નાખ્યું. તેના મગજમાં એક જાતની પાગલ ધુન આવી. “હું મહેનત કરીને મરી જાઉં છું. ને બે પૈસા કમાઈ લાવું છું. છતાં આરા કડવા બોલ ? શા માટે મારે આવા મહેણાં સાંભળવા જોઈએ ? મેં એવું શું કર્યું છે ?” આવો વિચાર કરી તે ચાલી આપેલી પૂતળી પેઠે ઉભી થઈ તેનો બાપ જ્યાં કાબૂ જેવોજ ગંભીરું મોઢું જોઈ રહ્યો હતો. એ વખતે રાધા બોલીમાંથી બહાર નીકળી ને કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના પાગલની પેઠે રસ્તાપરથી નાસવા લાગી જાણે તેની પાછળ કોઈ પીશાચ પડ્યો હોયની તેમ તે નાસવા લાગી. શું કરવું, શું કરે છે, ક્યાં જવું, શું કરીશ, તેનું જોને જાનજ નહોતું. ગંભીર “તારું કાણું કર” શબ્દોએ તેનું માથુંજ ફેરવી નાખ્યું હતું. તે મધ ને પ્લેહાઉસ પરના લોકોના ટોળામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ. તેનો બાપ થોડીકવાર પછી તેને જોવા બહાર નીકળ્યો હતો પણ શરાબની અસરથી તે રૂઢાની પાછળ દોડી શક્યો નહોતો. તેણે બે ચાર બુમો મારી-રાધાએ રડતી આંખે પાછું જોયું—પણ નહિ તે પાછી ન ફરી. તેની માતાના કારમા શબ્દોએ તેની કોમળ છાતી વીધી નાખી હતી તે ચાકીજ ગઈ ધરનો—માત પિતાનો લાગ કરી ગઈ. વગર વિચારે, એક પાગલ પક્ષે કોઈ અગમ્ય અધિકારમાં જુસકો મારી બેઠી.

એ નિરાધાર સત્યાર મુઝવાનું શું થશે ?

અકરણુ ૩ જી.

રઘુનાથ.

માનાના વચનથી દુભાયલી બાળકી કંઈપણ વિચાર કર્યા વિના પોતાના કંગાળ સામ્રાપના કંગાળ ધરનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ. તેને દુનિયા કેવી પ્રપંચી, નીચ અને સ્વાર્થી છે તેનું જ્ઞાન નહોતું. તેની ઉગતી જીવાની તેને માટે આશા અને ઉત્સાહ નહિં પણ નિરાશાના ઘેરા વાદળ ખેંચી લાવશે તે રાત્રા જાણતી નહોતી. તેના કોમળ મુગ્ધ હૃદયને તેની માતાનું કારમા શબ્દોએ વીંધી નાખ્યું હતું અને તેથી પાગલની પેઠે તે ધરમાંથી નાસી આવી હતી.

રાતના લગભગ બાર વાગ્યાનો સમય થવા આવ્યો હતો. આ સમયે મુંબઈમાં પ્લેકાઉલ પર કેવા કેવા નાટક ભજવાય છે? કાયદાએ બધાં પિંડા બંધ કરાવ્યા હતા છતાં જેના મજવામાં રૂપાના સીકકા ખડખડતા હોય તેમને અહિં રાતે બાર વાગે પણ ત્રણ ગણા દામે દાડના શીશ્વા જોડાએ નેટલા મળી શકતા. વિક્ટોરિયા થીએટરની બાજુના તથા સામેના કુટપાથપરથી અનેક મરાઠીઓ પાનની પીચકારી મારતા, એક બીજાના ખભાપર હાથ મૂકી, જાણે “બાવાના બાગમાં” દહેર કરવા નીકળ્યા હોય તેમ, કોઈ ગરીબ પણ જીવાન બીખારણને આંખ મારતા, મહેડેથી “ખૂને જીમરકો પીતી” વાળું ગાયન લલકારી કંઈ અજબ નિસાસા નાખતા આમથી તેમ ભટકી રહ્યા હતા. એક ગરીબ મરાઠો હાર્મોનીયમની પેટી લઈ કુટપાથપર પાછ થીસે ઉધરાવતો ખેડો હતો અને તેને પડખે ખેડેલી એક ચીથરે હાલ હાડપીંજર જેવી ક્ષી કોમળ પણ કશું સ્વર

“જરા સેને દે સૈયા,

જમી હું સારી રાત.”

સલકારી રહી હતી. થોડેક દૂર થોડાક પહોણો કેલ્ક વાણીઆના ગજવાનો ભાર ખાલી કરી રહ્યા હતા. કેટલાક સહેરી જવાનો ધાવર હોટલની સામે બેસી અહા અને કાશીના ખ્યાલા ખાલી કરતા હતા અને આવા વાતાવરણમાં રાધા કામાડીપુરાની ૧૦ મી ગલીમાંથી નાસી આવી હતી.

જોખમેના હોટલની બાજુની ગલીમાં આવતાં તે અટકી. બાળા હાંશી ગઇ હતી. તેણે પાછળ જોયું તો તેનો બાપ નજરે પડ્યો નહિ તે જરાવાર ઉભી રહી. થોડાક શ્વાસો શ્વાસ લીધા અને એજ પળે “ક્યાં જવું?” એ બચકર વિચાર તેના મગજમાં રકૂર્ચો તે બેબાકળી બની ગઇ. તેની આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યાં. માથાપની મીઠી છાંયા યાદ આવી. બાર લાખની વસ્તીમાં તે પોતાના રંકે માથાપ સિવાય કોઇને પોતાના ગણતી નહોતી. તેને આશરો આપે એવું કોઇ હતુંય નહિ. મદનસિંહે આપેલી સો રૂપિયાની નોટ તે પોતાના બાપને આપી આવી હતી એટલે તેની ફાટેલી ચોળીમાંના બે ચાર આના સિવાય રાધા પાસે બીજું કંઇ નહોતું. પ્રજાએ તેને અણુમોલ સૈન્યની બક્ષીસ કરી છે ને એ સુંદરતા માટે બ્રુબધના ધનિકો તેના પગની પહાની ચાટવાને તૈયાર થાય એટલા હુદ્દ છે એ બચકર શાન બાળાને થયું નહોતું તેથી તે હોટલની બાજુમાં આકાશ તરફ અનિશ્ચય નજર કરી અભિત જેવી ઉભી રહી. આમ થોડીક મિનિટ પસાર થઇ ગઇ. બે ત્રણ મવાલીઓ તેની પાસેથી પસાર થઇ ગયા. એક ઉદ્ધત જંગલીએ “કયોં જાની? છધર કયોં ખડી હૈ!” કહી પોતાની જાત બતાવી દીધી. પણ રાધાનું એ પર લક્ષ નહોતું. તે આંખમાંથી આંસુ આરતી ડાંગતે દીલે ને વ્હીલે મ્હોડે હતાશ થઇ ઉભી હતી. અચાનક કોઇ પુરુષ તેની પાસે

આવ્યો. રાધાએ એ માથુસને તરત ઝોળખ્યો. મદનસિંહે એજ સખસને એનો પાસેની નારંગી લાઘ લેવાનું કહ્યું હતું. એ માથુસ તે મદનસિંહનો નોકર રહુનાથ. “બાપુ”નો હુકમ થયો ત્યારથી તે રાધાની પાછળ પડછાયાની પેઠે પડ્યો હતો. તેની તીક્ષ્ણ નજરથી રાધા એક પલ પથુ છટકી શકી નહોતી. રાધાનું ઘર તે જોઇ આવ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ રાધા અને તેના માબાપ વચ્ચે થયેલી વાતચીત પણ તેણે ચાલાકીયા છપાઇને સાંભળી હતી. રાધા તેના ઘરમાં તિરસ્કારને પાત્ર થઇ તેથી તેને અનિર્વાચ્ય આનંદ થયો. તેને આસા આવી કે હવે આ પંખેરાને “બાપુ”ના પિંજરમાં પૂરી ફેતાં વાર લાગવાની નથી એા મનુષ્ય! તારા સ્વાર્થને માટે છું કેવા કેવા નીચ કારસ્થાનો માટે તત્પર થઇ જાય છે? રાધા જેવી નિર્દોષ ગરીબ કન્યાને બચ્ચ કરવાની અધમ બાણ ખેલી મનુષ્ય ગણાવું એના કરતાં પત્થર અવતરી જડ મથાવું * બહેતર છે. પણ પોતાની શુદ્ધ વાસનાની તૃપ્તિમાં “મેક્ષ” માનનારને આવા વિચાર ક્યાંથી આવે ?

રહુનાથ મદનસિંહ કરતાં ૧૫-૨૦ વરસ મોટો થાને ૪૦-૪૫ વરસનો હતો. તેની આંખો ઝીણી, નાક કંધક મોટું અને મ્હો શીળીના ડાઘવાળું હતું. તેના વાળ થોડા થોડા સફેદ થવા આવ્યા હતા. તેની મુછોના વાળ કંધક રતાસ પડતા હતા. ચુંચી આંખો બીલાડીની આંખો જેવી સુરી હતી. સાંકડા કપાળની જમણી બાજુએ એક કાળો ડાઘ હતો. લોકો એમ કહેતા કે રાજેશી મધુપુરમાં દસ પંદર વરસ પહેલાં કોઇ ગરાસીઆની પત્ની સાથે રાસ રમવા ગયા હતા અને ત્યાંથી કપાળપર એક ભયંકર જખમનું ધનામ લાઇ આવ્યા હતા. આ સખસે મદનસિંહના બાપકાકાની નોકરી

કરી હતી અને મદનસિંહે ગંધાતા ચોવનની પાગલ કેફ અનુભવવા માંડી ત્યારથી “હજુર”ની નોકરીમાંથી રઘુનાથની બદલી કુવરાબની સેવામાં થઈ હતી. એનું કામ કુવરાબને રાજવહીવટથી પરિચિત કરવાનું હતું. એ બી. એ. એલ. એલ. બી. થયો હતો અને વિદ્યા અથવા ડીગ્રીમાં જો સંસ્કાર બર્થો હોય તો એ સંસ્કારી હતો. મધુપુર સ્ટેટની નોકરીમાં ૧૫ વરસ ગાળીને તેણે કદિ રાજ્યનું બહુ કંઈ નહોતું પણ પોતાનું ખીસું બરવા માટે મુલામતી પણ બહુતર ખુશામત કરી હતી અને આવી નીચ ખુશામતને પ્રતાપે તે તેના “બાપુ” નો જમણો હાથ થઈ પડ્યો હતો.

“તું કેમ રહે છે ?” રઘુનાથે ગંધા પાસે જઈ, તેના તરફ આંખો નજરે એક પછકું.

“કંઈ નહિ.” રાધા બોલી અને તેણે આંસુ છુંછી નાખ્યા.

“તારે ખાતરું છે ?” રઘુનાથ સાકરથી પણ મીઠો થઈ બોલ્યો.

“ના.” ટૂંકો જવાબ મળ્યો. રાધામાં મામા માણસને ઝોળખવાની આવડત નહોતી છતાં કોણ જાણે કેમ આ માણસનો દેખાવજ તેને અપ્રિય થઈ પડ્યો.

“શરમાય છે શા માટે ? તું તો મારી દીકરી જેવી છે ! તારે “બાપુ” ને ત્યાં આવવું છે ?”

“બાપુ” નું નામ સાંભળી રાધા જરા મલકાઈ. તેના નાદાન જીવનને મદનસિંહ પોતાની ઉદારતાથી જીતી ગયો હતો. ચાર આઠ આનાની નારંગી માટે સો રૂપિયાની નોટ ફેંકી દેનાર મધુપુરનો

શ્રવણ બાળાને દેવ જેવો લાગ્યો હતો. તે કંઈ ન બોલી પણ તેનું દીલ પલ્લવ્યું છે તે રઘુનાથની ચુંચી આંખો જોઈ ચકી.

“આપુને તારાપર ધણી ક્યા આરી છે. જે તારી મરણ હોય તો આપુ તને પોતાના ધરમાં રાખી લેશે.”

“અમે મરીન માણસ ! અમારાથી મોટા સાથે કેમ રહેવાય ?” રાધા નમ્ર સ્વરે બોલી.

“તું બાપુની નોકરી કરશે ? જો, બાપુના ધણીયાણી છે ને તે પણ આપુ જેવાજ બલ્યાને ઉદાર છે. તું “બા”ની સેવા આકરી કરશે ?”

“મારા એવા ધનભાગ્ય ક્યાંથી ?”

“જો તારી મરણ હોય તો હું નકલી કરી આપું.”

“તમે મારે માટે આટલી બધી લાગણી કેમ બતાવો છો ?” રાધાએ જરા ઉદ્ધત સવાલ પૂછ્યો. રઘુનાથ મીઠું હસ્યો.

“જોને ! તારા જેવીજ મારે એક દીકરી હતી. મેં તને થીએટરમાં જોઈ ત્યારથી તને દીકરી કરી લેવાનું મને મન થયું છે.”

રાધાનો અભાવ જરા કમી થયો.

“તારું ધર ક્યાં છે ?” રઘુનાથે ધીમે રહીને મુદાની વાત ઉપાડી.

“મારે ધરબાર છેજ નહિ.”

“ત્યારે તું ક્યાં રહે છે ?”

“રામ રાખે ત્યાં.”

“છોકરી ! મને તારી ધણીજ દયા આવે છે આજ, મારે ઘેર
આજ. હું તને મારી દીકરી જેવી પાળીશ.”

“મરીબને ઠેકાણે પાડશે તો ભગવાન તમારું ભણુ કરશે.” રાધા બોલી.

રઘુનાથે એક વિક્ટોરિયા બાડે કરી. રાધા મલકાને મુખડે હાંદ-
ગીમાં પહેલીવાર માડીમાં બેઠી તેની સાથે રઘુનાથ પણ બેસી ગયા.

“ચોપાટી હયુજ રોડ છે—” માડીવાળાને હુકમ થયો તે
વિક્ટોરિયા આવી.

પ્રકરણ ૪ થું.

નવો અવતાર.

રઘુનાથ રાધાને ચોપાટી હયુજ રોડપર “વિલાસ બવન” માં લઈ ગયો. આ સુંદર અને આલીસાન મકાન મધુપુર રોડની માલીકીનું હતું અને મદનસિંહ સુખર્ષિ આવેલો ત્યારે ત્યાંજ ઉતરવો. લક્ષ્મી ખરીદી શકે એટલી વિલાસની સામગ્રીઓ આ બવનમાં ખીચોખીચ ભરવામાં આવી હતી. અંગ્રેજી હાથથી અંગ્રેજ શીક્ષી પાસે આ મકાન બંધાવવામાં આવ્યું હતું અને જાણે હિંદુસ્થાનમાં કલાનું અસ્તિત્વજ ન હોય તેમ મદનસિંહે આખા બવનમાં કોઈપણ જગ્યાએ આર્ય સંસ્કૃતિની નિશાની રહેવા દીધી નહોતી.

રઘુનાથ રાધાને લઈ પહેલા માળ પર એક દિવાનખાનામાં ગયો. દિવાનખાનામાં સુંદર ધરાની માલીચો શોભી રહ્યા હતા અને દિવાલની બે બાજુએ મખમલની માદીવાળા સોફાઓ સુવ્યવસ્થિત મોઢવી દીધાં હતાં ત્યાં વીજળીની બતી ઝગહળી રહી હતી. એક બાજુ એક સુંદર ટેમ્પલ ટેબલ પર સુંદરીઓના શણગારની અનેક વસ્તુઓ પડી હતી અને ટેમ્પલની બાજુમાં એક કિમતી કપાટ હતું હતું.

રાધા આ જગ્યા જોતાંજ આશ્ચર્ય અકિત થઈ મઠ. તેણે જીવનમાં કદિ પણ આવેલો વૈભવ જોયો નહોતો. તેણે જીવનમાં કદિ પણ આવી ભભક જોઈ નહોતી. પ્રથમ નજરેજ તે અંતર્ધ મઠ. નવી નવી વસ્તુઓ જોવાના તાનમાં તે બૂખ પણ ભૂલી મઠ. રઘુનાથ અપ્રકટ આનંદથી તેને જોઈ રહ્યા. મદનસિંહની નીચ વાસના તૃપ્ત કરવાની તેની બાજુ અગાઉ કદિ આવડી જલદી સફળ થઈ નહોતી. રાધાને મેળવવામાં તેને કંઈજ મુશ્કેલી ન પડી. જાણે વિધાતાએજ મદનસિંહ માટે રાધાને

સર્જી મૂકી હોય અને તેથીજ રાધા તેની માના વચનથી દુઃખાઇને નાસી આવી હોય એમ રઘુનાથને લાગ્યું.

“આ સોદા પર બેસ. હું તને નનાં નવાં વસ્ત્રો આપું—” તે ધીમા, સ્નેહાળ સ્વરે બોલ્યો અને કબાટ ખોલી એક રેશમી સાડી તથા ચણીયો ચોળી બહાર કાઢ્યા. એ કિંમતી વસ્ત્રો હાથમાં લેતાંજ રાધાને ગીજગીચીયાં થયાં. એજ પળે તેની નજર તેના ફાટેલા મેથા વસ્ત્રો પર ગઇ ને તેને તે પર તિરસ્કાર આવ્યો. જરી બરેલી રેશમની સાડી તેની મોઢક દેહલતાને વીંટાઇ વળવા આતુર થઇ રહી હતી. તેની અર્ધસ્કુટ છાતીનો કમળો લેવાને રેશમની મનોહર ચોળી આવી પડી હતી. બાળા એ વસ્ત્રો હાથમાં લેતાં ગાંડી લેલી થઇ ગઇ. રઘુનાથપરનો તેનો અભાવ સદંતર હડી ગયો અને જાણે નવી દુનિયામાં લહેર કરતી હોય તેમ એક ખુશ્ખામાં ઉભી રહી વસ્ત્રો અદ્વલવા લાગી.

તે વસ્ત્રો અદ્વલતી હતી તે વખતે રઘુનાથ ઝોરડામાંથી બહાર નીકળી ગયો. થોડીવારમાં તે એક યાજ્ઞમાં સ્વાદિષ્ટ મીઠાઇ લઇ પાછો આવ્યો ત્યારે રાધાનું સ્વરૂપ અદ્વલતું ગયું હતું. બીખારજી નારંગી વેચનારી હવે રાજ કન્યા જેવી મોઢક લાગતી હતી. કિંમતી વસ્ત્રોએ તેના નૈસર્ગિક સૌન્દર્યને અવરુદ્ધિ આપી હતી. તેને જોતાં રઘુનાથની કામી આંખો ચમકી. પોતાના હાથમાં આવેલું આ મનોહર પંખી રાજકુમારને સોંપી દેવું પડશે એ ખ્યાલથી તે જરા શોક પામ્યો બીજીજ પળે તેણે રાધા દ્વારા ખાવી ઉન્નતીના સ્વપ્નાં જોતો થઇ ગયો અને તેનો ક્ષેત્ર દૂર થયો.

“લે આ ખાઈ લે—” કબાટના કાચમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઇ મલકાતી રાધાની આનંદ તંદ્રા તોડતો તે બોલ્યો. રાધાએ હસતે વહને

૩ પાની થાળ દાથમાં લીધી અને સૌકા પર બેસી જાણે પોતે એ ધરતી રાણી હોય તેમ સ્વચ્છદે ખાવા લાગી.

“તને અહિં ગમશે ને ?”

“હા. પણ આપુ ક્યાં છે ?”

“આપુ નાટકમાંથી હજી આવ્યા નથી. તું ખાઈને સૂઈ જા.”

રાધાને રઘુનાથ ગમ્યો-તેની વાન ગમી-તેને હવે અવનવા તરંગો આવવા લાગ્યા. ક્યાં કામાડીપુરામાંની તેના આપની કંગાળ ખૂંપડી અને ક્યાં આ રાજવંશી મહેલ ? રઘુનાથ તેના પર આટલો બધો પ્રેમ શા માટે બતાવેલો હતો તેનો વિચાર કરવાની મુશ્કેલી નવરાજાજ નહોતી. થીએટરમાં મદનસિંહે તેના હાથમાં મૂકેલી સો રૂપિયાની નોટનો મર્મ તે સમજી નહોતી પણ તેની માતાના માર્મિક તાણાથી તે થીએટરું સમજી હતી કે એ ઉદારતામાં કંઈક ભેદ છે. મદનસિંહની મર્મ વેદના સમજવાની કે તેની ઉદારતાનો ભેદ તોડવાની તેને દરકાર નહોતી. બેદરકાર મસ્ત પેટે વિધાતાએ આપેલા અલ્પધાર્યા પ્રસંગનો તે નિર્શીલ ગને લાભ લઈ રહી હતી. મીઠાઈ ખાઈ તેણે પાણી પીધું અને રઘુનાથ તરફ જોઈ જરા હસી

“હવે હું સૂઈ જાઉં ?”

“હા. ચાલ. ખાજીના ઝોરડામાં પલંગ છે. ત્યાં સૂઈ જા.”

રાધા તેની સાથે ખીજા ઝોરડામાં ગઈ. અહિં તેની અન્યથામાં બરતી આવી. તેનો આનંદ બેવડો થયો એ ઝોરડામાં સુંદર નાણુક પથંગ ખીજાવેલો હતો. પથંગ પર સફેદ ચંદની જેવી મચ્છરદાની ફરફર ઉડતી હતી. મસરની રેશમી ખોળવાળી તળાઈ પર દૂધ જેવી આદર બીજાવી હતી અને તે પર માત્ર ને ગલગલિયાં થાય એવા રેશમી ઉશીકા જોડવી દીધા હતા. પલંગની સામે એક રોડીંગ ચેર

પડી હતી બાજુમાં સગે મરમરનું એક ગોળા રેખાલ હતું અને તે પર ચાંદીનું પાનદાન ચક્રચક્રી રહ્યું હતું. ખુલ્લામાં પાણીયારા પર પાણીનો ફુલો પડ્યો હતો અને વીજળીનો પંખો ફરફર ફરી મરમી ઉડાવી દેતો હતો.

“હું આ પલંગ પર સુઈ જાઉં ?” રાધાએ પૂછ્યું.

“હા.” રઘુનાથ હસ્યો.

“બાપુ વહે નહિ ?”

“નહિ. બાપુની તારા પર બહુ મીઠી નજર છે.”

“કેમ ? મારામાં એવું શું છે ?”

“તે તને નહિ સમજાય. હીરાની કિંમત ઝવેરીજ જાણે.”

“એટલે હું હીરા ને બાપુ ઝવેરી એમ ?” રાધાથી મલકાવા વિના ન રહેવાયું.

“હા. એમજ. તને કોઈ રત્ન કહે તે ગમે ‘અર’ ને !”

રાધાએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો. પહેલીવાર તેને સમજાયું કે તે બાજુ સુધી ધારતી હતી તેમ નકામી નથી પણ કોઈ અણ-મોક્ષ શક્તિની માલીક છે.

જાઓ. મને ઉંધ આવે છે. અચાનક તેનો નમ્ર સ્વર બદલાયો તેના અવાજમાં જરા સત્તા આવી.

રઘુનાથ ગુપ્ત્યુપ આદ્યો ગયો. રાધા દ્વાર બંધ કરી નવા વસ્ત્રો સાથેજ પલંગ પર પડી. તેણે તેનાં જૂનાં વસ્ત્રો બાજુના દિવાન-ખાનામાંજ નાખી દીધાં હતાં. નવાં વસ્ત્રો પહેર્યા પછી તે તેને અડકી પણ નહોતી. પલંગ પર પડતાંજ તેની આંખો મીચાઈ ગઈ અને તે ઉંધમાં હસતી હસતી અનેક રમ્ય સ્વપ્નાં જોવા લાગી.

બેગમ કે બસા ?

બીખારણુ નારંગીચાળી હવે રાજકન્યા જેવી મોહક લાગતી હતી. (૨૨)

પરણેલા સુખી જોડાને
 તમે દીકરાના કે દીકરીના માખાપ
 થશે તે જાણવું જ હોય તો
 મહાન વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓએ શોધી કાઢેલ યંત્ર
 મારફતે જાણી લ્યો. ધણું જ સહેલું છે,
 એક ખરીદ કરી ખાત્રી કરી જુઓ.
 ગરેટી-સતોષ ન થાય તો પુરેપુરા પૈસા
 પાછા આપીશું.
 કીંમત નંગ ૧ ની રૂ. ૨૫ પોસ્ટ ફી.
WOVEN NAMES.

તમારૂં આખું કપડા ઉપર વણેલું નામ

Marshall Foch

STYVE NR2

કપડા ઉપર નીશાની કરવા માટે ધણું જ
 ઉપયોગી છે. સચીત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસ
 લીસ્ટ માટે લખો.

દરેક જાતના ગરમ, સુતરાઉ, અને રેશમી હોઝપરી
 જેવા કે મોળા રમામ, શાલ, ટુવાલ, મંજૂદરાક વગેરે
 અમારે લાંબી દરેક બનાવટના દેશી, વિદાયતી, અને
 અમેરીકન ધણુજ કીફાયને મલ્લરો બાવ ધણુજ
 આજખી છે. પ્રાઇસ લીસ્ટ ફ્રી લખો.

મહંમદઅલી હંસમાલસજી
 ૩૬૦, લીડી બજાર મુબાઈ, ૯.

“આ ચકલી આટલી જલદી પકડાવવાની આશા નહોતી.”
 પોતાના ઝોરડામાં જઇ વસ્ત્રો બદલી મ્હોમાં સીમરેટ નાખી આરામ
 ખુરશી પર આડો પડી રઘુનાથ વિચાર કરવા લાગ્યો જો યુવરાજને
 હમણાંજ એનો કબજો સોંપી દઇશ તો મારી યોગ્ય કદર થશે નહિ.
 એને થોડોક વખત ટવળારી અને તેટલો નીચોવવાની જરૂર છે...
 રાધા લાજે છે તો ઉસ્તાદ ! એને રણવાસના પાંડ બચાવવાની
 જરૂર છે ને જો ઉસ્તાદ ન થાય ત્યાં સુધી એને મધુપુર લઇ જવામાં
 સાર નથી. આજ સુધી મેં ઘણા કાવાદાવા કર્યા. પણ કંઈ શુક્રવાર
 ન વળ્યો. રાધા માફ નસિબ પલટાવશે ખરી ? કંઈક એવી રીતરંજ
 માંડવી જોઇએ કે જેથી મધુપુરનો કર્તા હર્તા વિધાતા હુંજ બની
 જાઉં—” તે બખડ્યોને ગંભીર વિચારમાં લીન થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

ગંગા ડાસી.

રાધા બનીકનીને આરામથી સુષ્ઠ ગાઈ પછી રઘુનાથને કુંવ આવી નહિ. તેણે રાધાને સોનાની ચક્કી માની હતી. જો તે અનાયાસે તરતા તરત મહનસિંહના હાથમાં જાય તો મધુપુરનો વિલાસી રાજ-કુમાર તેની સેવા થીજે દિવસે જૂઠી જાય તેથી તેણે રાધાને રાતો-રાત વિલાસ ભવનમાંથી કોઈ ગુપ્ત સ્થળે ઉપાડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાધા બીખાગી વેપમાં વિલાસ ભવનમાં આવી હતી. તેને તોફાર ચાકરાયે જોઈ હતી પણ “હમ્મર” એ બીખારણુ પર મોહી પડ્યા છે તેની રઘુનાથ સિવાય કોઈને ખબર નહોતી.

રઘુનાથ પોતાની ઓરડીમાં જામતો પડી રહ્યો. એ વાગે યુવરાજની મોટર આવી અને રાજેશ્રી તરતજ પોતાની પત્ની સાથે શયનમંડપમાં ગયા રઘુનાથ જાણતો હતો કે યુવરાજ અર્થત્રય શરૂ થી છે. તરતજ તે શરાબ પી હાંધી જશે તેને માટે રાત થોડી હતી અને વેપ ધણુ બજાવવાના હતા. તથુ વાગા સુધી વિચાર કરતો કરતો ને આરામ ખુરશી પર પડી રહ્યો. અંતે તે એક નિર્ણય પર આવ્યો અને ખોલીમાંથી બહાર નીકળ્યો.

“વિલાસ ભવન” ની ઝળા ઝળા કરતી વીજળીની બતીઓ બુઝાઈ ગઈ હતી. સર્વત્ર અંધકાર અને મુનકાર વ્યાપી ગયો હતો. રઘુનાથ દેશી રજવાડામાં રહીને અંધો થઈ ગયો હતો. તેણે પૂર સાવધાનીથી નવી શેતરંજ ખેલવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. તેથી તે ધીમે પગલે, બીલાડીની પેઢે રાધા જે ઓરડામાં સુતી હતી ત્યાં ગયો નવા આનંદના તાનમાં રાધા નવા વસ્ત્રોમાંજ પલંગ પર પડી હતી; રઘુનાથે તેના ઓરડાના દ્વાર પર ધીમેથી એ તથુ ટકોરા

માર્ગા. ત્રણ કલાકની મીડી કુંધ પછી રાધાની આંખ ઉઘડી ગઈ અને તે ધીમેથી બોલી: "કાણુ ?"

"બોધ. એ તો હું રઘુનાથ."

હાર ખુલ્લું. રઘુનાથ ધીમે ડગલે ઓરડામાં ગયો. રાધા કંઈ સમજી નહિ. પણ જરા ડરી ખરી. આ અગ્નિવા સખસને આટલી રાતે પોતાના ઓરડામાં આવવા દેવામાં તેણે ભૂલ કરી એમ તેને લાગ્યું. પણ એ રઘુનાથને ના પણ શી રીતે પાડી શકે ? તે રઘુનાથના સીધા ઉપકાર નીચે હતી. તેના બૂખ્યા પેટની બૂખ રઘુનાથે ભાગી હતી. તેના મેલાં થેલાં વસ્ત્રોને બદલે રઘુનાથે તેને સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ કરી હતી. તે ગુપ્ત્યુપ ત્રિજળની બતી સળગાવી ઉભી રહી.

"રાધા ! તારે સુખી થવું છે ?" રઘુનાથે રાધાની છેક નજીક જઈ કહ્યું. તેના સ્વરમાં નિખાલસતા અને આશ્વરતા હતી. રાધા બેઆકળી જેવી તેને જોઈ રહી.

"સુખી થવું કેને ન ગમે ?" તે બોલી.

"તો તારે હું કહું તેમ કરવું પડશે"

"શું કરવું છે ? આપુ આવ્યા ?"

"આપુ નથી આવ્યા. રાજા માણસને શું ? એ તો ધડીમાં રાજી થાય ને બીજી ધડીએ ભૂલી જાય. હવે તને રાજ ખટપટવું બાન નથી. રાજના સ્વભાવ અંચળ અને અસ્થિર હોય છે." રઘુનાથ હસ્યો. રાધાને તેની વાત સાચી લાગી.

"ત્યારે આપુ અને નોકરી નહિ રાખે ?"

"તારે નોકરી કરવી છે કે રાણી થવું છે ?" રઘુનાથે બાળાના

હૃદયમાં ભયંકર ભાવના જન્માવી.

“ હું રાણી થાઉં ? તમે ગરીબ માણસની મસ્કરી કરો છો.”

“ નહિ રાધા ! હું મસ્કરી કરતો નથી, જે વાત કરે તે ધીમેથી કરજે, જે સાંભળ. પરમાત્માએ તને રતિ જેવું રૂપ આપ્યું છે. બાપુએ તને જોતાં વાર ૧૦૦ રૂપિયાની નોટ શા માટે કાઢી આપી હતી તે તું જાણે છે ? ”

“ ગરિબ પર દયા કરીને.”

“ નહિ. તારી સુંદરતા પર મોહી પડીને. ગરીબ પર દયા કરવાને બા જમાનામાં શ્રીમંતોના ગજવામાંથી એક પાછ પથ્થુ નીકળતી નથી. બાપુ તારા રૂપ પર મોહી પડ્યા છે. પથ્થુ જે તું હમણું તેમની પાસે જશે તો બે દહાડામાં તારા પરનો મોહ ઉતરી જશે ને તું અમારા મધુપુરમાં સેકડો કીઓ સમઢે છે તેમ સમઢતી થઈ જશે.”

રાધા વિચારમાં પડી. છેલ્લા ચાર પાંચ કલાકમાં તેને અવનવા અનુભવો થયા હતા. બે વર્ષોથી તે નારંગી અને ફેળાં વેચતી થીએટર પાસેના કુટ પાથ પર બેસતી હતી એટલે તેનામાં વહેવાર ડહાપથ્થુનો અભાવ નહોતો. તે સમજ કે રઘુનાથ કહે છે તે સાચું છે.

“ હા. રાજ વાજ ને વાંદરાનો બરોસો શો ? ” તે બોલી.

“ હવે સમજ તે ખરું. મારો વિચાર તને ખરી રાજ રાણી બનાવવાનો છે. રાધા ! જે તું મારું કહ્યું માનીશ તો લક્ષ્મી તને પગે લાગતી આવશે. તું ભલ ભલા પર સતા ચઢાવી ચકીશ ને યુવરાજ તું પાશે તેટલું પાણી પીશે.” છેલ્લા સમયે તે બહુજ ધીમેથી, રાધાના કાન આગળ મ્હો લઈ જઈને બોલ્યો. કંગાળ

ફળ વેચનારી મુઝાના દીલમાં રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા જન્મી. “હું રાણી થઈશ.” એ વાક્ય તેને સદેહ સ્વર્ગમાં લઈ જવાને પુરતું હતું. તેનામાં ઝાઝી પહેાંચ નહોતી-તે મુત્સદીઓની રમત બાજીતી નહોતી. પણ પોતાનો સ્વાર્થ ન સમજે એવી મૂર્ખ વ્યક્તિઓ દુનિયામાં કામજન હોય છે. રાધા રઘુનાથની વાતમાં રહેલો પોતાનો સ્વાર્થ બરાબર સમજી શકી

“તમે શું સલાહ આપો છો ?”

“તને હું અભારેજ મારી એક સગીને ત્યાં લઈ જવા માણું છું. ત્યાં તને ખાવા પીવાની કે પહેરવા ઝોઢવાની અડચણ નહિ પડે એટલુંજ નહિ પણ તારો પડતો બોલ ઝીલી લેવામાં આવશે. તને રાજકુમારી પેઠે કેળવવામાં આવશે. મધુપુરના રાજકુમારને તું ગમે, તેના જીગર પર તારી સત્તા જમાવી શકે તે માટે તને બાણવવાની જરૂર છે. તું બાણશે ને ?”

“હા.” રાધા હસી. તે બીજારી પિતાની પુત્રી મટી હવે રાજવંશી થતી જતી હતી; “મને બાણવાની બહુ હોંસ છે.”

“એ હોંસ હું ખાર પાડીશ. તને થોડા વખતમાં ગુજરાતો ને થોડું અંગ્રેજી શીખવી દેવા માટે હું એક માસ્તરણુ રાખીશ. તે તને ગાતાં ને વગાડતાં પણ શીખવશે.”

“હું વાળું વગાડીશ ?”

“હા. કેમ નહિ ? તું હુસિયાર તો બણી છે. તને શીખવવામાં આવે તો દીલશ્યા ને સીતાર વગાડતાં શીખીશ ખરીને ?”

“તમે એવી વાત કરો છો કે આ બધું સુખ મને મળશે કે કેમ તે વિષે મારી ખાત્રી થતી નથી.”

“હું સોગનથી કહું છું કે મારો એક એક ખોલ હું પાળીશ. મારી સરત એટલીજ કે તારે હું કહું તેમ કરવું.”

“કુબુલ.”

“ચાલ ત્યારે. હમણાંજ આપણે આ બંગલામાંથી ચાલ્યાં જઈએ.”

“આસો. આ કપડાં ?”

“રહેવા દે. તારી પાસે. હું તને બીજાં નવાં કપડાં અને અને હાગીના કાલે અપાવીશ.”

“રાધા તરત તૈયાર થય. બંને ધીમે ડમલે છૂપાં છૂપાં “વિલાસ બવન” ની બહાર નીકળ્યાં. સદાગ્યે થોડેક દૂર જતાં એક ખાલી વિકટોરિયા તબેલા તરફ જતી મળી મઠ્ઠી. રઘુનાથે એ ગાડી બાંહે કરી લીધી અને તે રાધાને લઈ સાડા ત્રણ વાગાને સુમારે ગીરગામ આવીને ગીરગામ બેકરોડના નાકા પરની એક ત્રણ માળની મોટી ચાંદી આમળ તેણે ગાડી ઉભી રખાવી અને બાકું ચૂકવી. રાધાને લઈ તે બીજાં માળે ગયો.

“મંગા બા ! —” તેણે એક દિવાનખાનાના બારણા ખખડાવી યુમ પાડી. એ ત્રણ યુમ પાડ્યા પછી એક ડોશીએ બારણાં ખોલ્યાં ને રઘુનાથને જોતાં વાર તે ઝોછી ઝોછી થઈ જઈ બોલી: “ઝોહો! રઘુનાથભાઈ ! તમે અત્યારે અમ ગરિજને ત્યાં ક્યાંથી ?”

“ચાલ રાધા ! તારે શરમાવાની જરૂર નથી. મંગાબાકું ઘર આપણું જ છે” તેણે રાધાનો હાથ પકડી તેને દિવાનખાનામાં લીધી. મંગા ડોશીએ બારણાં બંધ કર્યાં ને ત્રિપુટી ખુરશી પર બેસી વાતે વળગી.

“જુઓ મંગા બા ! આ છોકરી હું તમને સોંપું છું. એને જરા પણ દુઃખ પડતું ન જોઈએ.” રઘુનાથે વાત શરૂ કરી.

મંગાએ રાધાને નખથી સિખા પર્યંત જોઈ લીધી.

“એ કોણ છે ?”

“એ કોણ છે તે જાણવાની જરૂર નથી. એનું નામ રાધા ! એમજ માનજો કે એ મારી બહેન છે યા દીકરી છે ! તમારે ખર્ચની ચિંતા કરવાની નથી. હું તમને હાથમાં પાંચસો રૂપિયા આપી જઈ છું—” કહી તેણે ગજવામાંથી સો સોના પાંચ ટુકડા કાઢી મંગા ડોશીના હાથમાં ચૂક્યા. નોટોનો સ્પર્શ થતાં ડોશી બહુલાઈ મઠ્ઠા. તેનામાં નહું ચેતન આવ્યું. તેના હાથમાં રાધા માટે અચાનક અનદદ પ્રેમનો ઝરો પુટી નીકળ્યો.

“તમારે બહેનની જરા પણ ચિંતા ન કરવી.” તે બોલી.

“એને ભણાવવા માટે કાલે હું મારતરણ નીમી જઈશ. ટુંકમાં એને રાજકુમારી પેઠે ઉછેરવાની છે સમજવા ?”

“હા—” ડોશીએ વિવેક કર્યો.

રાધા આ વાત સાંભળી છક્ર ચક્ર મઠ્ઠા. તેના નસિબનો સીતારો અચાનક ચમકી ગયો તે માટે તેનો હર્ષ તેના હાથમાં માતો નહોતો.

“તમે અહિં મને મળવા નહિ આવો ?” તેણે જરા કરણ સ્વરે પૂછ્યું.

“આવીશ ને. હું વારંવાર તારી ખબર લેતો રહીશ. તું જલ્દી જઈ બહારી ગણીને પોપટ ચક્ર જઈશને ?” રઘુનાથ હસ્યો. રાધા પણ હસી. બીજી થોડીક વાતચીત કરી રઘુનાથે રજા લીધી અને રાધા મંગા ડોશીના ઘરની નિવાસી થઈ.

પ્રકરણ ૬ હું.

મદનસિંહની લીલા.

રઘુનાથ રાધાને ગંગા ડોશીને ત્યાં મૂકી આવ્યો. આ વાતની મદનસિંહને ખીલકૂલ ખબર ન પડી. રાજેશ્રી નાટકમાંથી આવી સ્થાયી થીંચીને રઘુનાથની ધારણા પ્રમાણે બીજે દિને સ્થવારે કશ વાગ્યા સૂધી પત્રંગ પર ધોરના પડી રહ્યા હતા. સ્થવારે દસ વાગે એની આંખો ખુલી એનું ચેન ઉઠ્યું. આંખો પર હજુ જરા જરા ભાર હતો. માથું સ્થેજ દુઃખનું હતું પણ એ તો રોજની ઉપાધિ હતી. એ ઉઠ્યો. અને ચંગ વગાડતાની સાથે હજીરિયો દાતણ પાણીને સામાન લઈ હાજર થયો. મદનસિંહે પીડા ટાળતો હોય તેમ મ્હો સાફ ક્યું ને તરત રાજેશ્રી “એક્કારટ રમ”માં અંગ્રેજી નાસ્તો લેવા ગયા. તેની પત્ની અને દાસી ત્યાં હાજર હતી ટેમલ પર નાસ્તો તૈયાર હતો. મદનસિંહે પ્રથમ રોમ્પેનનો એક પેમ પી મંગલાચરણ ક્યું અને પછી નાસ્તો લઈ, મ્હોમાં હવાના ચીરટ નાખી તે દિવાનખાનામાં ગયો. ફાઈંગ ચેર પર બૂલતો બૂલતો તે ચીરટના ધુમાડા કાઢવા લાગ્યો અને એ ધુમાડાના ગોટામાંથી રાધાની મૂર્તિ એની નજર સામે ખડી થઈ. બાબુમાં પડેલા રાઉંડ ટેમલ પરની ઘંટડી પર એણે હાથ માર્યો. બીજી પગે એક નોકર બૂકી બૂકીને સલામ કરતો હાજર થયો.

“રઘુનાથને બોલાવ.”

“જી બાબુ !” નોકર ગયો. એ ત્રણ મિનિટમાં રઘુનાથ નમન કરતો આવી લાગ્યો. નોકર બહાર ગયા પછી મદનસિંહે પૂછ્યું: “કેમ રઘુનાથ ! પેલીનું ક્યું ?”

“આપુની સેવા અમલવાને સેવક બનતું કરી રહ્યો છે.” કહી રઘુનાથે ખંધું હાસ્ય કર્યું.

“મને એવી અસ્પષ્ટ વાત ન જોઈએ સીધી વાત કર. એ કોણ છે ?”

“નારંગીવાળી !”

‘તે તો હું પણ જાણું છું.’ મદનસિંહ ગુસ્સે થયો: “એ કોની છોકરી છે ?”

“એક ગરીબ મીઠા મજૂરની.”

“તું એના બાપને મળી આવ્યો ?”

“હા નામવર !”

“તને શું લાગે છે ? એ સીધી રીતે માને એમ છે કે નહિ ?”

“નામદાર ! તમે સારી પેઠે જાણો છો કે એ બદમાશ ગરીબોમાં પવિત્રતાની જગતી ધૂન હોય છે એ લોકો જુએ મરી જાય પણ પોતાની રૂપવતી દીકરીનું શિયળ નહિ વેચે.”

“મારે બળાત્કારથી ઉપાડી લાવ.”

“વહેલા મોડા એજ રસ્તો લેવો પડશે. પણ આ બિટિયા હલ છે. મધુપુરની હકુમત હોત તો પાનને ચુનો લગાડવા જેટલી વારમાં તમારી માથુકતે પકડી લાવત. અહિં તો ગુંબઝની પોલિસ ને સી. આઇ. ડી. સાથે પાતું પાડવાનું છે ’ રઘુનાથે રાજકુમારના ગ્રેમ માર્ગમાં કેટલા કાંટા વેરાયા છે તેનું ભાન કરાવવા માંડ્યું.

મદનસિંહ ગંભીર થયો તેને એક ચુવટીની તાલાવેલી લાગ્યા પછી તે ન મળે હાં સુધી શાંતિ વળતી નહિ. આવા કામમાં બીલ

આય તે રાજેશ્રીને ગમવું નહિ. રઘુનાથની વાને એને વિચારમાં નાખ્યો.

“જર આહે સો કર, રઘુનાથ ! આ મહાન મંત્ર શું નથી કરી શકતો ?” તે બોલ્યો.

“અરે બાપુ ! પૈસાથી પરમાત્મા પણ વશ થઈ જાય છે. પણ મારી પાસે પૈસા ક્યાં છે ?” રઘુનાથે હાવ જોઈ સોમડી મારવાની વેતરણ કરી.

“તને કેટલા જોઈએ છે ?”

“હમણાં પાંચેક હજાર જસ છે”

“ફીક છે. મારા ડગલામાંથી એક બુક ને ફાઉન્ટન પેન લાવ—” મદનસિંહ બળડ્યો.

રઘુનાથે તરત જોઈતી સામગ્રી રજૂ કરી ને મદનસિંહે વગર વિચારે રઘુનાથને પાંચ હજારનો એક ફાડી આપ્યો.

“બાપુ ! એક અરજ—”

“શું છે ?”

“એને જાળમાં સપડાવવા માટે મારે અહિં રહેવું પડશે.”

“રહેજે. હું તારી એક મહિનાની રજા મંજૂર કરું છું. એટલા વખતમાં નહિ ફાવે તો મને મધુપુર પત્ર લખજો.”

“હા...પણ બાપુની સેવા કરતાં હું અહિંની ચાલાક પોલીસના હાથમાં ફસી ગયો તો ?” રઘુનાથે પૂરો વેષ બજાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

“તો હું તારો વાંકો વાળ નહિ થવા દઉં અને તે ભોગે હું તને અચાની લાઇશ.”

“અમર રહો, આપુ ! અમર રહો-” રઘુનાથ પ્રિન્સને આશિષ દેતો દિવાનખાનામાંથી વિદાય થયો.

રાજકુમારની ચચળતા પણ પળે વધવા લાગી. અને એ અસાંતિ ટાળવા માટે તેણે શરમ દીધવા માંડ્યો. બપોરે એ વાગે “ડીનર” પેટમાં મધુ ને પછી રાજકુમાર પાછા પેઢી ગયા.

પાંચ વાગે એને મધુપુર સ્ટેટની મુંબઈમાં વસતી પ્રજા માનપત્ર આપવા આવવાની હતી. પલંગ પર પડ્યા પહેલાં તેણે પોતાના નોકરોને ડેપ્યુટેશનના સત્કાર માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવાની આજ્ઞા કરી હતી. એ સાગ્રચાર વાગે હાથે ત્યારે વિદ્યાસ ભવનના મુખ્ય દિવાનખાનાની શોભા ઔર વધી ગઈ હતી હજુ સૂર્ય નારાયણ પશ્ચિમમાં ગયા નહોતા છતાં વીજળીના મુન્મરો સળગી ગયા હતા અને જાણે રાજકુમારના લગ્ન હોવાની એવો ઠાઠ જામી ગયો હતો. એણે તંગ પાળ્યો પહેર્યો, કેમચીજના ખમીસ પર રીઝનનું જકીટ ચઢાવ્યું અને ઉપર નીઝામ ફેશનનો રેશમી ડગલો પહેરી માથા પર રાજવંશી સાફા બાંધ્યો. ટૂંકી વાંકડી ઝુલે આમળતો ગૌરવ ભર્યા ડગલાં ભરતો તે દિવાનખાનામાં ગયો ત્યારે ડેપ્યુટેશનના મહસ્થો આવી ગયા હતા. મદનસિંહના ખાનગી સેક્રેટરીએ બધાનું સ્વાગત કરવામાં કંઈ મજા રાખી નહોતી. રાજકુમાર દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. એણે મીઠી નજરે બધાની સલામો ઝીલી અને ખાસ આસન પર જઈ બેઠો. મધુપુરની મુંબઈમાં વસતી પ્રજાના ડેપ્યુટેશનના નેતાએ ત્યાર પછી માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું. એ માનપત્રમાં આ જૂલમી,

નિર્દય, લાગણી હીન વિલાસી કુતરને “ગૈઃબ્રાહ્મણ્ય પ્રતિપાળ વિક્રમ અને ભોજ સમા રિધાવિલાસી તથા કરણ્ય જેવા દાતાર”ની જુઠી ઉપમાઓ આપી હિન્દુસ્થાનમાં પ્રતાપી પૂર્વજોની નિર્દય મરકરી કરવામાં આવી હતી. જો અનેક ઉપમાઓ સાંભળી હરથો-મલકાથો અને હસતે ચહેરે જવાળ આપવા ઉઠ્યો. તેણે ઉપ્યુદેશનને ખાત્રી આપી કે “હું” આપણા પૂર્વજોના પ્રતાપી સૂત્રો પ્રમાણેજ પ્રજાને સંતતી પેઠે પાળીશ પ્રજાના કસ્યાણમાં રાજ્યનું કસ્યાણ મણીશ ને પ્રજામતને માન આપી, પ્રજાને સતેપવા માટે તન મન ધન પટકી નાખીશ.” આ રાજદો પાછળ તાળીઓની ગર્જના થઇ. ઉપ્યુદેશન અને સભામાંના બીજા મહરથો ખુશ ખુશ થઈ ગયા. તેમને મદનસિંહ દેવાંથી રાજકુમાર જણાયો. વર્તમાનપત્રોના રિપોર્ટરોની કક્ષમે ત્વરિત વેગે આ ઉદ્ધારો તોંધી લીધા. ઉપ્યુદેશનનું માનપત્ર અને યુવરાજનો જવાળ અક્ષરશઃ વર્તમાનપત્રોમાં બીજે દિને ભગરડા જેવા મથાળા સાથે છપાય તે માટે દરેક રિપોર્ટરના ગજવામાં પચાસ પચાસ રૂપયાની નોટ પડી. અને બધા કરાળ, રોઝબરી, આઘસફીમ, બરફી પેંડા, આદિ અનેક આલ અને પેય પદાર્થોમાંથી પોતાને મન પસંદ વસ્તુઓ ઉડાવવા લાગ્યા.

આ ધાંધલમાં રાતના આઠ વાગી ગયા. રિપોર્ટરો અને કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત મુખ્યમરાઓએ વિદાય લીધી. પ્રિન્સના ખાસ માનીતા માણસોજ દિવાનખાનામાં રહ્યા. જો બધાની નજર દિવાનખાનાના દ્વાર પર આતુરતાથી ચોંટી રહી હતી.

અરધો કલાક બધા ટક્કા ને અંતે તેમની આશા ફળી સાડા આઠ વાગે મુખ્યમંત્રી મશહૂર તવામફ છન્નીબન હસતી હસતી દિવાનખાનામાં તળલચી અને સારંગીવાળા સાથે દાખલ થઈ અને

દિવાનખાનાની મધ્યમાં સુંદર માલીયા પર જઇ બેઠી.

એ હોઝની મધ્યમાં મ્હોમાં પાનની પટ્ટી નાખી બેઠી હતી. તેની પાછળ તખ્તચી અને સારંગીવાળો બેઠેલા. છન્ની જન યુવાનીના પુર પહારમાં હતી તેની નસેનસમાં જોભનનો અંકાર હતો તેના ઉન્નત ઉરજ બલબલાને ચકરાવી નાખે એવા હતા. તેની પીઠ પર તેના બાંખા વાળની ચોટી લટકતી હતી. તેનું મ્હો જોડ અને ઘટીલું હતું. ગાલ પર પંજળની તંદુરસ્ત હવાની મોઢક લાલી હતી. કુદરતેજ એને મદીલા નેત્રો બક્ષીસ કર્યા હતાં. એ નેત્રો કાજળથી વધુ ભેરાં ને મદીલાં થયાં હતા એના કંઠમાં અજળ મીઠાસ હતી. રૂપ યોવન લાવણ્ય અને સંગીતને પ્રતાપે તે મુજબના શ્રીમતો પર રાજ્ય ચલાવતી. એનો બુલબુલી શરોદ, એની આંખના ચમકારા, એની જુવાનીની મસ્તી અને એના મોઢક અંગ મરોડ જોષને બલબલા રૂપી યુનીઓ પોતાના તપને ગંગા નદિના વહેતા પૂરમાં ફેંકી દેવાને તૈયાર થતા.

તાલસુર મેળવાયાને છન્ની જાને પોતાના મધુર હલકે ગાયન છેડ્યું:

“નિગાહે ચારખી ખીજવી

ઉધર અમઝી હવર તડપી....

પ્રકરણ ૭ મું.

મધુપુર સ્ટેટ.

અધો રઘુનાથ દ્વાળો. કામાંધ મદનસિંહ તેની બાજી સમજ્યો નહિ. પેલી સુદર નારંગીવળી-રાત્રા-ના રૂપ અને જોખન પર તે મુગ્ધ થઇ ગયો હતો. તેણે રઘુનાથની એક મહિનાની રમ મજુર કરી પાંચ હજારનો ચેક ફાડી આપ્યો, રઘુનાથ મત્તકાષ્ટ મયો. રાત્રાને તેણે મનમાં આશિષ દીધી અને “આપુ”ને “વણી ખમ્મા” વાઢી.

એ ચાર દિવસ મુંઝમમાંની પોતા રંક પ્રજના પૈસાનું પાણી કરી મધુપુરનો બાતી રાજ પોતાની પત્ની સાથે પોતાના રાજ્યમાં ગયો. મધુપુરના સ્ટેશનપર રાજ્યના દિવાને તેનું સ્વાગત કર્યું હતુરીઆઓએ મૂકી મૂકીને સલામ કરી અને મુવરાજ મોટરમાં બેસી રાજમહેલમાં ગયો.

આ પ્રસંગે મધુપુર રાજ્યની થોડીક હકીકત વાંચનારને જણાવવાની જરૂર છે મધુપુરનું દેશી રાજ્ય સુરત જીલ્લામાં આવેલું હતું અને મુંઝમ સરકાર સાથે તેને સંબંધ હતો. ત્યાંનો હાલનો રાજા ફતેહ-સિંહ વૃદ્ધ થઇ ગયો હતો. જુવાનીમાં તેણે અનેક જાનની બરમો ખાધને કામદેવની પૂજા કરી હતી અને રતિપતિએ તેની એ પૂજાથી પ્રસન્ન થઈ તેને આકાળે વૃધાવસ્થા નાજળાઇ અને ઝેરી રોગોના વરદાન દીધા હતા. ફતેહસિંહની વય હાલમાં પચાવન વર્ષની હતી. શરીર પાતળું રોગી, હાડપિંજર જેવું થઇ ગયું હતું આંખો પર ચરમા ચઢાવવા છતાં તેનાં નેત્રો દશવારથી દૂર જોઇ શકતા નહિ. તેના જનાનખાનામાં આઠ રાણીઓ હતી અને બીજા જનાનખાનામાં ચારસો પાંચસો રખાતો હતી. આ આખી ફાજને પાળવાનો ખર્ચ મધુપુરની ગરીબ જેડૂત પ્રજા પર પડતો હતો. રાજની માનીતી રાણીઓ અને રખાતોએ પોતપોતાના વખતમાં મન ગમતી જહાંગીરી ચલાવી લીધી હતી. જે સીનો

સીતારો જે વખતે ચમકાયો ત્યારે તેણે રાજ્યની નોકરીમાં પોતાના માણસો ભર્યા હતા અને રાજ્યની આંખને તે અપ્રિય થઇ પડતાં તેના માણસોને પણ પેંડા મળ્યા હતા. હવે રાજ્ય વાનપ્રસ્થી થઇ બેઠો હતો. તેને સંસાર પ્રિય નહોતો એમ નહોતું પણ તે સંસાર માટે નાલાયક થઇ પડ્યો હતો. તેની રખાતો અને રાણીઓ હજુરીઆથી માંડીને દિવાન સુધીના અમલદારોમાંથી ગમે તેને પોતાના આશકો બનાવી બેઠી હતી. અને ફતેહસિંહની નજર પાછળ આખા રાજમહેલમાં વેશ્યા વાડાની કષ્ટતા બ્યાપી ગઇ હતી.

રાજ કારભાર પર રાજ્ય ધ્યાન આપવાને લાયક નહોતો, પ્રથમ-થીજ તેણે શરાબ અને સુંદરીની પાછળ ફકીરી લીધી હતી એટલે તે રાજ્યતંત્ર ચલાવવાને લાયકજ નહોતો. કોઇની નીંદક કુશી એમ પણ બોલતી હતી કે ફતેહસિંહની મા વાંઝણી હતી. તેણે તેના બોળા પહિને ભગવી ગર્ભવતી હોવાનો ડાળ કર્યો હતો અને નવમે મહિને કોઈ ધાંચણના દીકરાને રાજપુત્ર તરીકે ઠેસવી દીધો હતો.

ફતેહસિંહ રાજ્યનો પુત્ર હોય કે ધાંચીનો દીકરો હોય ! ગમે તે હોય. પણ તે દેવયોગે રાજ્ય થયો. રાજ્ય મધને તેણે રાજ્યની તીજેરીમાં પડાય તેટલા કાણું પાડ્યા. પૈસાને માટે બે ત્રણ ગામડાં બ્રિટિશ હદમાં વસતા એક શ્રીમંત પારસી વેપારીને લખા આપ્યા. સત્તા અને લક્ષ્મીથી જેટલી પાસવતા ભોગવી શકાય તેટલી તેણે ભોગવી અને હવે તેનું આખું શરીર ગ્રહાઈ જવાથી તે રાજ મહેલમાં નજર કેદી જેવો પડી રહેતો હતો.

મદનસિંહ એવા રાજ્યનો દીકરો હતો. તેનું બાળપણ હલકી અવાસણો અને ખુશામતી હજુરીઆઓની કેડ પર ગયલું. તે પંદર વર્ષનો થયો સારથી પ્રુષ્પધન્વાનો અવતાર લઇ બેઠો હતો મધુપુરની પ્રજાને પેટે કોઈ ખુશસુરત રમણી પાકે

તેને ત્યાંની પ્રજા આપરૂપ મણ્વતી મદનસિંહની મામી આંખો રાજ્યની એકેએક પરીપર ધ્રુમતી રહેતી નમરસેકધી માંડીને કંગાળમાં કંગાળ ખેડૂત સુધી બધા એની હાકથી ઘરઘરતા એ ગમે તેને બોલાવીને વગર ગુન્હે ગમે તેટલા પૈસા ઓકાવતો ને એ કાષ્ટ ના પાડે તો તે હતુભાગીને વિના વાંકે અધારી કોટડીમાં કેદ કરતો. તેનો આપ અપંગ થયા પછી તેને કાષ્ટનો ડર રહ્યો નહોતો. દિવાનમાં કે કાષ્ટ અમલદારમાં કાષ્ટપણુ જાતનું મીઠું નહોતું. બધા પ્રજાને પીડવામાં ઉસ્તાદ હતા. મધુપુરનો એ બદામનો સીપાઇ એ મદનસિંહનો માનીતો હોય તો નમર શેકનું બર ગજારમાં અપમાન કરી શકતો.

આ સ્ટેટની વાર્ષિક મહેસુલ ૪૦ લાખ રૂપિયાની હતી પણ પ્રજા કલ્યાણ માટે બાગેજ કંઈ ખર્ચ થતો. ફતેહસિંહે પચીસ વર્ષ પહેલાં રાજમહેલને વિસ્તૃત બનાવવાની શરૂઆત કરી હતી અને પચીસ વર્ષ સુધી મહેલના સમારકામ પાછળ લાખો રૂપિયાની હોળી થવા છતાં હજુ રાજમહેલ પૂરો થયો નહોતો. મદનસિંહે રાજ્યમાં કે.ઇ.પણુ સખસ પાસે પૈસાનો વધુ બોજો રહેવા ન દેવાના સોગન લીધા હતા. માથા વેરો, પીઠ વેરો. પુછડા વેરો, ચણુ વેરો, વિ. ભલભલા નાદીરસાહ ને ઔરંગઝેબને બૂલાવે એવા કરો મધુપુરના યુવરાજના બાહોશ ભેજાએ શોધી કાઢ્યા હતા. પ્રજા તેના જુલમથી ત્રાસી ગઇ હતી. મધુપુરને તાબે ૫૦ ગામડાં હતાં. એકવાર આખા રાજ્યની વસ્તી ૫ લાખની હતી. વેપારીઓ રાજના જુલમથી ત્રાસી જઇ બ્રિટિશ હદમાં જઇ વસ્યા હતા. પણ ગરીબ ખેડૂતો બિચારા ક્યાં જાય ? એ વાચા વિનાના કંગાળો ઉંડી હાથ નાખતા ટાઢ તડકો વેડી બોલીનું પાણી એક કરતા અને તેમની મહેનત રાજ્યનો નીચ માલીક ખાઇ જતો.

મધુપુર સ્ટેટ વિશે આટલી માહિતી હાલ તુરત બસ છે.

બેગમ કે બસા ?

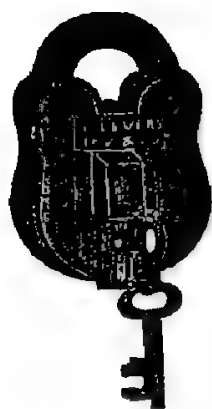

પોતાનું અણમેલ સૌદર્ય આયનામાં જોઈ તે મલકાઈ
મલકાઈ જતી. (૪૧)

અઠંગ ઉઠાવગીરોનો કટ્ટો શત્રુ તે કાણ?

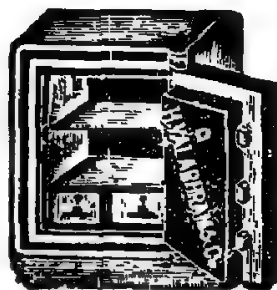
એચ. વલ્લભરામની કું.

ની

અખંડ

તીજેરી

ભયંકર આગમાંથી

પણ

તમારી મીલકત આખાંદ

ખચાવી લેવાની શક્તી ધરાવે છે.

અને

ગમે તેવા તીક્ષણ ઓળરોથી પણ નાસીપાસ થવું પડે છે

તેજ તેની ખરી કસોટી અને કીંમત છે

ભાવ માટે એચ. વલ્લભરામ એન્ડ કું.

સખો

કારખાનું ફાકલાંડ રોડ, મુંબઈ.

શોરૂમ અખંડલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૩.

બ્રાંચ-નં. ૩૫૬, બુધવાર પેઠે, પુના.

એજન્સી એંગલોર સીટી.

પ્રકરણ ૮ મું.

અહિં કે ત્યાં ?

રઘુનાથ ગંગા ડોશીને ત્યાં રાધાને મૂકી ગયા પછી એ ત્રણ દિવસ સુધી તે તરફ ફરક્યોજ નહીં એ એ ત્રણ દિવસમાં ગંગાડોશીએ રાધાને ગાંડી ઘેલી કરી મૂકી રહવારના પહેરથી રાતના બાર વાગ્યા સુધી રાધા અપશઆરામજ ભોગવતી પ્રભાતમાં ઉઠતાંવાર ગંગાડોશીની નોકરડી તેને માટે બ્હા અને સ્વાદિષ્ટ નાસ્તો તૈયાર રાખતી પછી રાધાને ગમે એવાં વસ્ત્રોની કપાટ તેની સામે ખુલ્લી થતી અને તેને ગમે તેવી સાડી ને : પોલકાં પહેરી પોતાનું આણુમોલ-સૌન્દર્ય આચનામાં જોઇ તે મલકાઈ મલકાઈ જતી. વિધિએ ઉદારતાથી તેનાપર સુંદરતાનો ધડો ઢાલી દીધો હતો તે વાંચનાર જાણે છે. એની જુવાની ફૂટતી આત્રમંજરીની પેઠે ધીમે ધીમે હમણાંજ ખીલવા લાગી હતી. યથેચ્છ ખાનપાન અને આમોદ પ્રમોદથી સ્વપ્નામાં ફક્ત એજ દિવસમાં અજબ આકર્ષણ આવી ગયું. તે સમજી ગઇ હતી કે તે સુંદરી છે. તેની સુંદરતાપર એક રાજકુમાર મોહી પડ્યો છે તે વખત જતાં રાજરાણી થવાની છે. આવા ખ્યાલથી તેના સ્વભાવમાં પણ ફેર પડી ગયો હતો. હંમેશની નમ્ર અને મહેણાં ટાણાં ખાવાને ટેવાઇ ગયેલી રાધા હવે કંઈક ગુમાની અને સ-તાદર્શક સ્વરવાળી થઇ હતી. સામાન્ય કામ પણ તે હાથે ન કરતાં દાસીને ચીંધતી. હવે તેનાથી પાણીનો ખાલો પણ ઉપડતો નહિ. કામાટીપુરાની ભયંકર ગલીમાં અંધારી કોટડીમાં સળગતી બીખારણુ હવે આલીશાન દિવાનખાનામાં મહાલતી હતી. તે આ નવો વૈભવ જોઈ છકી ગઈ નહોતી પણ પોતે તુચ્છ સ્ત્રી નથી એટલુંજ બતાવવાની રસિયણુ થઈ હતી તેનું બ્યક્તિત્વ એ દિવસમાં તેની જાણમાં આવ્યું હતું તે નાખી દેવા જેવી નકામી એ બદામની

બીખારણુ નથી તેનું તેને જ્ઞાન થયું હતું અને તેથી તે ગંગાડોશીના ધરમાં રચાળ જમાવી રહી હતી.

ગંગાડોશી જમાનાની ખાધેલ પચાસ પંચાવન વર્ષની યુદ્ધી હતી. અસહ્ય તે જમનગરની વનની હતી. તેના માથાપે તેની સોળ વર્ષની જોળનવંતી દેહ મુંબઈના એક શ્રીમંત યુદ્ધને આઠ હજારની દિગ્મતે વેચી હતી. અને વૃદ્ધ પતિના રાજમાં ગંગાએ એવા એવાં કામો કર્યાં હતાં કે જેની ટીપ લખતાં આ નવલકથાની લખાઈ બચાંકર હદે વધી જવાનો ભય રહે છે. તેણે પતિના ધરમાં આવતા વારજ પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું, પતિની બીક તજી યથેચ્છ રીતે જોળનના દહાવા છૂંટવા માંડ્યા. પોતાના પતિની દૌલત તેના યારો ખાઈગયા એવામાં તેનો પતિ સદામાં પાપમલ થયો અને હાઈકોર્ટથી મરણ પામ્યો. પચીસ વર્ષની વયે દમડી વિનાની ગમા વિધવા થઈ. પણ તેને પતિની કે તેની ગયણી લક્ષ્મીની દરકાર નહોતી. તે હવે પ્રાણ બની હતી. સંસારના રંગ ઢંગ શાળી મધ હતી. તરતજ તેણે નવી શેતરંજમાં નવા દાવ ખેલવા માંડ્યા. વિધવાને શોભે એવાં કાળાં વસ્ત્રો પહેરી દેવ મંદિરે રખડી ભકતાણી તરિકે પ્રતિષ્ઠા જમાવી. સ્વામી નારાયણ કે વૈષ્ણવ-રામ રામ વાળા કે જે સીતારામ વાળા-બધાના સંધામાં તે ભળવા લાગી અને બધાયની માનીની થઈ પડી. તેના ચિત્ર વિચિત્ર જીવનનું ભયંકર ચિત્ર દોરવા કરતાં અમે એટલુંજ જણાવીશું કે તેણે અનેક ઓળોને અનેક જાતની લાલચો આપી તેમની પવિત્રતા વેચી પોતાની તીજેરી ભરી હતી અને પ્રતિષ્ઠા ભકતાણી ગણાઈને જે બદમાસ બલા હજી સુધી એ ધીકતો ધધો ચલાવતી હતી તેથી રાજ્યોને મુંબઈના દહેરી શ્રોમતો તેની ખુશામદ કરતાં; પોલિસ તેનું નામ લઈ શકતી નહિ.

મહારાજેના મંદિરમાં તે પરમ ભક્તાણી ગણાતી અને સુંદરી સંધ
“મંગાળા” હોતી તેના પરથી વારી જતો.

બારે ગાંઠ પુરી ગંગા ડોશી પગાસ પંચાવન વર્ષની ભરતીમાં
આવી હતી.

તેનું શરીર જાડું અને પેટ પુટખોલ જેવું થઈ ગયું હતું.
મ્હો પર જરા જરા કરચલી વળી હતી. આંખોમાં વૃધ્ધાવસ્થા થવા
છતાં કામ વાસના સ્પષ્ટ જણાતી હતી. યથેચ્છ આનંદાનંદી
તેની તમિચન ટકી રહી હતી અને ખોટા દાંતના ચોકમાં તથા વાળ
કાળા કરવાની “કાષ” વાપરીને તે જુવાન ગણવાના વક્ત્રમાં મારી
રહી હતી. બહાર જતી વખતે તે કંમેશમાં કાળું છાયણ પહેરતી
અને હાથમાં તુળસીની માળા લેવાનું કદિ પણ ભૂલતી નહિ. કોઈ
નવા માણસ સાથે વાત કરતાં તે માળા ફેરવીજ જતી. તેના મ્હો-
માંથી કશાકમાં સાઠ વાર શ્રીનાથજી આવડે જયશ્રીકૃષ્ણના મંત્ર નીક-
ળતા પણ વસ્તુતઃ તેનું જીવન નીચતા, દુઃખ અને પાશવતાની
મૂર્તિમંત્ર સ્વરૂપ જેવું હતું.

રાધાને જોઈને તેણે તેની કિમ્મત એક લાખ રૂપિયાની આંકી
હતી. રઘુનાથે એ બદમાસ ડોશી દ્વારા અનેકવાર મધુપુરના દુરાચારી
રાજકુમારની વાસના તૃપ્ત કરી હતી એટલે ઉભય એક બીજાને
ઓળખતા હતા. રઘુનાથે મંગાને પાંચસો રૂપિયા આપ્યા તેથી
ડોશી રાજ મધ નહોતી પણ “આ તો પાશોરામાં પહેલી પુણી છે”
એમ ગણીને મનવાળી લીધું હતું. રાધાને સ્હવારે પુર બહારમાં
જોઈ ત્યારથીજ તે પોતાની નવી નવી બાજુ જોડવી રહી હતી.
આ બુલબુલ મધુપુરના રણવાસમાં જય કે મુંબઈના વેશ્યાખાનામાં
સડીને મરી જાય તેની મંગાડોશીને લેશ માત્ર દરકાર નહોતી તેને
તો સોના રૂપાના સીકકાનીજ પરવા હતી. રાધા તેના ધરમાં આવી

ત્યારથી તે આ સોનાની ચલ્લીને કયા પિંજરમાં ખેલાવવી તેના વિચાર કરી રહી હતી.

જે ત્રણ દિવસમાં તેણે રાધાને પોતાની કરી લીધી રાધાએ એ ત્રણ દિવસમાં રોજ નાટક સીનેમા જોયા. વિક્ટોરીઆ ગાર્ડન, હેંગીંગ ગાર્ડન અને પાલવા બદરપર સહેલ કરી. તાજમહાલ અને શ્રીન હોટલના આલસકોમો આધાં ને જાણે હમણાંથીજ રાજરાણી બની ગય હોય તેમ પેત્રેલની દરકાર કર્યા વિના ગમે ત્યાં મોટર દોડાવી. ગંગાડોશીએ જાણી જોઇને પોતાના ગાંઠના બસો ત્રણસો રૂપિયા રાધાની પાછળ વેડી નાખ્યા. વડામટલે લેડમો ને ઇવાન્સ ફેઝરને ત્યાંથી રાધા માટે નવાં કપડાં છુટ, મોજ ને સેંટ લવડર ખરીદાયાં. મીલ મજુરની પુત્રી અહિં જીવનનો બીજો પાઠ બાણી રમુનાથે આપેલા પાંચસો રૂપિયા ગંગાડોશીનો ખર્ચ જોતાં કાઠી કિંમતના નથી એવી તેની ખાત્રી થઇ ગઈ આ ડોશી તેની પાછળ આ માટે આટલી બધી મરી પડતી હશે? એવો તેને વિચાર આવ્યો પણ હવે તે ખેલાડી બની હતી તે પોતાની જાતને અણુમોલ માની રહી હતી તેથી ડોશી તેના પર ઉપકાર કરે છે, એમ માનવાની તેના જીગરે સાફ ના પાડી તે ઠંડે કંઠેજ મફતની મઝાનો રસપૂર્વક ઉપભોગ કરી રહી.

“કેમ દીકરી! કોનાં ઘર સોભાવશે? મધુપુરના રંડીબાજ રાજકુમારના કે કોઇ છેલ્લે બટાકે મુંબઈગરાના?” ત્રીજે દિવસે રાતે અગિયાર વાગે બહાર ફરી આવ્યા પછી ગંગાડોશી રાધાને પોતાના એકાંત શયનગૃહમાં લઈ જઇ તેના જાદુબર્યાં નયનો તરફ જોઈ બહાલથી હસતી હસતી બોલી.

“નસિબમાં હશે તે થશે માણ!” રાધાએ સ્મિતભર જવાબ આપ્યો.

“જો બહેન! મારે દીકરી નથી. હું સમજું છું કે ઘણે

ધડપણ દીકરી મજા; નહિ તો તારો રઘુનાથ શું આપી ગયો છે તે તું જાણે છે—”

“તમે જા માટે મારી પાછળ ઉડાઉ ખર્ચ કરો છો?” રાધા ડોશીનો ઉપકાર સ્વીકારવા માંગતી નહોતી તેથી જરા ગુસ્સે થઈ ખોલી: “રઘુનાથ આવશે ત્યારે તમારી પાછળે પાછંતે ચૂકવી આપશે.”

ડોશીને એનો મિઝગ ન ગમ્યો. જો ટેવાયલું પક્ષી હોત તો તે તેજપળે રાધાને બે તમાચા લગાવી દેત. પણ હજુ રાધા તેના તાપ્તામાં આવી નહોતી તેથી તે જમ તેમ કોહીનો ધુંટડો ગળી મઠ.

“એ કેટલા રૂપિયા ખર્ચી શકશે? તું જાણે છે તો ખરી કે એ મધુપુરના રાજકુમારનો સુલામ છે.”

“હા. પણ રાજકુમારની તીજેરી તો કાણી નથી મઠ.”

“ખૂદ! તને રજવાડાનો અનુભવ નથી એટલે તું આમ બોલે છે. તને ખબર છે કે આજ વખતે તારો રાજકુમાર મધુપુરમાં કોઈ નાચનારીના બોળામાં પડ્યો પડ્યો દારૂ પીતો હશે!” ડોશીએ રાધાના હોઠમાં ઝેર રેડવાનો આરંભ કર્યો.

“તેથી શું? મોટા માણસને બધું જાણે.” રાધાએ વકીલાત કરી.

“અરૂં. પણ મોટા માણસ તને એકવાર મધુપુરમાં રાખી પાછળથી બીઆરણ બનાવી લાત મારી હાંડી કાઢે તે તને પસંદ છે?” ગંગાએ રજવાડાનું બેડોળ ચિત્ર બતાવ્યું.

“જેવા પડશે તેવા દેવાશે. હમણાં શું છે?”

“હમણાંજ તારે તારા ભવિષ્યનો વિચાર કરવાનો છે પ્રશ્ન એ તને રૂપ જોતન અને સુધ્ધિ ત્રણે વાનાં આખ્યાં છે જે તારી ઇચ્છા હોય તો આજ મુંબઈમાં તું સ્વતંત્ર રીતે એક સુવાન સાથે મધુપુરના

રાજમહેલ કરતાં વધુ રંગરાગ ઉડાવી શકે એવી ગોઠવણ કરી આપવાની મારામાં તાકાત છે. હું જેની વાત કરું છું તે તને મહેલમાં રાખશે, ગાડી ઘોડે ફેરવશે, મન ગમતા વૈભવ ખતાવશે ને તે ઉપરાંત તને દર મહિને એ હજાર રૂપિયાનો પગાર આપશે.” ગંગા ડોશીએ રાધા સામે પ્રસોબન સુકયું.

“તે કાણુ છે ?”

“મુ'બદ્દનો એક શ્રીમંત મીલમાલીક છે. હમણાંજ આપની મીલકતનો વારસ થયો છે. તેની ગદ્દાપચીસી હજુ પુરી થઈ નથી એટલામાં જો તારી મરજી હોય તો શિકાર ગારી ભે-”

“તમને એમ કરવાથી શો લાભ ?” રાધા હવે પાવરધી થઈ હતી.

“મને તારો શેઠ બક્ષીસ આપશે એટલો લાભ ! વળી તું સુખી થશે તો મને બૂલી જવાની છે ?” કહી મગા એ મ્હેં ચલકાળ્યું.

“નહિ. તમારી વાત વિચાર કરવા જેવી છે.”

“જો બહેન ! હું તારા બલ્લાની વાત કહું છું. મદનસિંહનું ઢેકાણુંજ ક્યાં છે ? આજે અહિં તો કાલે વિલયન ? આજે તારી પાસે તો કાલે કોઈ મુસલમાન નાયનારી પાસે ? આજે રાજમહેલમાં તો કાલે જંગલમાં શિકાર કરવા ? એવા બમાડ માણસ સાથે તારા જેવી હોંસીઝીની જીંદગી કેમ જાય ?”

રાધા કંઈ ન બોલી. તેની સમક્ષ એક ગંભીર સમસ્યા રજુ થઈ હતી. અહિં કે ત્યાં ? નો તે વિચાર કરતી હતી. એવામાં બારણું ખખડ્યું અને તે સાથેજ રઘુનાથનો પરિચિત સ્વર સંભળાયો. “મંગામા !”

પ્રકરણ ૯ મું.

ગંગા ડોશી અને રઘુનાથ

રઘુનાથનો અવાજ સાંભળી મ્હાલી ડોશીએ રાધા તરફ અર્ધ-જરી નજર ફેકી રાધાએ સ્મિત કરી તેને બારણાં ઉઘાડવાની ઇસારત કરી. ડોશીએ જઈ બારણાં ઉઘાડ્યા અને રઘુનાથને જોઈ ઓછી ઓછી થઈ ગઈ.

“આવો આવો રઘુનાથભાઈ ! તમે તો ગયા તે ગયાજી ! રાધા બિચારી તમારી રાહ જોતી જોતી યાકી ગઈ.” ડોશી રઘુનાથને દિવાનખાનામાં બેસાડતી બોલી. રાધા પણ આ સમયે ત્યાં આવી ગઈ હતી.

“અમારી દયા તો તમે જાણો છો ને ગંગા બા ! તલવારની ધાર પર નોકરી કરવાની ધડીમાં રીઝે ને ધડીમાં ખીજે રીઝે તો પાંચ પૈસાનું મ્હો જોઈએ. પણ ખીજે તો સીધા અધારી કાઢડીમાં પૂરી દે ! અમારું તે કંઈ જીવતર છે ?” રઘુનાથ જરા ખિન્ન થઈ બોલ્યો.

“તમે તો રાજકુમારના જમણા હાથ છો છતાં આવું ?” રાધાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા. એને કાંઈની ફરકાર નથી. એને માટે મને તેવાં કાળાં કામો કરનારને એણે ચપટીમાં ચોળી નાખ્યા છે. પેલા વિનાયકની વાત તો તમે જાણો છો ને ગંગા બા !—” રઘુનાથ પોતે કેવા બચકર માણસને પાને પડ્યો છે તેનો ભાસ આપવા કહ્યું.

“કયો વિનાયક ?” ગંગા ડોશી અજાણી થઈ.

“પેલો તમારો દીકરો—બૂલી ગયા ?—”

“કયો ?” ડોશી જરા ખીજવાઇ.

“અરે ! પેલો શીરીન ગાંધી વાળો—”

“હં હં ! હવે ઝોળખ્યો ! કમ ઝોને શું થયું ? મદનસિંહ તો શીરીન પાછળ પાગલ થયો છે.”

“ઐ કોની પાછળ પાગલ નથી થયો ? શીરીનને વિનાયક તમારા ઘરમાંથી ઉપાડી મધુપુર લઈ ગયો પછી છ મહિના એતું તેજ રહ્યું. ઐ છ મહિનામાં એણે મધુપુરના નગર શેઠ પાસેથી ચાર લાખ રૂપિયા ઝોકાવ્યા-ઐ ચાર આરવાડીની તીજેરીઓ ખાલી કરી નાખી પ્રજાને કારડે કારડે મારીને પોતાની મહેમાનગારી કરાવી કર વસુલ કર્યા. ઐ સમયે શીરીનના શયનગૃહમાંથી બહાર નીકળવાની મદનસિંહને ધુરશદ નહોતી. અમારા રાજા સાહેબ તો અપંગ થઇ પડ્યા છે. જે કહે તે મદનસિંહ એજ પ્રજાનો પરમાત્મા ! અને વિનાયક એનો જમણો હાથ !—”

“એમ તો તમારા રાજ્યમાં બધા લાંચીઆ છે. વિનાયકે લાંચ ખાધી તેમાં બાપુના પેટમાં શું દુખ્યું ?” મહાલી ડોશી મધુપુરના ધણી કારસ્થાનો જાણતી હતી. “પ્રુદ મદનસિંહ લાંચ ખાય છે. તમને ખબર તો હશે કે એકવાર એક વણિકની વહુ પર બળાત્કાર થયો હતો ત્યારે ઐ બળાત્કાર કરનાર નીચ રાક્ષસ પાસેથી ત્રણ લાખ રૂપિયા લઇને મદનસિંહે તેને “હમુર કાર્ટ”માં નિર્દોષ દરાવી છોડી દીધો હતો.”

રાધા તો આ સાંભળીને કરીજ મઈ. જે મદનસિંહના રંગબવનમાં જવાને તે આતુર થઇ રહી હતી તે આવો નીચ ? આવો શયતાન ? આટલો કૂર ?

“વિનાયકને લાંચ લેવા માટે જેલમાં સજા હું પડતું નથી.”

“ત્યારે ?”

“એણે શીરીન પર બદ નજર કરી હતી.”

“એ તો વિનાયકનીજ હતી અને વિનાયકે મદનસિંહને સોંપી હતી.”

“હા. પણ મધુપુરમાં ગયા પછી મદનસિંહ જૂદોજ માણસ થઇ ગયો છે. મુંબઇમાં એ વિનાયકથી ડરતો હતો, શીરીનની શુલાથી કરતો હતો, બંન્નેને મનગમતી બક્ષીસો આપતો હતો પણ મધુપુરમાં એ રાજા છે. શીરીન પરનો એનો મોહ ઉડી ગયો ત્યારથી એણે વિનાયક સાથે બીંધરાં ફાડવા માંડ્યાં અને અતિ બિચારાને વગર તપાસે અંધારી કાઢીમાં પૂરી દીધો.”

“શીરીન એ સાંખી લેશે ?”

“શું કંરશે ? એણે એ ચાર વાર નાસી જવાની કોશિષ કરી એટલે મદનસિંહે એના બધા અલંકારો જપત કરી દીધા છે અને દાલમાં એ બિચારી રાજમહેલમાં દાસીઓના ઓરડામાં જેમ તેમ ફહાડા પૂરા કરે છે.”

રાધાએ કાને હાથ દીધા તેનું હોંસીલું જીમર ઠંડું થઇ ગયું. રઘુનાથે અનિમિષ આ વાત કાઢી હતી પણ મ્હાલી ડોશીને તે અમૂલ્ય થઇ પડી. રઘુનાથની વાત તેનો સહજ સ્વાર્થ સાધતી હતી.

“આવા માણસ પાસે તમે મને લઇ જવા માગો છો ?” રાધાએ શુરસાથી રઘુનાથ તરફ જોઇ કહ્યું.

રઘુનાથે હોઠ કરડ્યા. તેણે કાન્યું કાન્યું હતું તેનું તેને જ્ઞાન ન થયું. તે અંધ હતીને બોલ્યો.

“તું શા માટે મળરામ છે ? તારી પાછળ કાચોપોચો પૈસાનો શોભી વિનાયક નથી પણ મદનસિંહની રમેરમ જાણનાર રઘુનાથ છે.”

“એમ !” રાધાના મ્હોપર તિરસ્કારનું હાસ્ય આવ્યું. તે વિશેષ કંઈ ન બોલી.

“જંગાબા ! હવે ધંધાની વાત કરીએ. મારો વિચાર રાધાના હાથમાં મધુપુરનું આખું રાજતંત્ર મૂકી દેવાનો છે. રાજ સાહેબ હવે થોડા દહાડાના મહેમાન છે. મદનસિંહ રાજમાદી પર આવે તો ગમે તેમ કરી રાધાને હું પટરાણી બનાવવા માગું છું.” રઘુનાથે કહ્યું.

“અને તમે દિવાન થશો ?” મ્હાલી ડોશીએ ટકોર કરી.

“એ તો સ્પષ્ટજ છે.

“તમારા જેવા સૈન્ય સૈન્ય વેચી દિવાનપદ લેનારા ગુજરાતમાં કેટલાક પડ્યા છે !” ડોશીએ તાણા માર્યો. પણ રઘુનાથ તે સાંભળી હસ્યો.

“એવા દિવાનો કેટલા પડ્યા છે તેની તમને ખબર નથી ? આપણા રજવાડાપર ઉડતી નજર નાખશો તો એવા એક નહિ પણ એક ડઝન દિવાનો મળી આવશે.

“હશે. તમારી વાત આગળ ચલાવો.”

“રાધા પટરાણી થઈ શકે અને મદનસિંહને પ્રેમ હિંડોળે હાંચોવવા ઉપરાંત રજવાડાની શૈતરંજ બેસી શકે તે માટે એને અપ-કુ-ડેટ કેળવણી આપવાની જરૂર છે.”

“હા—”

“એને માટે મેં એક ગુજરાતી જાણતી સુરેશ્વરીમન મિસ્ટ્રેસ

શેઠી કાઢી છે તે આવતી કાલથી એને બહુવવા આવશે.

“એનું નામ ?”

“મિસ લીલીઅન ! એ એટલી બુધ્ધિશાળી છે કે મને રાધાના બાવી માટે કશી શંકા રહેતી નથી.

“રાધ ને સંગીન શીખવવું પડશે ને ?”

“તે માટે દુર્ગાબાઈને મેં કહી દીધું છે. તે એને દીલરૂબા અને સતાર પર ગાતાં શીખવશે.”

“ત્યારે તો સેના કરતાં પીળું પશુ રઘુનાથ બાઈ ! એ બણી ગણીને ઉસ્તાદ થઈ જાય તેટલો વખત ?”

“તમે ખર્ચની ચિંતા ન કરો. આ વખતે મેં મદનસિંહ પાસે ફક્ત એકજ હજાર પડાવ્યા હતા એટલે તમને પાંચસોજ આપી ગયો હતો. હવે તમારું પશુ હજાર શીટી જશે.”

“હજાર તો શીટશે ત્યારની વાત ત્યારે ! તમારા પાંચસો રૂપિયા તો ક્યારના ચટણી થઈ ગયા.”

“આર દિવસમાં ?” રઘુનાથે આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

“આર દિવસમાં આવી રૂપરૂપની પરી પાછળ પાંચસો ગયા એ બહુ થઈ ગયા ! રઘુનાથ ! હું પશુ હીરાની કિંમત જાણું છું હો ! એ તો તમે છો એટલે ! નહિ તો પાનને ચુનો લગાડતાં વારમાં મારી રાધાને વાડી બંગલા અપાવી દેવાની મારામાં શકિત છે.”

રઘુનાથ ચમક્યો “બાજી, તમારા પર મને સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેથી તો મેં રાધાની તમને સોંપણ કરી છે. હો, આ એક હજાર રૂપિયા રાખો. રાજકુમાર પાસેથી ખીજ મંગાવીશ ત્યારે તમને ખુશી

કરીશ.” કહી રઘુનાથે ડોશીના હાથમાં એક હજારનો એક ટૂકડો મૂક્યો.

“રઘુનાથ બાઈ! શું કહું? તમારી શરમ નડે છે, નહિ તો એ મુખા ઠાકરડાને તો હું હજાર નાથ નચાવત. સમજ્યા!—ડોશીએ પોતાનું પાણી બતાવ્યું.

રઘુનાથ કંઈ બોલ્યો નહિ. થોડી વાર પછી તેણે રાધા સાથે મીઠી મીઠી વાત કરી અને તેને બાવીના હંઝા ઉઘા મિનારા બતાવ્યા. રાધા હસતી હસતી સાંભળી રહી. તે રઘુનાથના હાથમાં આકસ્મિક સંજોગોમાં જઈ પડી હતી અને ત્યાંથી ગંગા ડોશીને ત્યાં આવી હતી હવે ડોશી અને રઘુનાથ વચ્ચે રમાતી બાજી જોઈને તે મલકાઈ જતી હતી. જાણી જોઈને આ બે જણની ચર્ચામાં તેણે ભાગ લીધો નહોતો. તે પાવરધી થતી જતી હતી. જો ગંગા ડોશીને આશરે રહેવું પડે તો અનેક શ્રીમંતોને તે પાણી બરાવવા માગતી હતી જો મધુપુર જાય તો ત્યાં એક ચક્રી રજ્ય કરવાની મહત્વાકાંક્ષા તેનામાં જન્મી હતી. તેણે રઘુનાથને સતોષ થાય એવા જવાબ આપ્યા, રઘુનાથે જતાં જતા તેને પાંચસો રૂપીયા ખીસાખર્ય માટે લીધા અને રાધાને લક્ષપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની બસામણ કરી તેણે રજા લીધી

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અરાજક મંડળ.

અમાસની અંધારી રાત હતી. સર્વત્ર ઘેર અંધકાર છવાઈ ગયો હતો. રાત્રીના સનસનાટ અને આંધે કોઈ કેલ્હવાર કૃતરાના ભસવા શિવાય રાત્રીની ઘેર શાંતિનો ભંગ કરવાની કોઈ હિમ્મત કરતું નહોતું. જાણે ચંડિકા પોતાનું ખપ્પર ભરવા જવાની હોયની તેમ રાત્રીએ બિયણુ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. આકાશમાં ચંદ્ર નહોતો અને તારાઓને નાની નાની વાદળીઓ ઢાંકી બેઠી હતી. અંધારામાં નાનાં મોટાં વૃક્ષો જાણે જૂત કે પિચાચ ઉભા હોયની એવાં બીજામણાં લાગતાં હતાં. આજની રાત એટલી ડરામણી હતી કે બાગ્યેજ બહાર નીકળવાની કોઈની છાતી ચાલતી.

અને તેમાં પણ મધુપુરની રાત ! જે ગામમાં નગરજનોની વહુ બેઠીઓ સૂર્યના તેજસ્વી પ્રકાશમાં સલામત ન રહી શકે તો પછી રાતની તો વાતજ શી ? મધુપુરમાં રાજ્ય નહોતો—તેને કપાળે જુલમી નાદીરશાહ ઠોકાયો હતો. મધુપુરમાં રાજ્ય ચાલતું નહોતું પણ એક નિર્દય, હૃદયહીન, કામી જુદમીની એકમઠી સ-તાનો ફારડો ફરતો હતો. ત્યાં કાયદાનું કે ન્યાયનું અસ્તિત્વ નહોતું. મદનસિંહે પોતાના શબ્દને કાયદાનું રૂપ આપી દીધું હતું. ન્યાયને તેણે પોતાની લાલ આંખોનો ડર બતાવી હલપાર કરી દીધો હતો. તેના બે બદામના સીપાઈઓ ને નીચે ખુશામતી હબ્બુરીઆઓ પાણી ભરવા જતી સ્ત્રીઓને જપીને પાણી ભરવા દેતા નહિ. તેના રાજ્યમાં કોઈ રૂપીઆની થેલી દેખીતી રીતે રસ્તાપરથી લઈ જઈ શકતું નહિ. નાના પ્રકારના કરોનો બોલો મધુપુરની પ્રજાને કચડી રહ્યો હતો છતાં કોઈ પ્રજાજનના ઘરમાં હજાર બે હજાર સીકકા મધ જતા તો તેનો બાર

મહનસિંહના હજુરીઆઓ તરતજ હલકો કરી નાખતા. આમ મધુપુરમાં “સ્વદેશી” રાજની આજુ કરી રહી હતી.

આવા સંસ્થાનમાં રાત્રે પ્રજાની ક્ષી દાસત થતી હશે ? પ્રજાજનોના નિઃસાસા સાંભળવાને અધાર પછેડી ઓઢીને નગરવર્મા જેવા નીકળવાનો વિચાર મહનસિંહને સ્વપ્નામાં પણ આવ્યો નહોતો. તેની પ્રજા કુકળતી આંતરડીએ ટેને ને તેના બાપને આપ આપી રહી હતી. ગામમાંથી પ્રતિજ્ઞીત લોકો બ્રિટિશ હદમાં જઈ વસ્યા હતા. વેપાર વણજની હોળી થઈ ગઈ હતી. ખેડૂતોની જમીન રમકસ વિનાની બની ગઈ હતી અને રાજ્યનો આધાર સ્તંભ કૃષિ હાડપિંજર બની મોતની રાહ જોતો હતો.

જૂલમ, આપખુદી અને બૂખમરામાંથી એક કાળ ચોધડિયે એક ચીનગારી ઉઠી. મધુપુરના નગરશેઠનું બરબખ્તરમાં રાજના ખુશામદી હજુરીઆએ અપમાન કર્યું અને શેઠની પાછળ ચાલી આવતી શેઠની પુત્રવધુ લીલાવતીને આંખ મારી. મુંબઈ જઈ બી. એ. થઈ આવેલો શેઠનો પુત્ર અનિરૂધ્ધ સાથેજ હતો. સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં ઉછરેલા યુવાનની આંખ ફાટી ગઈ. તે વકરાયલા વાઘની પેઠે તે નીચ હજુરીઆ પર તૂટી પડ્યો ને તેને જૂ પીતો કરી નાખ્યો. આ વાત રાજદરબારે ગઈ. નગર શેઠના દોકરાપર ધાડ આવી. અનિરૂધ્ધે કાળાંનરે નમવાની ના પાડી. પણ પુત્રવત્સલ પિતાએ મહનસિંહને રૂ. ૬૨૫ દળરનું નજરાણું ધરીને અનિરૂધ્ધને કેદમાં જતો બંધાવી લીધો. તેજ રાતે અનિરૂધ્ધ લીલા સાથે ગુમ થઈ ગયો. નગર શેઠ રોધ રલા મહનસિંહની પોલિસને શોધ કરવાની દરકાર નહોતી. વખત વહી ગયો. અનિરૂધ્ધ જૂલાન ગયો ને મહનસિંહ જાણે ઉંદર ખોવાઈ ગયો હોય તેમ લેશ માત્ર દરકાર કર્યા વિના થયેજી વિહારમાંજ

મસ્ત રહ્યો. એને ખબર નહોતી કે એ અનિરૂધ્ધના ઉકળતા લોહીએ તેને નાગરિકમાંથી બપંકર અરાજક બનાવ્યો હતો. એને ખબર નહોતી કે લીલાનું અપમાન જોઈ અનિરૂધ્ધ મધુપુરનો રાજમૂગટ ચુંથી નાખવા દૃઢપ્રતિજ્ઞ થયો હતો. તેણે બાપની લક્ષ્મી ત્યાગી, ડીઝીથી મળતી સતા અને પદ સાગ્યા. તે અંધકારમાં ગૂમ થઈ ગયો. ને અધારમાં રહીને મધુપુરની રાજ્યસંસ્થાને બાળીને ભરિમજૂત કરી નાખવા માટે જોટલા કાષ્ટ મળે તેટલા ભેગા કરી ઠેર ઠેર અરાજકતાની ચીતા ખડકાવવા મંડી ગયો.

મધુપુરના પાંચરથી ગાઉ દોઢ ગાઉ દૂર એક નાલું ગામડું હતું. રથારી અને ખેડૂનોના બાગ્યે બસોએક ધરો આ ગામડામાં હશે. વસ્તી ધણી આછી અને અબણુ હતી. પણ એ રથારીઓ ને ખેડૂનોના જીમરમાં પ્રભુ વસતો હતો. એ ગામમાં અનિરૂધ્ધે છુપી રીતે ધામો નાખ્યો. ગામમાં એક જૂનું ખડેર જેવું મકાન હતું. લોકવાયકા જ્યેવી હતી કે એ મકાનમાં જૂતનો વાસો છે. મકાન તદ્દન ખાલી અને નધણિયાણું હતું. જૂતના બચથી મદનસિંહનો કાષ્ટ હજીરીઓ તેનો માલીક થઈ બેઠો નહોતો. અનિરૂધ્ધ આ મકાનમાં ગુપ્ત રીતે રહેવા લાગ્યો. મકાન બહારથી જર્જરિત થઈ ગયું હતું પણ પાછલા બાગમાં ચાર પાંચ ઓરડાઓ સલામત હતા. લીલા અને અનિરૂધ્ધે અહિં ઘર માંડ્યું અને જૂખમરા, જૂદમ અને ત્રાસના દારૂગોળામાં અહિં રહીને ચીનચારી મૂકવા માંડી.

રાતના બાર વાગ્યા. રાત્રી સનસન કરી રહી હતી. બપ ઓતરફ ફેલાઈ રહ્યો હતો. આવા બપંકર સમયે આ ખડેર તરફ જૂતના પડછાયા જેવા આકારો ઓતરફથી આવવા લાગ્યા. અંદરના એક વિશાલ ઓરડામાં એક ફાનસ ઝાંખો પ્રકાશ ફેંકી રહ્યું હતું. ઓરડામાં ફાટી તૂટી ચડાઈઓ બીછાવેલી હતી અને તે પર એક

ખુણામાં અનિરૂધ્ધ વિચારગ્રસ્ત દશામાં બેઠો હતો. ચેડીવારમાં એક પછી એક એમ પચાસેક માણસો ત્યાં આવી લાગ્યા. આવનાર ધીમે ડગલે આવતો, અનિરૂધ્ધને ગુપચૂપ નમસ્કાર કરતો અને બેસી જતો. આખા ઓરડામાં ગંભીર શાંતિ પ્રસરી હતી. ટાંચણીનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય એવી નીરવતા છવાઈ ગઈ હતી.

શાંત, સ્થિર, દૃઢ મને અનિરૂધ્ધ ઉઠ્યો. પચીસ વર્ષ એણે ભાગ્યેજ પૂરા કર્યા હશે. એની કુશાગ્ર યુધ્ધિ, એતું તેજસ્વી લલાટ, એની ચમકદાર આંખો આ ઉમ્મરે એને કોઈ માનવતા પદ પર લઇ જત. પણ જૂલમી રાગના જૂલમે એને જૂદેજ રસ્તે હાંકી કાઢ્યો. એ ઉઠ્યો. એના હોઠ ખીડેલા હતા. આંખોમાં દૃઢતાભર્યું તેજ ચમકી રહ્યું હતું.

“ભાઈઓ ! આ જૂલમી રાગમાં ખુલ્લી રીતે પ્રજા અવાજ રજુ કરવાની તક જ મળતી નથી. અને તેથી આપણે આપણા ભાઈઓને ગાગરબટો બનાવી ગામડે ગામડે કથા કરવાને મોકલવા પડ્યા છે. આપણા એ ભાઈઓ રાતે કથા કરતા. પ્રજાને રામાયણ અને મહાભારતના અમર કીસ્સા સૂણાવતા અને પ્રજાના વિશ્વાસપાત્ર થઈ જેઓ લાયક જણાય તેમને આપણા મંડળમાં લેતા. તમે સારી પેઠે જાણો છો કે આપણા ભેંકો જૂલમથી ત્રાસી ગયા છે. તેમનામાં સામા થવાની હિમ્મત રહી નથી. જૂખમરાથી તેમના શરીર હાડપિંજર જેવા થઈ ગયા છે. રાગના જૂલમથી જમીન રસકસ વિનાની થઈ ગઈ છે. જે મધુપુરની ગાદી પર સૂર્યવંશી રાણાઓ ખીરાજતા અને પ્રજાને સંતતી તરિકે પાળતા તેજ ગાદી પર આજે એક એવો નરપિશાચ ખીરાજે છે કે જેને રાજ કહેવા કરતાં હું મારી જીભ કાપી નાખવાનું વધુ પસંદ કરું છું. એ પશુનો દીકરો મદનસિંહ

આપને શૂલાને એવો છે. એની આખી દુનિયા શમળ અને સુંદરીમાં શમાઈ ગઈ છે. પ્રજા ટાઢ તડકો વેહીને અનાજ પકાવે તેના પર એ દુષ્ટ બાજપક્ષીની પેઠે ત્રાપ મારે છે. પ્રજાના કોઠારો ખાત્રી પડ્યા છે. પ્રજા પાસે કુટી દમડી પણ એ રહેવા દેતો નથી. આપણી બહેનો અને ઘેરીઓ એની અને એના દુષ્ટ હજીરીઆઓની કામી નજરથી બચતી નથી. આવા રાજ્યમાં જૂલમ નીચે ચગદામને કૃતરા જોવું જીવનર ગાળવું એના કરતાં કોઈ પ્રયત્ન ધૂમકેતુની ટકકરથી ફના થઈ જવું હજાર દરજ્જે બહેતર નથી ?” તે જરા થોભ્યો. તેના કાતિલ શબ્દોની આખાં અસર થઈ હતી. તે જરા મલક્યો અને પુનઃ બોલવા લાગ્યો:

“આપણે લોહી તરસ્યા વરઝો નથી તેમ સ્વાર્થી લૂટારા પણ નથી. આપણો રાજ્યજ વર અને લૂટારો બન્યો છે. એને પ્રજાની લેશ માત્ર ઢાઝ નથી. આવા રાજાને રાજપદ પર રહેવા દેવો તે પ્રજાને ગુન્હો કરવા સમાન છે. તેથીજ આ રાજ્યને ફના કરી નાખવા માટે મેં તમારી સાથે મળીને આ ગુપ્ત અરાજક મંડળ સ્થાપ્યું છે. યાદ રાખજો કે આ આવાના ખેલ નથી. મોત સાથે મલકુસ્તી કરવાની આ રમત છે. કાયરોનું, ગણત્રી બાજેનું, બાવી લાલ જોનારાનું આદિ કામ નથી. મારે તો મરણીઆ શહીદો જોઈએ છે. તમે છેવટ સુધી જૂખ, તરસ, ટાઢ તડકો અને જૂલમો સહન કરી આપણા પવિત્ર હેતુની સિધ્ધિ માટે કેસરીઆ કરી શકશો ?”

“હા-હા...” ધીમા પણ મકકમ અવાજે આવ્યા.

“આપણા હેતુની સિધ્ધિ માટે આપણને પૈસા જોઈશે. પ્રથમ હું મારા બાપની તિજોરી પરજ હસ્તો કરવા આવું છું. પછી

મધુપુરના એકે એક વ્યાજખાઉ સાહુકારને હુટવો પડશે અને છેવટે રાજ્યની તિજોરી હડપ કરવી પડશે.”

“કુમુદ—”

“જેઓ પ્રજાને ચૂસી દોલત જમા કરે છે અને પ્રજાના લાભ માટે કાણી કોડી પણ ખચતા નથી તેમની બધી દોલત ચોરીની છે. એ ચોરીનો માલ પડાવી લેવામાં અને કદજ અન્યાય જણાતો નથી.” અનિરૂદ્ધ બોલ્યો.

“અરાજક છે.” એક જણે તેને ટેકા આપ્યો.

“મિત્રો, હવેજ સાવધાનીથી કામ લેવાનું છે. અત્યાર સૂધી આપણે ખંડ માટે જમીન તૈયાર કરતા હતા. હવે તેમાં અરાજકતાના ઝેરી ખીજ વાવવાના છે ને તેનાં ફળ જોવાને આતુર થવાનું છે. ખંડ એક એવો ભયંકર વિનાશક માર્ગ છે કે તેમાંથી તત્કાળ સારાં ફળો આવવાની આશાજ નથી. પણ રાજ્ય સંસ્થા જ્યારે અસજ્જ થઈ પડે ત્યારે તેને નામદ પેઠે ચલાવી લેવાથી આખી પ્રજાનું હીરે દહ્યાઈ જાય છે. પ્રજાનું હીરે જતાં બાકી શું રહ્યું ? નીર્વાર્ય પ્રજા શવે તેજ સરખી ને મરી જાય તેજ સરખી. હું મધુપુરની પ્રજાને મનુષ્ય પેઠે જીવતી જોવા માગું છું—કૂતરા પેઠે નહિ. પેટ તો કૂતરાઓ પણ ભરે છે. આવતી કાલથી મધુપુરના શ્રામતોની તીજોરીઓ ખાલી કરવા માંડો. આજ સુધી એ કામ મદનસિંહ કરતો હતો. હવે એ કામ આપણે કરીશું.”

એ ત્રણ મિનિટ ચૂપ રહી તે પુનઃ ગળ્યો:

“ખીરાદરો, આપણી લડત ધર્મની છે.” અરાજક પોતાના હેતુની સિદ્ધિ માટે ધર્મ, સત્ય, વહેવાર સર્વનો ઉપયોગ કરવાની તક ગુમાવતો

નથી તે પ્રમાણે અનિરૂધ્ધે પણ બધાનો લાભ લેવા માંડ્યો હતો: “આપણે હેતુ પવિત્ર છે. એ હેતુ પાર પાડવા માટે એટલે કે મધુપુરમાંથી જૂઠ્ઠાનો નાશ કરી પ્રજાને સુખી અને આઘાત બંતાવવા માટે જો થોડીક લૂંટ કરવી પડે તો તેમાં ખોટું શું છે ?” વાદ રાખજો કે રાજાના કર્મચારીઓના અપકૃત્યોથી મળતી એક પણ તક આપણે ગ્રામવાસીની નથી. મદનસિંહની હડધૂત થયેલી વેશ્યાઓ જો કોનો લેવા માગતી હોય તો તેઓને માટે આપણા દરવાજા ખુલ્લા છે. જો કોઈ અપમાનિત પતિ પોતાની પત્નીની લાજ હુલાવેથી રાજાને દુશ્મન બન્યો હોય તો તેને ભેટવાને આપણે તૈયાર છીએ. જો કોઈ પદ્મશ્રી દીવાન કે લશ્કરી અમલદાર રાજાને પોતાના હાથ બતાવવા માગતો હોય તો તેમને મદદ કરવાને આપણે ઉઠાજી છીએ. જે છૂપા જાસુસો છૂપી રીતે પ્રજાને અરાજકતાના મંત્રો ભણાવી રહ્યા છે તેમને આ ખીનાઓ ખાસ લક્ષમાં લેવાની હું અરજ કરું છું.”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શીરીન ગાંધી.

અનિરૂધ્ધનું બાપણ પૂરું થયું ને થોડીવાર તે ખડેર મકાનના ઝોરડામાં ગંભીર શાંતિ છવાઈ રહીઃ અનિરૂધ્ધ ઘડકતી કાતીએ પોતાના અશઝક મિત્રો પર થયેલી અસર જોઈ રહ્યો. તેને આ માણસોની વફાદારી વિષે કંઈ શક નહોતો. તેણે જાતે ચૂંટી ચૂંટીને આ ટોળી પસંદ કરી હતી. એના માણસોમાં કોઈ પાસે કુટી બદામની દોલત નહોતી. ઘણાખરાની જમીન સરકારી વેરા મટે મદનસિંહે જપત કરી હતી. કેટલાકની કીઓ મધુપુરના ગંધાતા જનનાખાનામાં સડતી હતી. કોઈની બહેન યુવાનીની કુંપળો કુટી ત્યારથી અચાનક ગૂમ થઈ ગઈ હતી અને તેનો આવજ સૂંધી પતો મળ્યો નહોતો. અનિરૂધ્ધે આ સખસોને આપનાવી લીધા તે પહેલાં એ લોહો લાચાર નધણીયાતા ઢોર જેવા, જેમ તેમ એકાદ ટંક ખાઈને દડાડા પૂરા કરતા હતા. ભૂખમરો, જૂલમ. માનસિક ચાતના આદિ મનુષ્યના એકે એક સદ્ગુણને તેના જીમરના મૂળમાંથી ખેંચી કાઢી, મનુષ્યને લાગણી હીન રાક્ષસ બનાવનારી આપણો એ મિચારાઓ પર પડી ચૂકી હતી તેમના દીવમાં કોઈ છૂપા ખૂણામાં ભયંકર દારૂગોળો ખડકાઈ ગયો હતો. તે પર દીવાસળી ચૂકવાતું કામ અનિરૂધ્ધે કર્યું અને એ છૂપો જવાલામુખી દવે બડબડ બળી, પોતાની આગના ભયંકર સોજામાં આખા મધુપુરને બસ્તિમજૂત કરવાની તક જોઈ રહ્યો હતો.

“તમે તૈયાર છો ?” અનિરૂધ્ધે તૈયારો કરવા માંડી.

“હા.” એકત્ર અવાજ આવ્યો.

“કાલે મારા બાપની તીજેરી તોડવા હું પાંચ જણ સાથે જઈશ.
મારી સાથે કેણુ આવશે ?”

“અમે—” બધાનો અવાજ આવ્યો.

“શાખાશ, મારા પ્રિય મિત્રો ! તમારી શેઠથી આપણે જરૂર
વિજય મેળવીશું એકવાર આ યમ માટે જોઈતી લક્ષ્મી મેળવ્યા
પછી આપણે મધુપુરની સત્તા છિન્ન બિન્ન કરી નાખશું.”

“આવતી કાલની રાતેજ ગોમાજી મારવાડીની પેઢી છુટવાની
છે એ માટે હું સાત જણની ટોળી નિયુક્ત કરવા ચાહું છું. એ
બહાસ લોહીયુક્ત મારવાડીને પોતાની તીજેરીમાં એક પાંચ પાણુ
રાખવાનો હક્ક નથી. તમને ખબર છે કે આજથી દસ વર્ષ
પૂર્વે એ મારવાડી દોરી લોટો અને એકસો રૂપિયા લઈ મધુપુરમાં
પોતાનું સેલાની ચાણું નાખવા આવ્યો હતો. ગરિબોને એ વધુમાં
વધુ દસ રૂપિયા ધીરતો અને દર રૂપિયા પર દિવસ ઉગ્યે અરધો
આનો વાજ લેતો એટલે એક રૂપિયો આપી એક મહિનામાં ૧૫
આના કમાતો. સો ટકાનું બચંકર બચાજ લઈને એણે રાજ્યની
ગરીબ પ્રજાનું રક્ત ચુસી લીધું છે. દસ વર્ષ પહેલાં જો બેકુતો
પાસે જમીન હતી તેમની જમીન આજે સરકારના ચોપડામાં
ગોમાજીના નામ પર ચઢી ગઈ છે ને સો રૂપિયાની ચૂડીમાંથી આજે
એ લખપતિ થઈ ગયો છે. આવી ખુની લક્ષ્મીના નીચ માલીકને
આપણે અરાજકો શિક્ષા ન કરીએ તો કેણુ કરશે ?”

“વાહ વાહ ! એ બહાસ એજ લાગતો છે. એકવાર મને
સરકારની કીસ જરૂર ૩૦ રૂપિયા જોઈતા હતા તે માટે રૂ. ૬૦
અખાવી લઈ, વાજના રૂપિયા જા પહેલાથી કાપી લઈ એણે

મને ફક્ત ૧. ૨૨૥ આ આધ્યા હતા અને એ પૈસાના વ્યાજના અને મેં ૧૨૦ શી ૧૨૫ રૂપિયા ભર્યા છતાં એ મારી જમીન લીધી ત્યારેજ “જાણે હતા—” એક ખેડુને પોતાની આપવીતિ જણાવી.

“રઘાભાઈ! તમે હજી નસિબદાર ગણાય કે ૨૫ ટકાના વ્યાજમાં છુટયા! —” એક જણે ટહુકો કર્યો: “એ મારવાડી મનુષ્ય નથી પણ રાક્ષસ છે.”

“શ્યું ત્યારે નંબર બીજો જોમાજી! નકકી?” અનિરૂદ્ધે પડકાર કર્યો.

“નકકી—”

“ફાજદારને બીજી દુનિયામાં મોકલવાનો વિચાર પરમ દિને કરીશું.”

“આજેજ નકકી કરોને! મારી “કુકરી” એ નીચ સેતાનનું લોહી પીવાને તૈયાર રહી છે. જસુભા નામનો એક રજપૂત યુવાન બોલ્યો. એ રજપૂતની અઢાર વર્ષની બહેનને મધુપુરનો ફાજદાર છડે એક પોતાના ઘરમાં રાખી બેઠો. સારથી જસુભાને કદિ કસુંબો ચઢ્યો નહોતો.

“તમે સહાયથી કામ પાર પાડી શકશો?”

“જોહ! એવી સહાયથી કરીશ કે એને એક ચીસ પણ પાડવા નહિ દઉં—” જસુભાની આંખો વિકરાળ બની ગઈ.

“જય ભવાની! બેચો ફતેહ! —”

“કાલે રાત સૂત્રીમાં એને હું જમને ઘેર પહોંચાડી આવીશ.” જસુભા દાંત પીસતો બોલ્યો.

આ વખતે ઝોરડાના દાર પર ધીમા ધીમા ત્રણ ટકોરા થયા. અનિરૂધ્ધે ઇસારો કરવાથી બધા ચૂપ થઇ ગયા. પુનઃ ત્રણ ટકોરા થયા. હવે કોઇ જાતની શંકા ન રહી. અરાજુ મડળની એ છૂપી નિશાની હતી. અનિરૂધ્ધની આંખના અણસારાથી એક જણ ઉઠ્યો અને ગુપચુપ દાર ખોલ્યું. એક સી પ્રથમ અંદર આવી તેની પાછળ કાળુભા આવ્યો.

“કાળુભા !—” દાર બંધ થયા પછી ઝોરડાની શાંતિ તોડતો અનિરૂધ્ધ બોલ્યો.

“તમે મોડા થયા—”

“જી. મારે એક મહાન બીકટ કામ કરવાનું હતું. કાળુભા પોતાના સરદારને નમન કરી બોલ્યો તેની સાથે આવેલી સી ગુપચુપ તેની બાજુમાં ઉભી રહી હતી.

“બેસો, બહેન ! મારી પાસે આવો—” લીલાએ એ સીને બહાલથી પોતાની પાસે બોલાવી ને બેસાડી. પેલી સીનું હૈયું દ્રવી ગયું. તે જરા આવેશમાં આવી લીલાને દબાઇને બેઠી.

“સરદાર !—” કાળુભા બોલ્યો : “આ બહેનને જોળખો છો ?”

અનિરૂધ્ધે પેલી સી તરફ તાકી તાકીને જોયું પણ તે તેને જોળખી શક્યો નહિ.

“એ મધુપુરના રાજકુમારની એક વારની માનીતી મધુમતિ અથવા શીરીન ગાંધી—” કાળુભા બોલ્યો.

“હે !” બે ચાર આશ્ચર્યચકિત અવાજો આવ્યા : “એ અદિયા ?”

“હા. કેમકે એનો સીતારો આશ્ચર્ય થયો છે અને મધુપુરની ગાદી નાશુદ્ધ કરવા માટે આજે એના દીક્ષમાં જોવી ભયંકર આગ લાગી છે તેવી કોઈના દીક્ષમાં બાગ્યેજ લાગી હશે.” કાળુભાએ ખુલાસો કર્યો,

“પ્રથમ મને શીરીનને સવાલો પૂછવા દો.” અનિરૂદ્ધ બોલ્યો. શીરીન તેના તરફ અકપટ નેત્રે જોઈ રહી.

“તમે અમારા કુળ મંડળમાં જોડાવા માગો છો ? ”

“હા.”

“શ્વ માટે ? ”

“કોનો શ્વ માટે.”

“તમે અમને શી મદદ કરશો ? ”

“તમે કહેશો તે. હજુ રજવાડામાં રહું છું, રજવાડાની ખટપટો જાણું છું. તમે કહેશો તો રાજમહેલમાં તમારા તરફથી જામચૂંકી કરીશ.”

“તમે પકડાઈ ગયાં તો ? ”

“તો તમારામાંના કોઈને પણ જોઈ દષ્ટિ નહિ.”

“તમને અમે અમારા મંડળમાં દાખલ કરીએ તો પહેલાં તમારે સોગમ શ્વ પડશે.”

“હું તૈયાર છું.”

“કાળુભા ! જ્ઞેનને સોગમ આપો.”

તરત બધાં ઉભા થયાં. કાળુબાએ શીરીનના કાનમાં કંઈક કહ્યું. પછી બધા મંબીર ડગલે એક નાની ઝોરડી આગળ ગયાં. એ ઝોરડીમાં કાળભૈરવની વિકરાળ મૂર્તિ હતી. કાળુબાએ શીરીનને મૂર્તિ સમક્ષ ઉભી રાખી અને તેના હાથમાં તિક્ષણ કુકરી આપી.

“કાળભૈરવ પર તમારું રક્ત છાંડી સોગન લો કે તમે આ મંડળને વફાદાર રહેશો ને અમારા સરદારના બોલને બ્રહ્માક્ષર પેઠે માન આપશો.”

પળવારમાં શીરીને કુકરીથી પોતાની આંગળી કાપી નાખી અને કાળભૈરવ પર પોતાનું મીઠું લોહી છાંટી વફાદારીના સોગન લીધા.

“જય કાળભૈરવ !” ધીમે પણ મક્કમ અવાજ ઝોરડીમાં ગુંજી રહ્યો અને બધા એક પછી એક શીરીનને ભેટ્યા. અરાણ્ય મંડળીની આ પવિત્ર વિધિ હતી.

સોગન આપવાની વિધિ પૂરી થયા પછી આખું મંડળ પહેલાના ઝોરડામાં આવ્યું અને બધા પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયા.

શીરીન ગાંધી મધુપુરમાં મધુમતિને નામે ઝોળખાતી હતી અને આપણે પણ તેને એજ નામે ઝોળખીશું મધુપુરના કામી રાજકુમારે એને એ હિંદુ નામની નવાળેશ કરી હતી.

અસહમાં શીરીન ઝુંબઝની વતની હતી. તેના માથાપ ધણી ગરીબ હતા. બાપ દારૂડીઓ અને કામી હતા. એકવાર તેના માથાપે સારા દિવસો જોયા હતા અને તે વખતે શીરીનની માતા ખરીન પારસણ મટી અંગ્રેજ મહમ બની ગઈ હતી. કમનસિબે

સીરીનનો પિતા જહાંગીર ગાંધી સદામાં ધૂમ હારી ગયો અને પાયમાલ થયો. પાયમાલીમાં તેની દારૂની લત બચકર હંદે વધી ગઈ શીરીનનું આખું બાળપણ વિલાસમાંજ ગયું હતું સોળ વર્ષની વયમાં તો તે બધા દેશીઓને ધિક્કારતાં શીખી ગઈ હતી. છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનના વસ્ત્રો પહેરી તે મહાલતી અને પારસી કામની પવિત્ર કીર્તિની લેશમાત્ર ફરકાર કર્યા વિના ગમે તેની સાથે ફરતી હતી, અચાનક ગરીબી આવતાં તેની માતાએ તેને ગંગાડોશી સાથે પીછાન કરાવી અને શીરીન પોતાનું શિયળ વેચી મોજ માણુવા લાગી, એક કાળ ચોધડિયે વિનાયક નામના મધુપુરના એક હજીરિયાની નીચ નજર પડી. તે તેની પાછળ માંડો થઈ ગયો અને આ પુતળી ગંગાડોશીના હાથમાં હોવાથી તેણે તેના તરત કબજો મેળવ્યો.

વિનાયક એકવાર ફારાસરોડનો પાનવાળો હતો. દહેરી લાલાઓને પાન વેચતાં વેચતાં તેને મધુપુરના રાજકુમાર મદનસિંહના આણુસો સાથે પીછાન થઈ અને વિનાયક ધીમે ધીમે નીચ ધંધા કરીને મદનસિંહનો ખાનગી સેક્રેટરી થઈ ગયો. તેણે શીરીનને જોઈ ત્યારે તે મદનસિંહનો સેક્રેટરી હતો. તેણે શીરીન પાછળ પાણી પેટે પૈસા વેરવા માંડ્યા અને વિલાસી પણ બોળી શીરીન એ પાપી પર મોહી પડી. વિનાયકે તેની સાથે સીવીલ મૅરેજ કર્યું. શીરીનના માબાપ સામાં થયાં પણ શીરીન આવચારી થઈ વિનાયક સાથે એક પાગલ પળે મુંબઈમાંથી નાસી ગઈ. મધુપુરમાં એની ખુશસૂરતી મદનસિંહની નજરને ખુંચી. વિનાયકને એટલુંજ જોઈતું હતું તેણે શીરીનને સોનાના મિનારા બતાવી મદનસિંહના શયનગૃહમાં મોકલી આપી. વિનાયક મદનસિંહના નીચ અને સ્વાર્થી સ્વભાવથી બરાબર પરિચિત હતો તથી તેણે શીરીનને મળતી

ક્રિમતિ બક્ષીસો મુઝમ્મ મોકલવા માંડી. આ વાતની મદનસિંહને
 ખબર પડતાં તેણે વિનાયક પર વિશ્વાસઘાતનો ખોટો આરોપ
 મુકી તેને કેદ કર્યો અને શીરીનને પાંચ ૭ માહના રાખી દાસીઓના
 મકાનમાં મોકલી આપી. શીરીન રોધ રહી, એ બિચારી પાસે
 હવે કાણુ ફાડી પથ્થુ રહી નહોતી. મદનસિંહની નીચતા તે
 જાણુ મર્દ હતી અને હવે તે તેને ધિક્કારતી હતી. કાણુબા
 અરાજક મંડળનો સમાસદ-રાજમહેલનો નોકર હતો. તે શીરીનના
 હૃદયની આગ જોઈ શક્યો હતો અને તેથીજ તે તેને અનિર્દય પાસે
 લઇ આવ્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૨ મું. બળવાની યોજના.

હીરીન અથવા મધુમુખી છૂપા વિનાયક મંડળમાં જોડાઈ તેથી અનિર્ધનને અત્મંત આનંદ થયો. તે મધુપુર સામે વેર લેવા તૈયાર થયો તેનું મૂળ કારણ તેની પત્નીનું અપમાન હતું. પ્રજા કલ્યાણ તેના ક્રમમાં બીજો નંબર આવતું હતું. જે વેર વાળતાં અનાયાસે પ્રજાનું કલ્યાણ થતું હોય તો ફીક છે; નહિ તો કંઈ નહિ. તે અરાજક બની, પ્રચંડ દેશભક્ત પેટે રાજતંત્રના જુવનો સામે જે અસિધારા ચલાવી રહ્યો હતો તે વેર વાળવા ખાતરજ. મધુપુરનું રાજતંત્ર ફના કરી નાખી તે પ્રજાસન્તાક સ્થાપવા માગતો નહોતો. તેમ બીજી કોઈ જાતની વ્યવસ્થા કરવા માગતો નહોતો. તેને તો હીલાના ચયલા અપમાનના બદલામાં મધુપુરના રાજકુટુંબને ધીખતા જવાલામુખીમાં હોમી દેવું હતું.

“મધુમુખી !” સોમન આપવાની વિધિ ખતમ થયા પછી બધાએ એકઠા થીંધા બાદ અનિર્ધન ગંભીર સ્વરે બોલ્યો.

“જી—” મધુમુખી બોલી.

“તમે એકવાર રાજરાણી સમા હતા, તમારા નયનના તૂલ પર મદનસિંહ નાચતો હતો- તમારે માટે મધુપુર તારાજ કરવાને જે પાછી પાની કરે એમ નહોતું. પણ હવે ? હવે એમાંનું કંઈ છે ? તમે દારી જેવાં થઈ ગયાં છો ને તમારો વિનાયક જેલમાં સડી રહ્યો છે. તમારી આવી કંગાળ હાલત કરી નાખનાર પર ભયંકર વેર લેવાની તમારી મરજી છે ?”

“વેર લેવાને ખાતર તો હું જાહિં આવી છું.”

“જો તમે અમને બરાબર સહાય કરો તો હું તમને વચન આપું છું કે જે રીતે મદનસિંહે પારકાની વહુ બેટીઓની લાજ લૂંટી છે એવીજ રીતે હું એની ને એના બાપની રાણીઓ, રખાતો અને રાજકુંવરીઓની લાજ છુંડાવીશ.”

“તમે કહો તેમ કરવાને હું તૈયાર છું.”

“તમારા જીગરને ગમે કે ન ગમે તો પણ મદનસિંહ પર તમારી સત્તા પાછી જમાવો. તમે એવા બદલાઈ જાઓ કે જોથી એને એમ લાગે કે તમે ફક્ત એનાંજ છો. તમને પૈસાની, જરૂર ઝવેરાતની કશાની દરકાર નથી. ફક્ત મદનસિંહના પ્રેમનાજ તમે બૂખ્યા છો એવી સમજાટ છાપ એના મન પર પાડવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે.”

“જી. હું મારાથી બનતું કરીશ. પણ પૈસી રાંડ બેગમ બળી છે ને ?”

“કંઈ બેગમ ?”

“એ પરમદિનેજ મધુપુરની રંગબૂમિપર પગ ચૂકે છે એટલે તમને એની ખબર નહિ હોય.”

“એ છે કોણ ?”

“કોણ વળી ! બેગમ ! તમારા રાજ હવે બાદશાહ કહેવાશે ને એ તેની બેગમ થશે.” શીરીન તિરસ્કારથી હસતી બોલી.

“તમે સ્પષ્ટ ખુલાસો કરશો ?”

“હા. સાંભળો. મદનસિંહ ગયે અઠવાડિયે જામનૌ ગયો હતો—”

“જી.”

“ત્યાં જતાંજ એને મુગલ મુમતુ રમરણ થયું હતું; જહાંગીર ને નૂરજહાં, શાહજહાં ને મુમતાઝના રંગરાગ તથા વિલાસ વૈભવ એની છાતી પર ચઢી બેઠા હશે—”

“તેથી ?”

“તેથી એ જહાંગીર થવા માટે કોઈ નૂરજહાંને ઉપાડી લાવ્યો—”

“નૂરજહાં રસ્તામાં પડી છે ?”

“રસ્તામાં સાચી નૂરજહાં નથી પડી પણ ખોટી નૂરજહાંઓ રસ્તે રસ્તેજ ભટકે છે.”

“એ છે કોણ ?”

“નઝીર નામની કોઈ મુસલમાની રંડી છે.”

“એને એ ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો ?”

“લખનૌના પરીવાં જઝારમાંથી—” શીરીન ખિલખિલ હસીને બોલી: “સાહેબ બહાદુર એને ત્યાં સંગીત સાંભળવા ગયા હશે ને ત્યાં એના નાજ નખરાંથી મુગ્ધ થઈ ગયા હશે. કહે છે કે એ બેગમ બનવાની છે ને મદનસિંહ એનો શાહ થવાનો છે.”

“ત્યારે હવે મધુપુરમાં પેશ્વાઈ મટી મુગલાઈ આવવાની ખર ?”

“હા. હાલ તો એમ લાગે છે.”

“તમે બેગમને જોઈ ?”

“મુઠરે રાંડ ભેગમની થતી ! પંખળની હવાને લીધે એના ગાલપર રાતી સુરખી છે, આંખો બડી કાતિલ છે, કંઠમાં ખુદાએ કંઈ અજળ મીઠાશ ભરી છે પણ—”

“પણ શું ?”

“એનામાં જીગર નથી.”

“એમાં નવાઈ જેવું છે શું ? એ કંઈ ધર માંડવા આવી નથી. એ તો મધુપુરનું રાજધર તોડવા આવી છે.”

“એ દવસમાં એણે એની સન્તા જમાવવા માંડી છે. રાજકુમાર એના બંગલામાંથી બહાર પણ નીકળતા નથી. દીવાન અને ખીજા અમલદારોને મદનસિંહની સહી લેવા માટે નજીર ભેગમની દેવડીએ પગ તોડવા પડે છે.”

“વાહ ! કેવો ભલો રાજા છે !” લીલા અત્યાર સુધીનું મૈન તોડી બોલી: “મને એમ થાય છે કે જો મારું ચાલતું હોય તો આવેલા રાજાએને ફાંસીએ ચઢાવી દઉં.”

“એ દવસ બહુ દૂર નથી લીધું !” અનિરૂધ્ધ શાંત, દૃઢ, ગંભીર ભવાને બોલ્યો: “સ્વચ્છંદી અને આપખુદ રાજાએના દહાડા હવે ભરાઈ ચૂક્યા છે. આખા જગતમાં પ્રજા સતાનો દુંદુભી નાદ વાગી રહ્યો છે. ધગ્ગંડની પેઠે જે દેશના રાજાઓ સમજીજાનને સનદથીર રાજતંત્ર ચલાવશે તેનો રાજમૂગટ કાયમ રહેશે. ખીજા બધાના રાજમૂગટ ડગમગી રહ્યા છે અને જે વખત જાય છે તેમાં એ ડગમગતા રાજમૂગટો બંડખોર પ્રજાઓના પગ નીચે રોળાઈ જશે.” અનિરૂધ્ધે આપખુદ જુલમી એકચક્રી શાસકોનું ભવિષ્ય બાખ્યું:—“જુઓ,

મધુમતી ! હું તમારું વેર લેવા માટે મારી સઘળી શક્તિ કુરબાન કરવાને તૈયાર છું. મદનસિંહ પાસે ભાડુતી ખુનીઓ છે-મારી પાસે એના બુલ્લમથી ખુનના તરસ્મા બનેલા વરઝો છે. તે પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રાજસત્તા પર ઝઝૂમે છે—હું એનીજ પ્રજાની બળતી આંતરડીમાંથી નીકળતા પ્રલયના જોર પર આધાર રાખી રહ્યો છું. એને બ્રિટિશ સરકારની ઓથ છે એ વાત ખરી. પણ બ્રિટિશ રેસીડંટ મદનસિંહના પાપો પર ઢાંકપીછોડો કરવાને તૈયાર થવાનો નથી. મુખ્ય સરકારનું પોલીટીકલ ખાતું અને અહિંનો બ્રિટિશ રેસીડંટ અનુકૂળ સંધીની રાહ જોઈ બેઠા છે. જે આપણે મધુપુરમાં બળવો જગાવીને એમ સાબીત કરી આપીએ કે અહિંની પ્રજા રાજના ત્રાસથી ત્રાસી રહી છે તો આ રાજ્યને ખાલસા કરતાં કે ફતેહસિંહ તથા મદનસિંહને પદબ્રષ્ટ કરતાં બ્રિટિશ સરકાર અચકાવાની નથી.”

“તમારી યોજના શી છે ?” મધુમતિએ પૂછ્યું. •

“મારી યોજના હાલમાં પૈસા અને માણસ મેળવવાની છે અહિંના સઘળા શ્રીમતો, સરદારો, બાયાતો અને ખુદ રાજાની તીજેરી છુંડી લેવાનો અમારો ઇરાદો છે અમે છુંડતું કામ ધમધોકાર કર્યા જઈએ તે દરમિયાન તમે રાજમહેલમાં તમારી જાદુઈ શક્તિ અજમાવી, જેટલી અપમાનિત રખાતો અને રાણીઓ આપણા પક્ષમાં આવી શકે તેમને આપણી મંડળીમાં જોડી દો. જેના પર તમારી કરડી નજર હોય, જે તમારા માર્ગમાં આડખીલી રૂપ હોય, તેની લાજ છુંડવો. તમે કહેશો તે ધડીએ આપણા માણસો મને તે રાણીનું હરણ કરવાનું સાહસ બેડશે.” અનિરૂધ્ધ બળવાનું સ્વરૂપ વિજ્ઞાન કરવા માંડ્યું,

:

(૭૩)

“સૌથી મોટી બધા તો આ નવીન ભૈરવજી જણાય છે. એના જેવી ફરેખી આ મેં મધુપુરમાં કદી જોઈ નહોતી.”

“તો એને પ્રથમ જાળમાં સપડાવો.”

“હું કાલથીજ મારી રમત શરૂ કરીશ.”

“હીક. હવે મજલીસ બરખાસ્ત કરો.”

અનિરૂદ્ધે કહ્યું. એક પછી એક અરાજકો છુપી રીતે જેમ આવ્યા હતા તેમ વીખરાઈ ગયા અને તે ખડેરમાં લીધા અને અનિરૂદ્ધજી રણાં.

.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

દેશી રજવાડાં.

લીલા અને અનિરૂધ્ધ એકલાં થોડીવાર મૌન બેસી રહ્યાં. અનિરૂધ્ધની વિનાશક પ્રવૃત્તિ લીલાના કોમળ હૃદયને ગમતી નહોતી પણ તે હિંદુ સ્ત્રીના સ્વભાવને અનુસરી પતિની પાછળ તેની જામાની પેઢે ધસકાઈ જતી હતી. તેને ગદ્યશૃતીમાંથીજ એવા મંત્રો બચાવવામાં આવ્યા હતા કે તેનો પતિ તેનો પરમાત્મા છે. એ પતિને રાજી રાખવામાં જ તેના જીવનનું સાદૃશ્ય છે. શ્રીમંત કુળમાં ઉછરેલી લીલા થેડુંક ભણી ભણી હતી અને વાંચનથી તેની વિચાર સૃષ્ટિ વિસ્તાર થઈ હતી તે પોતાનું અપમાન કરનાર નીચ હજુરીયાને સજા કરાવવાને આતુર હતી. પણ એક જરમાસ માથુસના પાપને ખાનર તેનો પતિ આખા મધુપુરને ફના કરવા નીકળ્યો હતો તે તેને પસંદ નહોતું એ બિચારી અનિરૂધ્ધની પ્રખર ઇચ્છા શક્તિ આગળ હાથ્યાર હતી. ખડેર જેવા મકાનમાં પોતાના વિનાશચક્રમાં મગી રહેલા પતિની સેવા કરવામાં તે સંતોષ માની રહી હતી. પણ અહિંનું એકાંત જીવન તેને ગમતું નહોતું.

અનિરૂધ્ધ તેને આહતો હતો. તે બી એ. સૂધી ભણી ભાવનાવાદી થયો હતો. પણ શૈક્ષણીક અને બાયરનનાં કાવ્યોએ તેના મગજમાં જંઝૂલીએટ કે શકુંતલાનું જૂલ ઉત્પન્ન કર્યું નહોતું. લીલા સ્વરૂપવતી, સ્નેહાળ અને સંસ્કારી હતી. એ નવલકથાકારોની અદ્વર્ય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરતો કમવનયની કે હંસગમતી નહોતી પણ એનું વદન ધાટીલું અને મોહક હતું. ચામડીનો રંગ જરા રયામ હતો પણ એ રયામ વદનમાં લાવણ્યનો અભાવ નહોતો. એની

આંખો મોટી અને કાળી હતો. અને તે પરની ઘેરી ભમ્મરો જાણે કોઈ ચિત્રકારે ઘેરા કાળા રંગથી એ નાનાં ખનુષ્યો ચીતર્યાં હોયની એવી ભાગતી હતી. યુવતીના વાળ ભલભલી રૂપગર્વિતાના મર્વને ગાળી નાખે એવા ચમકતા, લાંબા અને કાળાં હતાં. એ રેશમી વાળના શુચ્છ સાથે રમત કરતાં અનિરૂધ્ધ બાન જૂલી જતો. એની જીવાની હાલમાં પૂર બહારમાં ખીલી હતી. અદાર ઓગણીસ વસંત એણે જોયું હતી અને દરેક વસંતે એની જીવાનીને નવી નવી આશિષ દીધી હતી. એની મદમર છાતી, એના ધાટીલા વદનની મોહકતા, એની કાળી નેહભરી આંખોનું નૃત્ય, એની નાજુક ચાલ અને કામજુગાર હાસ્ય—આ જર્જરિત ખડેરને હંફાવન બનાવી રહ્યા હતાં. અનિરૂધ્ધ બંડખોર થયા પછી લીલાની દેહલતા સુંદર વખાલંકારથી યજ્ઞગારાધ નહોતી. પણ એને બનાવટી સૌંદર્યના સાધનોની જરૂર નહોતી. એ બ્રહ્માને ત્યાંથીજ સુડોળ પૂતળા જેવી ધડાધને બાવી હતી અને એનું તેજ આ ખડેરમાં અજવાળું કરી રહ્યું હતું.

“હાલા! હવે આ સંતાકૂકડીની રમત ક્યારે છોડશે?” એકલા પડ્યા પછી અનિરૂધ્ધના ગળામાં હાથ નાખી લીલા મધુર સ્વરે બોલી.

“લીલું! છું જાણે છે ને કે તારા અપમાનનો બદલો લેવા માટેજ હું આ ખૂની રમત બેસી રહ્યો છું!” અનિરૂધ્ધ લીલાનો હાથ બહાલથી ખસેડી, ટટાર બેસી, લીલાની આંખમાં આંખ પરોવી બોલ્યો. લીલા જરા ડરી ને વિચારમાં પડી. અનિરૂધ્ધ હસ્યો.

“તારે તારા અપમાનનું વેર નથી લેવું?”

“લેવું છે. પણ—”

“આવી વાતમાં પણને સ્થાનજ હોતું નથી. તારું અપમાન બળી જઈને હું અપચ્ચ બેસી રહ્યો હોત તો તું મારે માટે શું ધારત ? હિન્દુસ્થાનમાં આજે એવા બાયલા પુરૂષો વસે છે, લીલું ! કે જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવાની તાકાત વિના પરણી મરે છે ને ટેટા જેવા વહેંતીઆ બાળકોની વસ્તી વધારી આ દેવ ભૂમીનો બોળો વધારી મેલે છે. આપણા દેશમાં આજે પુરૂષો નથી પણ કીડાઓ છે—બાયલાઓ છે—પોતાની નમજાઇને ગમે તે બદાને ઢાંકવાનો પ્રયાસ કરતા દંડીઓ છે. જો આપણા મરદોમાં મરદાઇ હોય તો મદનસિંહ જેવા જાલિમની મળવ છે કે ભેકોની વહુ બેટી પર કુદરૂપી કરે ? આજે આપણે આપણી નજર સામે જોઇએ છીએ કે મધુપુરના નીચ હજુરીઆઓ કૃષા તળાવ પર પણીચારીઓની છડેઓક મસ્કરી કરે છે અને એવી મસ્કરી એજ પણીચારીઓના પતિઓ હસતે મ્હોડે જોઇ લે છે । પુરૂષત્વનો આથી અધાનક નાશ મારી કલ્પનામાં પણ નથી આવતો.”

“પણ બહાલા ! મારા જેવી એક તુચ્છ ઓના અપમાન માટે આખા રાજ્ય પર વેર લેવું એ ન્યાય છે ?” લીલાએ તર્કશક્તિને બહાર બોલાવ્યું.

“લીલું ! જે રાજતંત્ર તારું તો શું પણ એક કંગાળમાં કંગાળ બીખારણનું અપમાન થતા દે તે રાજતંત્ર પૃથ્વીના પડ પર એક ઘડી પણ ન ટકવું જોઇએ જો મધુપુરનો રાજા ન્યાય અને પવિત્રતાનો પૂજક હોત તો પેલો બે બદામનો હજુરીયો તારું—નમર શેઠની પુત્ર વધુનું અપમાન કરવાની હિમ્મત કરી શકત ખરો ? લીલું ! હું તારાજ અપમાનથી બળી જળી રહ્યો નથી. તારા અપમાને તો મારા હૃદયમાં ધ્રુવવાદ રહેલા જવાલામુખીમાં કાડકો સળગાવી

મેલ્યો. એ શિવાય આ રાજ્યમાં શું જોઈ જુદું છે ? સોકોને ચોર ને છુટારા સમે રક્ષણ મળતું નથી; ગામડાંઓમાં નિશાળો નથી; ગરીબો માટે દવાખાનાં નથી; કોઈની વહુ દીકરી સલામત નથી; મધુપુરના પ્રજાજનને ત્યાં રૂપાળી કન્યા આપરૂપ મનાય છે અને અહિંયા બાજખાઉ મારવાડીઓ અને રાજના ખુશામતીઆઓ શિવાય કોઈની તીજેરીમાં નાણાં રાખી શકતાં નથી. આ જુદું એવાં છે કે જે ખરી સેવા તે ગુલામીને બદલથી આદર આપવા કરતાં પણ ખરાબ છે. માત્ર સૂત્ર પ્રમાણે જૂલમ કરનાર કરતાં જૂલમ સહન કરનારજ વધુ દોષિન છે. કારણ કે નમળા, બીડ અને ખુશામતીઆ માથુસોજ જૂલમીઓને પોષે છે. એકવાર જાણિએને બતાવી દો કે તમારા જૂલમોની સામે થવાની અમારામાં શક્તિ છે એટલે તેમના ગાત્રો ઠંડા થઈ જશે ને તેમની સમસેરો ખુટી બની જશે.”

અનિરૂધ્ધનો પીનો ઉછળ્યો હતો, તેનો એકેએક શબ્દ દહતાથી ઉચ્ચારાતો હતો. તેણે “ફેફ” પાતયામી યા કાર્ય” સાધયામિ” જેવા નિશ્ચય કર્યો હતો. લીલા તેના તરફ ભય અને બદલની મિશ્રિત લાગણીથી જોઈ રહી. એજ વખતે બારણા પર કોઈએ ધીમા ટકોરા માર્યા.

“અત્યારે કોણુ હશે ?” લીલા બોલી.

“પાંચ ટકોરા થયા. જા ઉઘાડ” અનિરૂધ્ધે જવાબ આપ્યો. લીલાએ બારણાં ઉઘાડ્યા અને એક લાંબો, કઠાવર ભગવા વસ્ત્રધારી પત્થાસ પંચાવન વર્ષનો તેજસ્વી પુરૂષ મારવભર્યા ડગલાં ભરતો ઓરડામાં દાખલ થયો.

“પધારે દેવ !—” અનિરૂધ્ધે સસ્મિત આવનારને આદર આપી પોતાની પાસે બેસાડ્યો.

લીલા દાર બંધ કરી થોડેક દૂર સોડિયું વાળી બેસી ગઇ.

એ તેજસ્વી સાધુનું નામ સ્વામી આનંદ દત્ત. સાધુ થવા પહેલાં એ ગોકળદાસને નામે જાળખાતો. જાળપણથીજ સોનાના ધુધરા સાથે રમેલા હોવાથી એને હંચામાં હંચી કેળવણી મળી હતી. પશુ ૧૯૦૫ માં બી. એ. થતાંજ એ વીકર્યો એણે વહેવાર જમત છોડી તરંગીઓની દુનિયામાં મહાજવા માંડ્યું. પ્રાચીન ભારતની પરાધીનતા એને સાથી. બંગાળના ભાગલાએ એના યુવાન હૃદયને હલમલાવી નાખ્યું. યુગરાતમાં એણે સ્વદેશીની હાંક મારી એને સ્વદેશી વસ્ત્રોના પ્રચાર માટે રાજદ્રોહી ગણવામાં આવ્યો અને એ પાંચ વર્ષ સરકારની મહેમાનગીરી ચાખ્ખી આવ્યો, તિલક, અરવિંદ ધૈર્ય, સ્વામી વિવેકાનંદ અને રામતિર્થને એણે જોયલા. ગોખલેના દશાભિમાનમાં એને મેળાકા લાગી. શીરાઝશાહ મહેતા બંધા મુત્સદ્દી જણાયા. તિલકમાં બ્રાહ્મત્વની ગંધ લાગી. અરવિંદ ને વિવેકાનંદ એને ગમી મલા. રામતિર્થને વંદન કરી એણે છોડી દીધા કેમકે હજી એ “અખિલ વિશ્વ બ્રહ્મમય છે” એમ ગણી લઇને વિરક્ત થવા માગતો નહોતો. જેલમાંથી છુટ્યા પછી એ કેમને પશુ કલા વિના અચ્ચાનક અલોપ થઇ ગયા. સરકારી જસુસોને કંઇ પતો ન ગયો છતાં “ઉપરી સાહેબ” ગુસ્સે ન થાય તે માટે તેઓએ રિપોર્ટ કર્યો કે ગોકળદાસ અફધાની-સ્તાનને રસ્તેથી દેશ છોડી ગયો છે. એના કુટુંબીઓ “છોકરાને રાજદારી બૂત વળગ્યું છે” એમ માની એને “કપુત” મણીને રાઇ રહ્યા. પશુ ગોકળદાસે જીંદીજ દિશા લીધી હતી. એ કેદમાંથી છૂટી ભટકતો થઇ ગયો. છૂપે છૂપે વેષે, જૂદે જૂદે નામે એ આખા

દેશમાં રખડી આવ્યો. પ્રજાની—ગરીબ આમ પ્રજાની કંઠાળ દશા જોઈ એનું દીલ દાઝી ગયું. એકાદવાર એને જર્મન જસુસોએ હિંદમાં બળવો જમાડવા માટે ઉસ્કેરી જોયો પણ હવે એકગદાસનું દીલ માડી ગયું હતું. એણે પ્રજાની નબળાઈ પ્રત્યક્ષ જોઈ હતી અને આ પ્રજા કદિ પણ વિજયો બળવો ન કરી શકે એવી એની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. આથી એણે જર્મન જસુસોની માગણી ઘુઝાકરી કાઢી અને પોતે નાનાં નાનાં ગામડામાં બની શકે તે પ્રમાણે પ્રજાની સેવા કરવા શરૂ થયો. ભમતો ભમતો એ મધુપુર પહોંચ્યો. અહિં આવતાંજ એનું કામળ હૃદય લાચાર પ્રજાની પીડા જોઈ દ્રવી ગયું. આ સમયે તે ભગવા વચ્ચે પહેરતો હતો અને સ્વામી આનંદને નામે ઝોળખાતો હતો. મધુપુરમાં તેણે છૂપી રીતે પ્રજાને જાગૃત કરવા માંડી કેમકે મહનસિંહના રાજ્યમાં કોઈ પણ જાતની જાહેર સભા ભરાય એ આકાશ કુસુમવત્ વાત હતી. એ એકસો કંઈ કરી શક્યો નહિ. પણ અનિરૂધ્ધ બહારવટીઓ મતાં એને ઉત્સાહ આવ્યો. એણે અનિરૂધ્ધ પર જખરો પ્રભાવ પાડ્યો. અનિરૂધ્ધ એનું તેજ જોઈ નથી ગયો અને સ્વામીના નેતૃત્વ નીચે બંડની તૈયારી કરવા તૈયાર થયો.

આવો વિચિત્ર સાધુ અત્યારે અનિરૂધ્ધની પાસે આવી બેઠો હતો. અનિરૂધ્ધ નમન કરી પ્રથમ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને વાત ઉપાડી:

“સ્વામીજી ! મેં આજે લૂંટના હુકમો આપી દીધા છે. કાસે નગર શેઠ અને ગોમાજી મારવાડીની તીજોરીઓ લૂંટશે અને તે સાથેજ ફાજદારનું ખૂન થશે.”

“હાં !” સ્વામી હસ્યો.

“એકવાર ઘેસા હાથમાં આવે કે તરત આપણે અમેરિકા અને જર્મનીથી દારૂઓ, બંદુકો, રાઇફલો અને કારટ્રીજો મંગાવવા માંડીશું.”

“પછી ?”

“પછી ખુલ્લો બળવો કરી મદનસિંહને બૂ પીતો કરી નાખીશું—”

“અને એ બધું બ્રિટિશ રેસીડન્ટ ગુપચુપ નેમ્મ રહેશે ?”
સ્વામીનો સ્વર ગંભીર થયો.

બ્રિટિશ સરકારને આ રાજ્યની આંતરિક બાબતમાં માથું મારવાનો શો હક્ક છે ?”

“હક તો નથી પણ બ્રિટિશ સરકાર આપણા બંડને કચરી નાખશે જરૂર—”

“શા માટે ?”

“તહેનામાની સરત એ છે કે મધુપુરના રાજાએ ભરકર રાખવું નહિ પણ બ્રિટિશ સરકારને દર વર્ષે એક લાખ રૂપિયાની ખંડણી આપવી—”

“અને તેના બદલામાં ?”

“તેના બદલામાં બ્રિટિશ સરકાર મધુપુરનું પર રાજ્યના હુમલા તથા આંતરિક બળવા સામે રક્ષણ કરશે.”

“એનો અર્થ એ કે મધુપુરની પ્રજાનું રક્ષણ બ્રિટિશ સરકાર ન કરે અને એ પ્રજા પોતાના રાજાના ત્રાસથી ત્રાસી તેની સામે શાપ ત્યારે તેને કચડી નાખવાને બ્રિટિશ મશીન મનો દોડી આવે—”

“મગાજ એ છે ને ! કરાર તે કરાર ! આપણા મૂર્ખા દેશી રાજાઓ સમજ્યા કે ચાલો, લશ્કર રાખવાની કડાકૂટ મધ પછુ તેમને જ્ઞાન ન રહ્યું કે એમ કરવાથી તેઓ બ્રિટિશ સરકારના જડખામાં આખાને આખા ચવાઈ જશે.”

“આતું પરિણામ એ આવ્યું છે સ્વામી ! કે દેશી રાજાઓ સ્વચ્છંદી, ઐયાસી અને આળસુ થઈ ગયા છે.”

“અને તેથીજ બ્રિટિશ રેસીડન્ટને રાજાઓ સલામ ભરતા થયા છે.”

“આહ ! મને એવું થાય છે કે આવા અધેર દેશી રજવાડાની હસ્તી ચાલુ રાખવા કરતાં કોઈ ડેલહાઉઝી આવીને બધા દેશી રાજાઓ ખાલસા કરે તો બહેતર !—” અનિર્ધ્ધ ઉછળી ગયો.

“તેમ થશે તો આપણી રાજસંસ્થાનો જે થોડા ધણા અવશેષ રહ્યો છે તે પણ નાશુદ થઈ જશે.”

“મહનસિંહ જેવા ચીતાઓના રાજ્ય ઉખડી જાય તો તેથી હિન્દુસ્થાન રંગવાતું નથી.”

“હિન્દુસ્થાન રંગવાતું નથી એ ખરું. પણ એમ થશે તેથી હિન્દુસ્થાન મંગવાતું છે ખરું ?” સ્વામીએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

અનિર્ધ્ધ વિચારમાં પડ્યો.

“સ્વામી ! તમે જાણો છો કે બ્રિટિશ હિન્દુસ્થાન કરતાં આપણા દેશી રજવાડામાં વધુ આપણુદી અને જૂલમનો દોર ચાલી રહ્યો છે.

દેશી જૂદમો સાથે સરખાવતાં ગોરાઓના જૂદમો કુછ બીસાદમાં નથી. અંગ્રેજ સરકાર મીઠાપર કર લે છે, દેશી મીઠાપર એકસાધજ જગાત નાખી લેકેશાયરનો સ્વાર્થ સાધે છે, જમીન મહેસુલ રૂપે ભારી બરણું લે છે, નહેરો કરતાં રેલ્વે પાછળ વધુ પૈસા ખરચી પરદેશીઓને આબાદ બનાવી દિંદની પ્રજાને ગરીબ બનાવે છે એ બધું ખરું ! પણ એના જૂદમો સુક્ષ્મ છે.”

“અને દેશી રાજાઓના જૂદમો પ્રત્યક્ષ છે.”

“હા. ક્ષયરોમ જેવો સુક્ષ્મ રોગ સારો કે તરત જન લેનારો જાણીયાર ?”

“જાણીયાર.”

“બરાબર. તો પછી દેશી રાજાઓની સંસ્થા નાબુદ કરવાની તુ જા માટે ઇચ્છા રાખે છે ?”

“એટલા માટે કે તમે બ્રિટિશ સરકારને ક્ષયરોગી જતુંની ઉપમા આપો છો તેમ હું આપનો નથી. એ સરકારે હંદરની પેઠે પ્રજાને ફેલી ખાધી છે—”

“એ રૂપકનોજ ફરક છે—વસ્તુતઃ વાત એકની એકજ છે.”

“નહિ. બ્રિટિશ રાજ્યની હદમાં પ્રજા ખુલ્લા દીલથી પોતાના સંકેટો રજુ કરી શકે છે, ત્યાંની ધારાસભાઓમાં પ્રજાના પ્રતીનીધીઓ સરકારના એકે એક કામનો હિસાબ માગે છે જ્યારે અહિંયા તો રાજા કહે તેજ અધ્યાક્ષર ! અને રાજા પણ કેવો ? અીઓની દલાલી ખાનારા નીચ હજુરીઆઓની સલાહ પ્રમાણે ચાલનારો !—”

(૮૩)

“એ બધું ખરું. પણ તેટલા માટે એ રાજાઓની સંસ્થા નાશુદ્ધ કરવાની જરૂર નથી.”

“ત્યારે ?”

“ધંધાંડની પેટે આપણા દેશી રાજાઓને સનદશીર રાજકર્તા બનાવી પ્રજાપ્રતિનિધિ મંડળને જવાબદાર બનાવો—”

“એ દિવસ તો સોમવતી અમાસને શુક્રવાર આવે તો આવે !”

“કેમ ?”

“જે જગ્યાએ પ્રજા બીલકુલ બોલીજ ન શકે ત્યાં પ્રજા પ્રતિનિધિ મંડળની સ્થાપનાની આશા રાખવી એજ મુખ્ય છે.”

“વડોદરા, ભાવનગર, ત્રાવણકોર, કોચીન, માઇસોર ને રાજકોટમાં એવાં મંડળો નથી સ્થાપ્યાં ?”

“તેમની સત્તા શી છે ?”

“બ્રિટિશ રાજ અમલ નીચે હસ્તીમાં આવેલી પહેલી ધારાસભાની સત્તા કેટલી હતી ?”

“૧૯૧૯ ના રિફોર્મ એક્ટથી તો થોડીક સત્તા મળી છે ને ?”

“હા. પણ તે કેટલે વર્ષે ?”

“બસેને દસ વર્ષે મળી હોય. પણ ત્યાં એવી મળવળ રાજ્ય કરવા દે છે ને ? દેશી રાજ્યોમાં તો પ્રજા રાજને માનપત્ર આપવા શિવાય બીજી કોઈ જાતની સભાજ બરી શક્તી નથી. તેથી તો

(૮૪)

તમારે ને મારે આમ છૂપી રીતે બંડની તૈયારી કરવી પડે છે.”
અનિરૂધ્ધે નિસાસો નાખ્યો.

“અનિરૂધ્ધ ! નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આપણે જે તૈયારી
કરીએ છીએ તે ખુસ્લા બળવાની તૈયારી નથી.” સ્વામી આનંદ
મંભીર સ્વરે બોલ્યા.

“ત્યારે ?” અનિરૂધ્ધ ચમક્યો. હજી તે સ્વામીની આખી
શેતરંજ સમજી શક્યો નહોતો.

“હું મદનસિંહનેજ પદબળ કરવા માગું છું.”

“તો એના પછી બીજો જુદામી આવશે.”

“નહિ. એના પછી પ્રજા પ્રતિનિધિ મંડળ સ્થપાશે.”

“હીક જેવી આપની મરજી !”

અત્રે ચર્ચાના અંત આવ્યો અને આ બે ખટપટીઆ પુરૂષો
પોતાની અરાજક યોજના વિષે ધીમે ધીમે વાતચીત કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

નઝીર બેગમ.

પૂર્ણિમાની રાતનો ચન્દ્ર સોળે કળાથી ખીલ્યો હતો. જલ્દી રાત્રી-દેવીને પ્રેમરસમાં રસજસ કરી રહ્યો હોયની તેમ ચન્દ્ર અમી વરસાવી રહ્યો હતો. શિતલ પવનની મંદ મંદ લહરી સંસારીઓનો ચાક ઉતારી રહી હતી અને પ્રેમીઓને અજબ આનંદની ધૈન ચઢાવી રહી હતી. ચન્દ્રના ધવલ રમ્ય કિરણો સ્નેહીઓના કાનમાં પ્રેમના કંઈ છુપા મત્રો ગણ્યમણી રણાં હતાં અને રજની પ્રિયતમના સહવાસમાં આનંદધૈલી બની ગઈ હતી.

મધુપુરની પ્રજા આ વખતે ઉંધમાં પડી હતી પણ તેનો બાવી રાજ્ય જમતો પડ્યો હતો. મદનસિંહને રાજ્યના ખેડુતો જુખ્યા સુતા છે કે પેટ ભરીને તે જલ્દીવાની દરકાર નહોતી. રાતના અગિયાર વાગવા આવ્યા હતા. અનિરૂધ્ધના ખડેરમાં આ વખતે છુપા અરા-જકો રાજ્યને ઉચ્છાવી નાખવાની વાત કરી રહ્યા હતા; કોઈના ખૂનની બાજુ રમાતી હતી; કોઈને છુટવાની યોજના ઘડાતી હતી તે વખતે જેને માથે બાંડનો બચકર જવાબામુખી સળગી રહ્યો હતો તે નઝીર બેગમની મહોબ્બતમાં ને શરાબના નીજામાં ચક્રચુર થઈ રાજમહેલની બધા આરસની અગાશીપર સુલાયમ ગાદી તકીયાપર પડ્યો પડ્યો હુકકો પીતો હતો. મધુપુરમાં એવા અનેક રકં ખેડુતો હતા કે જેમનાં બાળબચ્ચાં જુએ ટળવળતા નિંદ્રાદેવીની હુંફળી ગોદમાં લપાઈ ગયાં હતાં. અનેક કમનસીબ મનુષ્યો સ્વપ્નામાં “હાય ! અન્ન ! હાય અન્ન !” નો પોકાર કરતા હતા. તેમના પાપી પેટનો ખાડો પૂરવા માટે ચાર આનાની જરૂર હતી. પણ તે લેખને મળતા નહોતા. બીજી બાજુ એજ પ્રજાનો માલીક—એ પ્રજાનો મા બાપ

ગણુતો શયતાન રાજકુમાર—સોળ સોળ રૂપિયાની કિંમતની શેરખેનની બાટલી ખાલી કરતો હતો. એની એક સીગરેટ એક રૂપિયાની ચલી ને તે એક ગરિબ કુટુંબને એક દિવસ જીવાડવાને પુરતી હતી. એના દુકાનો ગુડાકો ખાસ બંગાલથી ભારી કિંમતે મથાવવામાં આવ્યો હતો. એની સામે બેઠેલી લખ-નોની તવાયફ નઝીર જાનની પાછળ મદનસિંહે લાખો રૂપિયાની હોળી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. દુકામાં એ પ્રગ્મના ખુનપર જીવી રહ્યો હતો. પ્રગ્મની ખાખપર એ પોતાના ક્ષણિક વિલાસની ધમારત ચણી રહ્યો હતો. જુદમના પાયાપર એ રાજ્યના મિનારા ટકાવી રાખવા આહતો હતો. ફાળ અને ધમકીથી પ્રગ્મની આહને સમાવી દેવાની એના મગજમાં રાધ હતી.

અમાલીમાં સુંદર ટરકીશ ગાલીચાપર મુલાયમ ગાડી પાથરી એ રેશમી તકીયાને બેઠેલી આડો પડ્યો હતો. એની બાજુમાં આંદીના પ્યાલામાં શરાબ પડ્યો હતો. એના મ્હોંમાં દુકાની નળી હતી અને તેમાંથી મધુપુરના બાવીના ધુમાડા નીકળી રહ્યા હતા. એનું માથું 'પ્રુલ્હુ' હવું. શરાબના નીશાથી આંખોમાં અને મ્હોંપર લાલી આવી હતી. દીલમાં મસ્તી બરાધ હતી અને અંગ પ્રત્યંગમાંથી બેદરકાર યથેચ્છ વિલાસની વાસ નીકળતી હતી. એના એડપર મંદમંદ હાસ્ય હવું અને એની કામી આંખો સામે બેઠેલી જોગનના પહારમાં ખીલતી યુવતીને ટીકી ટીકીને જોધ રહી હતી.

મદનસિંહની સામે જાને પગ વાળીને તવાયફની ઢબે હાથમાં દીલરૂપા લઇ બેઠેલી યુવતી લખનોની નર્તકી નઝીર બેગમ હતી. નઝીર બેગમની આંખોના કટાક્ષ એટલે કાતિલ કટારી ! એના અંગનો મરોડ એટલે કામીઓના દીલ બાજી મુકવાની જડીયુદ્ધ ! એની મસ્ત

(૮૭)

ઉન્નત છાતીનું હસન એટલે ગજગ-ક્યામત ! પંખનની આખે
હવાની નિશાનીરૂપે એના આંધોપર રાતી સુરખી હતી. એની કાતિલ
આંખે સુરમાથી ઓર કાળી બની હતી. એના ઢીલા રેશમી ખમીરથી
હંકાયલા એના ઉન્નત હૃદયોંયુગ્મે એની મસ્ત જીવાનીને આશિષ દેતાં
હતાં. એના કાળા ભમ્બર જેવા વાળની ચોટી એના ક્રામળ સ્કંધ-
પરથી એની છાતીપર લટકી રહી હતી અને પગમાં પહેરેલી પહોળી
રેશમની ઇંજર પવનમાં ફરફર ઉડતી હતી. ઇંજર અને ખમીરની
ઉપર નર્તકીએ પાતળી કુંડા ઓઢણી ઓઢી હતી પણ તે એના
શરીરપર ઉડ્યા શિવાય કંઈ કાર્ય સાધતી નહોતી. એના લાલ પરવાળા
સમા ઓઢપર ગજગનાકે હસી છવાઈ હતી અને એ મદનસિંહની
જથ્થે સુલતાના હોયની તેમ દમામથી ભેડી હતી. એ બી નહોતી—
માનો ક્યામતની પુતળી હતી ! ખુદાએ એને જાદુઈ સુરીલા સુરની
બક્ષીસ કરી હતી. એ માતી સારે પવન સ્થિર થઈ જતો અને
સાંભળનારા એના સંગીત શિવાય આખી આલમની હસ્તી ઘુલી
જતા. રૂપ અને ભેખન એના સખળ હથીઆર હતા. એની સંગીત-
કળા એના આકર્ષણમાં ઓર વધારો કરતી હતી. પણ એનામાં
એટલુંજ નહોતું. નઝીર બેગમમાં અનેક જાતના સંસ્કાર ભર્યા હતા.
એણે સારી કેળવણી લીધી હતી. ઉર્દુ અને હિન્દુસ્થાની શિવાય એ
ચોડકું અંગ્રેજી પણ જાણતી હતી. ચિત્રકળા અને સંગીતકળાની એ
દિવાની માથુક હતી. તેની ખુદી તીવ્ર અને સમજશક્તિ ચંબીર હતી.
ખરેખર, એ કોઈ રાજધર શોભાવવા ધડાઈ હતી અને તરંગી બ્રહ્માએ
સોમરસની કુનમાં એને કોઈ તવાયફને ત્યાં વખર વિચારે ફેંકી
દીધી હતી.

એને લખનામાં મદનસિંહે પહેલવહેલી જોઇ. અને જોતાંજ આ
ખરીને મહુપુરના રણવાસમાં જેઠી જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. નઝીર

લખનૌના એવાશી છેલ્લખટાઉએથી કંટાળી ગઈ હતી. એના દીકરામાં એણે અનેક મહત્વાકાંક્ષાઓ યોધી હતી. એને રાજ કરવાનો—સત્તા ચલાવવાનો બારે શોખ હતો. એ લખનૌમાં હતી ત્યારે પણ દાસ દાસીઓ સાથે દમામથીજ કામ લેતી. એના રંગીલા આશકોપર ગૌરવ ઝભાવવામાં એ નીપુણ હતી. જ્યાં નયનનો ઇસારો કામ કરી શકતો ત્યાં એ કદિ આલિંગનનો લ્હાવો ચખાડતી નહિ. એ સંગીત વેચવા માગતી નહોતી ને છતાં વેચતો હતી. એના શરીરને એ અમુલ્ય ગણતી હતી છતાં એ શરીર પૈસાના લોભે બ્રષ્ટ થયું હતું. પણ એ સધળી બ્રષ્ટતામાં એ પોતાનો સન્તાપિત દમામ જળવી શકી હતી. લાખો રૂપિયાના માલીકોની એનાપર મહેરબાની હોવા છતાં એણે કોઈની કદમ્બોસી કરી નહોતી. એની પાસે, કમળની પાસે બમરો આવે છે તેમ, એના આશકો આવતા ને જખ્ખી થઈ ચાલ્યા જતા. જે એ કમળમાં કેદ પુરાતો તેનો મોતજ છુટકારો કરી શકતું. નઝીરના સૈન્દર્ભ પાછળ લખનૌમાં એક જખ્ખીનદાર પાયમાલ સ્થ ગયો હતો અને ખીજા એક શ્રીમંતની તીજેરી ખાલી થઈ જતાં નઝીરે તેને હાંકી કાઢ્યો ત્યારે એ મુર્ખ પાગલ આપધાત કરી નઝીરનો જાપ જપતો મરી ગયો હતો. એ આશકોની કબ્રપર નઝીરે કદિ પ્રુલ્લ મઢાવ્યાં નહોતાં છતાં હજુ એની જુવાનીપર મરવાને ધણામ ઉલ્લુઓ તૈયાર હતા.

મદનસિંહે એને મધુપુર આવી પોતાનો રજુવાસ શોખાવવા માટે સવા લાખ રૂપિયાનો હીરાનો હાર એના પર ન્યોછાવર કરી નાખ્યો અને દર મહિને રાજમહેલના રંગરાગ ઉપરાંત પાંચ હજાર રૂપિયાના પગારની લાલચ આપી. નઝીરને પૈસાની દરકાર નહોતી. લક્ષ્મી તેને પહેલાગતી આવતી હતો. સંયુક્ત પ્રાંત અને પંજાબના શોકીન શ્રીમતો એના પગની જુતીને ચૂમવા માટે હજારો રૂપિયા

સદે કરવાને તૈયાર હતા. મહનસિંહને જોતાં એનો સ-તાપ્રિય સ્વભાવ હજીથી આવ્યો. એણે મધુપુરના તખ્ત પર બેસવાનાં સ્વપ્નાં જોયાં. એને પ્રધાનો અને ન્યાયાધિશો પર સત્તા ચલાવવાની હોંસ થઈ. એ રસ્તા પરથી ચાલી જતી હોય ત્યારે હજારો પ્રજા જનો એને જૂકીને જૂકીને સલામ કરતા એને સ્વપ્ન પ્રદેશમાં નજર પડ્યા. એ મનમાં મલકાઈ અને રાજદારી ચેતરંજ રમવાને તૈયાર થઈ. મહનસિંહના પૈસાને ખાતર નહિ પણ તેના પ્રેમને ખાતર તે મધુપુર આવવાને રાજ છે એમ કહીને તેણે કામી રાજકુમારને પાણી પાણી કરી નાખ્યો અને તે મધુપુર આવી.

નઝીર આવતાંજ તેણે તેની સ-તાનો પ્રભાવ જતાવવા માંડ્યો. અત્યાર સુધી મહનસિંહના રંગમહેલમાં અગ્રેજ ફેશનનું વર્ચસ્વ હતું. નઝીરે અગ્રેજ ફેશનનું થોડુંક ફરનીચર રાખી બધી ચીજોને તિલાંજલિ આપી. તેણે સુગલ રંગ મહેલની અવશ્યારામની વસ્તુઓ મહનસિંહના મહેલમાં ભરી દીધી. ખુરશીઓને બદલે ગાદી તકીયા નખાયા અને સીમરેટ તથા ચીરટની જગ્યા હુકકાએ લીધી. દારૂના ખાસ અને સુરાહી પણ સુગલ હમના આવ્યા. એ આવી ત્યારથી રાજમહેલના રસોડામાં સુગલાઈ ખાણું પકાવા લાગ્યું અને શયનમહમાંથી પીઆના અને શીડલને પાણીયાં મળ્યા. મહનસિંહને આ પરિવર્તન મઝી ગયું. અત્યાર સુધી તે અગ્રેજ ફેશનનો રસીઓ હતો. સહવારે ટેબલ પર નાસ્તો લેતો, અગ્રેજ વસ્ત્રોમાંજ ફરતો અને “સાહેબ” બનીનેજ જીવતો. એનો બાપ કોઈ અગ્રેજ નહોતો તે માટે એને કોઈ કોઈવાર બારી શેક થતો. હવે તે સુગલાઈ જનાનાનો રંગરાગ અનુભવી સહ્યો. નઝીરે લેને સતાર અને દીલરખાના સંગીતથી સુખ કરી નાખ્યો. સદે અંદરી

જેવું પાતળું પહેરણ અને ધનર પહેરી ગાદી તકીએ અઢેલીને આરામથી બેસવામાં હવે રાજેશ્રીને અનેરિ મોજ જણાવા લાગી.

“પ્રિન્સ ! તમારા રાજ્યની મહેસુલ કેટલી ?” નઝીરે શેર-પે-નની બાટલી બાબુએ મૂકી શીરાઝી શરાબનું જામ ભરી, મદનસિંહ ને પાતાં પાતાં પૂછ્યું.

“હશે ! ચાળીસેક લાખની—કેમ ?” બેદરકાર જવાબ મળ્યો.

“હું એટલા માટે પૂછું છું કે આપણી મહેસુલ વધારી ન શકાય ?”

“મહેસુલ વધારવી એમાં મોટી ધાડ શી મારવાની છે ? નવા કર નાખ્યા એટલે મહેસુલ વધી ! ... પણ તારે એ પંચાત શા માટે ? તું તારે બેઠાએ તેટલા ખર્ચા કરને ! તું માગે તેટલી રકમ તને એકદમ આપી દેવાનો મેં ખગ્લનચીને હુકમ કરી દીધો છે—”

હું મારા ખર્ચાની વાત કરતી નથી. રાજ્યના એટલે તમારા કબ્જાણીની વાત કરે છું.”

“મને એ ખટપટ આવી મોજની વખતે મમતી નથી. મને ગમે છે બસ તું, શરાબ અને વિલાસ !—

“જહાંગીર બાદશાહ પણ એમજ કહેતો હતો—”

“શું કહેતો હતો ?”

“હો આજ શેર કબાળ મુઝકો એક શેર શરાબ હો. તુરેજહાંગો સલ્તનત હો શીર ખૂબ હો કિ ખરાબ હો—” નઝીરે નયન નચાવતાં કહ્યું.

(૬૧)

“જો એમ હોય તો મુગલવંશનો સાથી સુખી રહેવન્યાહ જહાં-
ગીરજ હોવો જોઈએ—”

“અને તમે પણ તેના જેવાજ છો—”

“બરાબર ! મારે પણ એમજ છે. શરાબની મસ્તીમાં ચક્રચૂર
થઈ અયશ આરામ કરવા ને તારા જેવી તુરજહાંના અધરસતું પાન
કરવું—એથી વધુ સુખ સ્વર્ગમાં પણ નહિ મળ્યું હોય—”

“હું કંઈ તમારી તુરજહાં નથી—”

“તારે ? ”

“એક નાચીઝ બાંદી !—” નઝીરે પાસા ફેંકવા માંડ્યા: “કાલે
રહવારે તમે અને લાલ મારો તો મારું કંઈ ચાલવાનું છે ?
તમારી રાણી—”

“જહાનનુમામાં મઈ એ રાણી !—” મહનસિંહ નઝીરને નજીક ખેંચી
બોલ્યો. “પ્રદાને ખાતર એતું નામ ન લે. તું મારી સુલતાના છે.
તું મારી હૃદયદેવી છે. તું મારી કીતું નામ દે છે ભારે અને તાવ
ચઢી આવે છે...”

“આજસુધી ન્હોતો ચઢતો ?”

“આજસુધી તું ન્હોતી.”

“કાલે મારી જગ્યા કોઈ બીજી લેશે ત્યારે મારું નામ સાંભળી
તમને બેખાર નહિ ચઢી આવે ?” નઝીરે તાણો માર્યો.

“નહિ. નહિ. તારા કરતાં વધુ ખુબસુરત પરી વિધાતાએ
ધડીજ નથી.”

(૬૨)

“પણ એ તરંગી ખુદાનો વિશ્વાસ શો ? કાલે સહવારે મારા કરતાં ખુબસુરત પરી ધડીને એ તમારી પાસે મોકલે તો ?”

“તું નકામી ચુસ્તે ચાલ છે. હું તને કદિ જીલવાનો નથી. આ કાતિલ નયનો, આ મનોહર બુદ્ધ, આ પરીસમી ખુબસુરતી કદિ જીજ્ઞાસ્ય ખરી ? નહીર ! બહાલી ! છૂંજ મારી સુલતાના છે અને હંમેશા સુધી રહેશે.”

“હું તમારી સુલતાના ચપક્ષ ?” નહીર રૂપેરી ધંટડી સમું હતી.

“હા.”

“તો સુલતાના તરિકે તમારા રાજ્ય કારભારમાં પણ હું માથું મારીશ...”

“એમ ? તો મારો બોળો હલકો થશે.”

“હું તમારા રાજ્યની લગામ હાથમાં લઉં તે તમને ગમશે ?”

“તું જે કરશે તે મને ગમશે. પણ નહીર ! રાજ્યની ખટપટ તારે શા માટે જોઈએ ?”

“મારા રાજકુમારને આરામ આપવા માટે.”

“સાહેબાજી !” કહી મસ્ત રાજકુમારે નહીરના લાલ લાલ અધર ચુમી લીધા. “જો નહીર ! તારી મરજી રાજ્ય અજાવવાનીજ હોય તો મારી ના નથી. પણ અત્યારે તો તારા સ્વર્ગીય કંહનું અમૃત મને પીવા દે...”

“જેવી આપની આજ્ઞા—” કહી નહીર ખેતાના વિજ્ય માટે મલકાતી જરા દૂર જઈ બેઠી અને ખીજી પગે તેની કમળ અંચુલી

દીલરખાના તારપર વીજળીક વેગે ફરવા લાગી: સુર મેળવાતાં તેણે
મસ્ત ગઝલ છોડી,

“સાડીને મસ્ત નરગિસે મસ્તાના કર દિયા;

ઐસી પીલાઇ આજ કિ દિવાના કર દિયા...”

“ઝોહો ! સચમુચ દિવાના કર દિયા...” મદનસિંહ લખ્યો.

નઝીરે વાતાવરણ સંજીતના આલાપથી મળવી મુકબુલ.

હંડા રહે કિ જસને લમાઈ જમરમેં આગ;

હંડા રહે કિ જસને.....

લમાઇ જમરમેં આગ;

શમ-એ-જમાલ કા મુઝે પરવાના કર દિયા,

મેરા શમાબ દેખકર જાતે રહે હુબાબ;

ફરલે જહારને હસે દીવાના કર દીયા.

સાં સાં કેા મસ્ત કરતે હૈં યહ એક નિમહમેં...

સાં સાં કેા મસ્ત કરતે હૈં.....

એ, એક નિમહમેં.

“ યહ એક નિમહમેં ” માતાં નઝીરે એવી રીતે આંખો નચાવી
કે મદનસિંહ તદન ચામલ થઇ ગયો.

સાં સાં કેા મસ્ત કરતે હૈં, યહ એક નિમહમેં

જસ જન્મમેં ગયે હસે મમખાના કર દીયા...

“શાહ્યાશ ! મરહુખ્યા ! આફીન ! .....એક ખાલી પીલા
હો જાતી !...” રાજકુમારનો ઉન્માદ વધવા લાગ્યો. નઝીરે તેને

(૯૪)

એક ખાલી ભરી આપી. એક ઘુંટડે તે ગટગટાવી જઈ
મદનસિંહ બોલ્યો:

“એક ઓર ચીજ સુના ખારી !”

“જે હુકમ !” નઝીર બોલી અને બીજી દહીં કળવાલી છેડી:

હયાત મૈત કે પહલુ દીખાય જાતે હૈ

ચિરામે કપ્પ જલાકર યુગાય જાતે હૈ...

હો અથ ન હમમેં તુમ હમકો બેવશા કહના.....”

“નહિ, કબી નહિ કહુંગા—” મદનસિંહ હસીને બબડ્યો.

“હો અથ ન હમમેં તુમ હમકો બેવશા કહના

યહ કહકે કપ્પયે આંસુ બહાય જાતે હૈ.

વહ તીર ખીચતા હૈ ઓર ખીચ નહિ સકતા

હકાને જખમે જીઅર મુસ્કુરાયે જાતે હૈ.

મોઆફ રખીએ કિ આતી હૈ બુએ ગૈર ઉનમેં

જો ફુલ મેરી લહર પર ચલયે જાતે હૈ.

તુંહનિ એ દીલે-નાદાં બીગાડ દી આદત;

વહ રહે જાતે હૈ જીતના મનાય જાતે હૈ...”

છેલ્લી લીટી નઝીરે ઉઘટાવી ઉઘટાવીને ગાઈ અને મદનસિંહ
આ જાદુગરી નર્તકીના પ્રેમમાં પાગલ થઈ ગયો.

(૬૫)

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મિસ લીલીઅન.

ગંગા ડોશીને ભાં રાધા દિન પર દિન પાવરધી થવા લાગી. મિસ લીલીઅન તેને રોજ બણાવવા આવતી હતી. દુર્ગા નામની હક્ષિણી નાયકણુ તેને સંગીત શીખવતી હતી. મંગા ડોશી રઘુનાથને વારંવાર ચીરીને રાધાને અથગ આરામમાં રાખતી હતી અને રાધા પોતાની જાદુઈ જુવાનીને આશિષ દેતી જે બધા પર રોજ ચલાવી રહી હતી. થોડાજ સમયમાં તે ગુજરાતી લખતાં વાંચતાં શીખી ગઈ અને અનુભવને પ્રતાપે બાઈયું વૃદ્ધું અંગ્રેજી બોલવા લાગી. જે અંગ્રેજી શબ્દો એને આવડી ગયા તેનો હવે એ વાતચીતમાં છૂટથી ઉપયોગ કરવા લાગી અને જે જગ્યાએ એવું થોડું ગુજરાતી બોલતી ત્યારે સાંભળનારને ગદ્યશિલામાં થયા વિના રહેતા નહિ. રોજ રોજ એના વિલાસ વધતા ગયા. દિલ્લિયા પર સારંગમ વગાડતાં આવડી અને એ સંગીત શાસ્ત્રની આરાખડી રૂપ

અરર ! હાયરે ! શું હવે કરું ?

ગાવા લાગી જોઈએ એને મસ્ત અભિનય અને આંખોના ઈશારા સાથે શુંગારી ગાયનો ગાવા બમ્બવવાનો શોખ થયો. પ્રભુએ એના ગળામાં પશુ મીઠાશ ભરી હતી. સંગીત શીખતાં એને ઝઝી મુશ્કેલી ન નડી. જાણે કર્મ સંજોગે એની કળા પર કાટ ચઢી ગયો હોયની તેમ દુર્ગાબાઈએ એના પર ચઢેલો અજ્ઞાનનો કાટ ઘોઘ નાખ્યો અને રાધાની સંગીત વિદ્યા સતેજ ચલાવી. ત્રણ ચાર મહિનામાં તો એ કામાટીપુરાની જીખારણુ મટી મઈ. રઘુનાથને “વિલાસ જનન”માં તાળે ચતી અખિતા મટી મઈ.

ગંગા ડોશીના ઘરમાં સરઆતમાં જે ચાર દિવસ ગરીબ માથ જેની રહેતી મુઝા મટી મધ અને એ સૌન્દર્ય અને જોમનની રાણી બની. હવે એ “ખૂને જીગરકો પીતી” લલકારીને કામીઓના હૈયાં હેલે ચઢે એમ ગાવા લાગી.

“કાના મત ડારો પીમકરી...” વાળું નાવકણતું માથન એ એવા હાવભાવથી આતી કે એની કુટતી જીવાની કામીઓને માટે પ્રલમ-કાળજ આણી મૂકશે એવો ધડીભર ભાસ થઈ જતો.

મિસ લીલીબન એની શિક્ષિકા હતી. આ બાઈ કતારગામના કોઈ રંક ઘેડને ત્યાં જન્મી હતી. એનાં માથાપ ગંદા ઝૂંપડામાં રહેતાં હતાં અને હાલની મિસ લીલીબન પોતાના માથના ઘરમાં “રૂખી” ને નામ જોળખાતી હતી. કમનસીએ એ ત્રણ વરસની થઈ ત્યારે કતારગામમાં ખેંગ ફાટી નીકળ્યો અને એના ગરીબ માથાપ ફક્ત એવીસ કલાકમાં કરાલ કાળના ભયંકર જડ્યામાં ચવાઈ ગયાં. ત્રણ વર્ષની ઘેડની છોકરી નિરાધાર થઈ. કતારગામમાં એને આશ્રય આપનાર કોઈ નહોતું. હિંદુઓ કૂતરાને શેઠલી નાખે, કાગડાને વાસ ધરાવે, કીડીને આટો ખવાડે; પણ એજ માથુસો ઘેડની છોકરીથી અમડાઈ જતા હતા. રૂખી સનાતની હિંદુઓને મન કોહલા-કૂતરાં કરતાં પણ નપેતર હતી. એના બાપે કતારગામના હિંદુઓની જીંદગી ભર સેવા કરી હતી પણ ત્યાંના નચણા ધર્મદંભી હિંદુઓને નિરાધાર નાહાન રૂખીની દયા નજ આવી. એ બિચારીના માથાપની લાશને ગરીબ માથુસોએ જેમ તેમ સળગાવી મૂકી. રૂખી ઝૂંપડામાં છાતી ફાટ રાતી હતી. એનીજ જાતના-કંગાળ-પાછ પાછ માટે ટળવળતા એક ઘેડ દમ્પતિએ એને પોતાના ઘરમાં લઈ લીધી પણ “ઉંચા” હિંદુઓ ધર્મને નામે આ નિરાધાર કન્યાને સહાસ કરવાનું

ਯੋਗਮ ਕੇ ਘਲਾ ?

ਸੋਂ ਸੋਂ ਕੋ ਅਸਤ ਕਰਤੇ ਹੈ ਧਰ ਯੋਗ ਨਿਗਫ਼ੇ.....(੯੩)

પ્રજનનું માનીતું અઠવાડિક

વિલાસ.

વારતા, સ્વતંત્ર રાજદારી, આર્થિક અને સામાજિક નોંધોથી
ભરપૂર ગુજરાતનું સસ્તામાં સસ્તું અઠવાડિક પત્ર. રા. મધુકરના
સહતંત્રીપદ નીચે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩

વી. પી. ચી રૂ. ૩-૪

ગુજરાતનું સસ્તામાં સસ્તું દૈનિક પત્ર

વન્દેમાતરમ.

રાજા એક ટૂંકી વારતા તાજા સમાચાર સ્વતંત્ર નોંધો અને
વેપારી ખબરો સાથે

“શયતાનનું ચક્રકર” લેટ સાથે વાર્ષિક રૂ. ૧૦

છમાસિક રૂ. ૫

ત્રીમાસિક રૂ. ૨.૧૧

૧ મહિનો રૂ. ૧

તરત લખો:

૯૮, હોળીચકલા, કે.૧૨, મુંબઈ

(૬૭)

પૂણ્ય ન કરી શક્યા. દિવસ ને રાત ટીલાં ટપકાં ને માળા મણકામાં પોતાના ધમને કેદ કરી રાખનારા આ દંત્રીઓ જાણતા નથી કે એજ કંગાળ ઘેડના ધરમાં પ્રભુ વસે છે ! જેને હિંદુઓ પિઠારે છે તેને પ્રભુ ચાહે છે. જેને હિંદુઓ અરુપરૂપ ગણે છે તેને પ્રભુ સ્પર્શે છે.

પ્રભુએ એક ખ્રીસ્તી મીશનરીને પ્રેરણા કરી અને રૂપી થોડાજ સમયમાં મીશનમાં જઈ પડી. ત્યાં તેણે લાલન પાલન થયું. એ મોટી થઇ. ખ્રીસ્તી બની. બણી અને મુંબઈની એક નિશાળમાં મહેતી થઇ. તે રૂપી મટી ગઇ ને મિસ લીલીઅન થઇ. હવે આજ ઘેડની છોકરીને મુંબઈના હિંદુ માળાપો પોતાને ઘેર બોલાવી ખવડાવે પીવડાવે છે. અનેક શ્રીમંતો મિસ લીલીઅનને પોતાની સાથે મોટરમાં ફરવા લઇ જવામાં માન ગણે છે અને છતાં હિંદુઓ કહે છે કે અમે ઉચા ! પ્રજા જીવનમાં આથી વધુ કશુંકર સડો બીજો શા હોઇ શકે ?

મિસ લીલીઅનને સારી કેળવણી મળી હતી. તે ઇન્ટર સુધી બણી હતી. સંગીત પણ સાફ જાણતી હતી પણ એટલુંજ પૂરતું નહોતું. મીશનમાં એ ઉછરી-એને સારી રીતે પાળવામાં આવી તેથી એ ઘેડની દોકરીનું લલિત લાવણ્ય કરમાઇ ગયું નહોતું પણ અજળ બહારમાં ખીલી નીકળ્યું હતું. કાલમાં તેની વય એગણીસ વર્ષની હતી.

એ કોલેજમાં ગઇ ત્યારથીજ યુવાન વિદ્યાર્થીઓની આંખે ચઢી હતી અને એના જાદુકાર્યો જોઇનનો લ્હાવો લેવા માટે અનેક શ્રીમંત કોલેજીઅનો તૈયાર થઇ ગયા હતા, મિસ લીલીઅન ત્યારથીજ વિકરી. તે પોતાના જીવનનો ઇતિહાસ જાણતી હતી. તેણે હિંદુ

ભતિ પર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સનાતની શ્રીમંત કુટુંબના જોડલા યુવાનો કાલેજમાં આવતા હતા તે બધા સાથે એણે પ્રેમ ગાંઠ બાંધી દીધી. પ્રથમ એ મીઠી રહી-પોતાના આશકને નીચે-વાય તેટલો નીચોબ્યા—તેમના પ્રેમપત્રો સંઘરી રાખ્યા—એની પાસે વીશેક દબરની હોલત ફક્ત છ મહિનામાં જમા થઇ ગઇ—એ પરિક્ષામાં નાપાસ થઇ અને પછી વીફરી. આ સમયે એણે મીઠા-નનો ભાગ કરી દીધો હતો. સ્વતંત્ર થયા પછી એણે સનાતન હિંદુ ધર્મના કિલ્લાને બેંખથી ઉડાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ પાગલ બની-અવિચારી બની—એણે એના પ્રેમનો લ્હાવો લઇ ગયલા બધા સનાતની યુવાનોની જાહેરમાં પોલ ખોલી નાખી. એણે પોતાને ખર્ચે બધાના ફાટા અને તેમના પ્રેમ પત્રોના ફાટા પ્રગટ કરી હિંદુ સમાજને ચેલેંજ કરી. એના બધા આશકો શ્રીમંત હતા. આખા મુંબઇમાં હોહાકાર થઇ ગયો પણ પૈસા જોઇને યુવામી ખતપર સહી કરનારી હિંદુ નાતોએ બળવાન શ્રીમંતોને નાત બદલની જાડી ડાંગ ન મારી. એક બે સાધારણ યુવાનોને તેમની શક્તિએ આશ્ચર્ય પાવન કરી નાખ્યા અને એ રીતે “સનાતન ધર્મ” ની શુદ્ધિ કરી નાખી. આ માયા ફરેલ કામથી મિસ લીલીગન પોતાના મિત્રમંડળમાં અજખામણી થઈ પડી. તેના આશકો તેનાથી બડકોને ભાગવા લાગ્યા અને લીલીગન પોતાના વિજયથી હસતી, એ દબી જંતુઓની લેશ માત્ર પરવા કર્યા વિના જીવન ગુજારવા લાગી.

એ મોજીલી, વિલાસી, તરંગી, અને સ્વતંત્ર સ્વભાવની હતી. એને સત્તા ગમતી. એના રૂપનું તેને અભિમાન હતું. તેની જીવાની વસતે વસતે પાછી વૃત્તન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે એમ તે માનતી.

હાલમાં તે એક અગ્રેજી કન્યાશાળાની શિક્ષિકા હતી અને આ રમણીને રજુનાથે રાધાને તાલીમ આપવાને પસંદ કરી હતી.

એ ઝેરી ન્હોતી. એની આમડીનો રંગ સ્વામ હતો. પણ એ કાળા રંગમાંજ એનું કામણ હતું. ધાટીકું શરીર, ભરાઉ મુઝ્કદાર વાળ, સુરમ્ય વદન, અને કાતિક આંખોની એ માલીક હતી. એ હસતી ત્યારે સફેદ દૂધ જેવા ઢાંતો નજરે પડતા અને એની મોહકતા વધી જતી. એનો કંઠ મીઠો અને વાણી મધુર હતી. એ હસતી ત્યારે વાતાવરણમાં આનંદની છેાળ ઉડતી. એની આંખો નાચતી ત્યારે એના આશ્રકો વગર વિભાને આસમાનમાં ઉડતા પણ એની બકુટિ વક્ર થતી ત્યારે એ બધાને જીવતા જીવત નકનો અનુભવ કરાવતી. એ સ્વભાવે નીચ ન્હોતી. એના દીલમાં દયા અને કામલતા હતી. પણ એને છ કરોડ અત્મજોને પણ તેણે છંદી નાખતી સમતાની હિંદુ સમાજ પર ભયંકર તિરસ્કાર હતો. એ જોષ શકી હતી કે ઉંચામાં ઉંચા કુળનું અભિમાન રાખનાર હિંદુ યુવાનો એની મારકણી આંખથી જખમી થઇ એની સુલામી કરવાને તૈયાર થયા હતા અને એ બધાને સોખંડના ચણા ચખડાવી એ રાધાની શિક્ષિકા થઇ હતી.

(૧૦૦)

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સ્વતંત્ર ત્રિમ.

મીસ લીલીઅનના સહવાસમાં રાધા દિન પર દિન આશાક થતી ગઇ. તે તાજમહાલ ને ઓન રેસ્ટોરામાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લલના ઓની પેઠે છુરી કાંટે ખાતી અને નાજુક અદાથી શેરપેન તે શેરીના આસ આવી કરતી. લીલીઅનનો સરસ અને સ્નેહાળ સ્વભાવ તેને પ્રિય થઇ પડ્યો હતો. અને સખી બની ગઇ હતી અને ગંગા ડોશી બધી નારાજ થતી તો પણ રાધા વારંવાર લીલીઅન સાથે ફરવા નીકળી પડતી. નાટક સીનેમાં, રેસ્ટોરાંમાં અને ચોપાટી કે બેન્ડ સ્ટેન્ડ પર રાધા લીલીઅન સાથે એકલી કઝાકોના કલાક ગાળી નાખતી અને તે બેઠેને ગંગા ડોશીનું નાકનું ટીચકું ચઢા જતું. આ કીરશતાન બાપ તેની સોનાની ચલ્લીને બગાડી નાખશે એવો ભય ગંગા ડોશીના દીલમાં ઉપજ્યો હતો પણ રાધાને તેની દરકાર નહોતી. તે પોતાની જાનને રાણીજ માની બેઠી હતી અને રાણી પેઠેજ અયશ આરામ કરી હુકમ કરતાં શીખી હતી.

રાધામાં આવું પરિવર્તન થયું તે સાથેજ એક બીજું પરિવર્તન પણ થયું હતું. યથેચ્છ આહાર વિહાર અને ખાનપાનથી તેની જીવાની ફાટી નીકળી હતી. તેના અંગ પ્રત્યંગમાંથી યુવાની ઝરતી હતો. તેની આંખો કાતિલ અને મારકણી બની હતી. તેની નસેનસે વીજળીક સંચાર થતો હતો. તેની ઉન્મત યુવાની તેની તસનસતી ચોળીના બંધ તોડી નાખવા જેટલી નિર્લજ બની હતી અને રાધા આ મોહક બક્ષાની ઉપાધિથી અસ્વસ્થ થઇ ગઇ હતી. તે રંગીલા યુવ યુવની પેઠે નાચતી ફૂલતી અને હસતી રમતી અને છતાં તેની છાતીમાં છૂપું દર્દ થતું હતું.

લીલીઅન સ્વચ્છંદી, મોજીલી રમણી હતી. તેને લગ્નનું બંધન પ્રિયજ નહોતું. તે ગમે તેને ધડીકરને માટે પ્રિયતમ બનાવી જીવનના લ્હાવા લેવા માગતી હતી અને રાધા પર તેના જીવનની છાપ કંઈ જેવી તેવી પડી નહોતી. રાધા તેને એટલી બધી ચાહતી થઈ હતી કે તેણે લીલીઅનને પોતાના આખા જૂત જીવનની વાત કરી દીધી હતી. લીલીઅનને રાધાએ કહી દીધું હતું કે તે એકવાર કામાટી-પુરામાં ખીલ મજ્જુરના અધારા કોટમાં રહેતી કુટિયા પર બેસી નારંગી ને કળાં વેચતી કંગાળ છોકરી હતી. લીલીઅને આ સરળતાનો ખૂરો લાભ લીધો નહોતો. તેણે પણ રાધાને પોતાના જીવનની બધી વાત કહી દીધી અને લીલીઅન ધેડની કન્યા છે એ જાણવા છતાં રાધા તેનાથી છેડી નહાસી નહોતી. હવે તે નાતજાતના બેઠ માનતી પણ નહોતી. લીલીઅને તેને તાજમહાલ ને ગ્રીન રેસ્ટોરાંમાં “કેરમેપોલીટન” બનાવી દીધી હતી.

“રાધા ! તે તારા ભાત્રી માટે શો નિશ્ચય કર્યો છે ?” હેંગીંગ ગાર્ડનમાં સુંદર વૃક્ષોની ધટા નીચે એક બેંચ પર બેસી લીલીઅને એક દિવસ રાધાને કહ્યું.

રાધા કંઈ ન બોલી. અનિશ્ચય તેનાથી નિસાસો નખાઈ ગયો. તે દીન નખને લીલીઅનને જોઈ રહી. અને થોડીકવાર પછી બોલી: “મને કંઈ સૂઝ પડતું નથી. આ મુજો મદનસિંહ એકવાર મને ગમી ગયો હતો—”

“હવે ?—”

“હવે તેની જે વાતો મેં સાંભળી છે તે પરથી એનાથી મારો શુકરવાર વળે એમ લાગતું નથી.”

(૧૦૨)

“ત્યારે કોઇ રસિક વરને પરણી ધર માંડી બેસ-”

“મને કાણુ પરણશે ?” રાધાએ સામે સવાલ કર્યો.

“અરે ગાંડી ! એમ બોલ કે તને કાણુ નહિ પરણે ? તારા જેવી જોખનવતીના પગ ચાટવાને મુંબઈના સેંકડો ઉલ્લુએ તૈયાર થશે.”

“એ બધા વાસનાના બૂખ્યા છે-”

“ને તને પ્રેમ જોઈએ છે ?” લીલીઅન કટાક્ષથી હસી.

“હા.”

“પ્રેમ એટલે શું ?”

“એ જીવોની સમ્પૂર્ણ એકતા” રાધા બોલી.

“હીઓને ભમાવવાનો એ બધા લવારો છે. પ્રેમનું મૂળજ વાસના છે અને પ્રેમનું અંતિમ પરિણામ પણ વાસના છે. ખુશ્તી દિલે મારી સાથે વાત કર. તને રંગરાગમાં રાખી સંસારના દહાવા ચખાડે એવો રસિકવર ગમે છે કે નારદ મુનીની પેઠે બ્રહ્મચારી રહી, તારા પ્રેમ પર કવિતા લખનારો તરંગી જોઈએ ?” લીલીઅને સ્પષ્ટ પ્રશ્ન કર્યો. રાધા ચુકાઇ.

“બહુ ! મને એમાં કંઈ સમજ પડતી નથી.”

“એનું કારણ એટલું જ કે તેં દુનિયાના પ્રલક્ષ અનુભવો કરતાં પુસ્તકોઆ ડહોચાણો ધણું પીધાં છે. પ્રેમ સ્વર્ગ છે, નંદનવનની કલવાડી છે, દેવોનો અમૃત રસ છે એવી પ્રેમની મોહક વ્યાખ્યાઓ તદન જૂઠી છે. રાધા ! મારી પેઠે જીંદગી તરફ નરી આંખે નજર કરતાં શીખ. જીંદગી મોજ છે, વિલાસ છે, આનંદ અને લહનજત

છે, સ્વાર્થ અને આવેશ છે. સંસારમાં પરમાર્થ નથી, દયા નથી, પવિત્રતા નથી, ઉચ્ચ ભાવના નથી. જેઓ સમાજ અને સરકારના તંત્રો ચલાવે છે તે બધા ઉંચા નામોના પરદા નીચે નીચમાં નીચ કામો કરનારા હંભીઓ છે. જેઓ સ્ત્રીના પતિવ્રત ધર્મ માટે નવ નવ ગજના ભેખો લખે છે તેમની પોતાની સ્ત્રીઓ પોતાના મારને પૈસે બની ઠનીતે ફરતી હોય છે. જેઓ રામના પત્ની વ્રતની પ્રસંસા કરતાં ધાંટા ફાડી નાખે છે તેમનું પ્રેમભવન વેશ્યા વાણમાં હોય છે. જેઓ શરાબનું નામ દેતાં “નારાયણ નારાયણ” કરવા મડિ છે તેમને છેલ્લો શ્વાસ ફાફની દુર્ગંધથી બરેલો હોય છે. શ્વા માટે આપણે હંભથી જીવવું જોઈએ ? આપણે સ્ત્રીઓ છોડીએ અને સ્ત્રી પ્રેરણાથી જીવે છે તે તેટલાજ માટે તે કુદરતની વધુ નજીક છે. આપણે પુરુષોની પેઠે શ્વા સુધરેલી ગણાતી સ્ત્રીઓની પેઠે હંભના યુરખાથી આપણા મનોભાવ ઠાંકવા માગતી નથી. તારે શું કરવું તે તું જાણે. પણ હું તો કાંઈ રીતે એવું હંભી જીવતર પસંદ કરવાની નથી—”

“તું કહેવા શું માગે છે લીલીબન ! તું મોટી પંડીતાણી રહી એટલે લાંબી લાંબી વાતો કરે. પણ મને તેમાં સમજ પડતી નથી.” રાધા મુઠામને બોલી.

“હું તને જગતમાં સમ્રાજી ચલવી જોવા માગું છું. ખરું જોતાં દરેક સ્ત્રી જગતમાં રાણી ચલાવેજ સરખાવેલી છે. દરેક એટલાજ કે કોઈનું રાજ્ય મોટું હોય તે કોઈનું નાનું—”

“એટલે હું પરજી તો મારું ધર મારું નાનું સરખું રાજ્ય માગ એમને !”

“નહિ. પરજી તો તો તું કેદખાનામાં બંદીવાન થઈ જાય. હું

તને સ્વતંત્રજ રાખવા માયું છું. અંગ્રેજીમાં એને free Love કહે છે અને રશીઆમાં સ્વતંત્ર પ્રેમનો છુટથી અમલ થાય છે.”

“જરા વિગતવાર સમજાવને બહેન !”

“સાંભળ ! સ્વતંત્ર પ્રેમ એટલે બંધન વિનાનો સંસાર ! સ્ત્રી પોતાને મન ગમતા આશક પસંદ કરી શકે અને છતાં કોઈ પણ આશકની ખાંદી ન રહે—”

“બધ્યાં કધ્યાં થાય તો ?—”

“રશીઆમાં એવી સ્ત્રીઓના બધ્યાંને રાજ્ય પાળે છે.”

“પણ આપણે ત્યાં કોણ પાળશે ?”

રાધા લીલીઅન જેવી કુશિયાર ન્હોતી તોપણ તેના પ્રશ્નથી લીલીઅન વિચારમાં પડી.

“આપણને બાળકો જોઈતાંજ નથી.”

રાધા હસી.

“એમ તે કંઈ બને ?”

“કેમ ન બને ? ફ્રાંસમાં ગર્ભ ન રહે તે માટે ભાત ભાતના ઇલાજો લેવામાં આવે છે. મારી પાસે પણ એવો ઇલાજ છે.”

“હું !” રાધા ચક્રિત થઈ.

“હા. મારી પાસે ગર્ભ રહેતો અટકાવવાનો અમેરિકન ઇલાજ છે. હિંદુસ્થાનના તેત્રીસ કરોડ કીડાઓમાં વધુ કીડા ઉમેરવાની જરૂર નથી.”

“આ બધા લવારનો સાર શો ?”

“સાર એટલેજ કે જો તું મારું કુણું માને તો કોપની બેડીમાં ન પડતી. ચાહે મદનસિંહ હોય કે મુંબઇનો કોઇ ઉચ્છુ શ્રીમંત હોય—પણ એ બધાને વાંદરાની પેઠે નચાવ્યાજ કરજો ! સ્ત્રી જ્યારે પુરુષને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે ત્યારે પુરુષ દૂર અને બેદરકાર બને છે. પુરુષ એવી જાતનું જન-વર છે કે જોને આપણા ચેતન અને રૂપથી દરેકજ નવી નવી રીતે બમાવ્યાજ કરવો જોઇએ. દરેકજ નવા નવા મોહક હાવલાવ, અવનવા વસ્ત્રાભરંકાર અને અવનવી છટા હોય તોજ સ્ત્રી પુરુષને ગુલામ બનાવી શકે છે; નહિ તો ગળો અને લાતો ખાઈ પોતે ગુલામી કરે છે.”

‘બિચારી પરણેલી સ્ત્રીઓ એટલા માટેજ દુઃખી થતી હશે ?’

“નહિ તો બીજું શું ? જોનો ધણી જણે છે કે આ તેનું હંમેશનું રમકડું છે. પરિણામે તેની પરણી ઘરમાં આંધુ સારે છે ને બાઈસાહેબ કોઇ ખાનગી યા જાહેર વેશ્યાના મુંબન માટે બીજા માગતા હોય છે—”

“તું મારું માથું ચક્રાક્ર જાય એવી વાત કરે છે.”

‘હું તને સાચી, સ્વતંત્ર સ્ત્રી બનાવવા ચાહું છું. તું મદનસિંહને ત્યાં જાય અને થોડો વખત તેની રાણી પણ થાય તે પછી તારું મુંબ અમર થવાનું નથી. મદનસિંહનો મોહ થોડાજ સમયમાં નાશુદ્ધ થઈ જશે ને તું પાછી રસ્તે રખડતી બીખારણ થશે.”

“ભારે મારે શું કરવું ?”

(૧૦૬)

“એને બને તેટલો ટવળાવવો—આશામાં ને આશામાં નીચોબા કરવો અને જ્યારે એ તદ્દન પાગલ જેવો થઇ જાય ત્યારેજ એને દાદ આપવી. પણ મધુપુરમાં તો કદિ પગ ન મૂકવો.”

“રાજકુમાર તો માનશે ? ”

“માનશે તો ખરો. પણ બાપજી કહીને માનશે. પુરુષનેા સ્વભાવ જંગલી જનવર જેવો છે. તે ફરની કાચની કટકી પાછળ જન પટકી નાખે છે ને નજીકની સોનાની માળાને સાત મારતો ચાલ્યો જાય છે...ચાલ, હવે વખત થઇ ગયો...”

બન્ને ઉઠીને મોટરમાં બેઠી અને મોટર ચાલી.

(૧૦૭)

પ્રકરણ ૧૭ મું.

રઘુનાથ ને ગંગાડોશી.

રઘુનાથ ખંધાધથી શ્રીમંત થવા માટે રાધાને મધુપુર લઈ જવામાં વિલંબ કરતો હતો. તેણે રાધા મહનસિંદની માનીતી થાપ તે માટે રાધાને વીસમી સદીની અપ-કુ-ડેટ યુવતી બનાવવાની વ્યવસ્થા કરી હતી અને રાધા દિન પ્રતિદિન સુંદર, યુવાન અને શોખીન થતી જતી હતી. પણ રઘુનાથનું કરમ વાંકું હતું. રાધાના યોવનને ગંગાડોશી કીંમતી ખજાનો ગણી રહી હતી, ગંગાડોશી ઘરડે ઘડપણ આ અનાયાસે આવી મળેલી જીવતી નોટ વટાવવા માગતી હતી. ખીજી બાજુએ લીલીઅને રાધાના ધાનમાં નવાજ મત્રો કુંકવા માંડયા હતા. સ્વતંત્ર પ્રેમના વિચારોના મર્મ સમજવાની રાધામાં શક્તિ નહોતી. પણ પુરુષો સ્ત્રીઓના શરીરનાજ ભૂખ્યા છે અને પોતાની વાસના તૃપ્ત થતાં તેમના દીક્રના તડકાટની પરવા ક્યાં વિના ચાલ્યા જાય છે એ ખીના તો તે ક્યારની સમજી ચૂકી હતી. રઘુનાથ તેને વારંવાર મળતો. તે વખતે તે શાંતિથી, મીઠાશથી ને કોઈ કોઈવાર સત્તાદર્શક સ્વરે વાત કરતી. તેના હાવભાવ, તેના વસ્ત્રોની છટા, તેની વધતી જતી નાજુક અદા વિગેરેથી રઘુનાથને સંતોષ થયો હતો.

“કું હવે રાધાને જલદી મધુપુર લઈ જવા માગું છું.” રાધા લીલીઅન સાથે ફરવા મઠ હતી ત્યારે રઘુનાથે ગંગાડોશીને ધેર જઈ, ડોશીને સંબોધીને કહ્યું.

“મારી ક્યાં ના છે ? કાઠ ! લઈ જાઓને. મારે માથેથી પંચાત જશે. આજકાલની છોકરીઓથી તોખાહ આપ ! રાંડોને

પાંચ પૈસા મળ્યા કે મઢમની દીકરી થતાં વારજ નહિ ! આ તમારી રાધાથી તો મેં ખરેખર હાથ જોડ્યા. હમણાં હમણાં એ નકરી કીરસ્તાન થઇ ગઇ છે !—”

“હશે. પણ માણ ! રાજકુમારને એ ગમશે ખરી ?”

“રાજકુમારને એવી પરી નહિ ગમશે તો પછી કોણ ગમશે ?”

રઘુનાથ હસ્યો. ગંગા ડોશી તેના તરફ તીક્ષ્ણ નજરે જોઇ રહી.

“હવે હું દશેક દિવસમાં રાધાને લઇ જઇશ.”

“વાર જાણ ! ફોટો કરો. પણ આ ગરીબ પર દયા કરજો.”

“તમે કંટલાં લોભી છો ? રઘુનાથે નરમ સ્વરે કહ્યો. આપ્યો. ગંગા ડોશી તેની પાસેથી અત્યાર સુધીમાં દશથી વીસ હજાર ઓકાવી ગઇ હતી. પણ તેટલાથી તેને સંતોષ થયો નહોતો.

“હું લોભી ? ગરજ સરી કે વૈદ વેરી તે આતું નામ ! રઘુનાથ-
જાણ ! તમારી શરમ અને ન નડી હોત ને તો એજ રાધા અને અત્યાર સુધીમાં લાખ જે લાખની માલીક કરી દેત સમજ્યા કે ?”
ડોશીનો મીઠામીટો ગયો.

“કોણ આપત ?”

“કોણ આપત ? તમારે જોવું છે ? આજેજ તમે કહો તો રાધાને માસિક પાંચ હજારનો પગાર બધાવી આપું ને એવા રાજ-વૈભવમાં રાણુ કે જેની આગળ તમારું મધુપુર પાણી ભરે—”

“કોઈ બાપ કમાઇવાળો ઉલ્કુ હશે !” રઘુનાથે ટકોર કરી.

“તો તમારો રાજકુમાર ક્યાં પસીનો ઉતારવા ગયો હતો ? પ્રજાને ચૂસીચૂસીને એ રાંડોના ગળવા ભરે છે.”

“હશે. આપણે લડી પડીએ એ વાજખી નથી.” રઘુનાથે ડોશીને સમજાવવા માંડી.

“હા. આપણે સીધા સાથે સીધા ને વાંકા સાથે વાંકા / તમે રાધાને પ્રતાપે મધુપુરના દીવાન યશો ને જીવશો સાંસધી તમારે ત્યાં એ છોકરીને લીધે ધનના બૃહસ્પતિ રહેશે. હું તો હમણાં જ ચોક્ક મેળવીશ. અને શું છે ? કાલસાની દલાલીમાં હાથ કાળા જેવા ધાટ છે !-”

“માણ ! મેં તમને અત્યાર સુધીમાં બાર હજાર રૂપિયા આપ્યા-”

“તમારી રાધાનો ખર્ચ જોયો છે ? રોજ પંદર રૂપિયાનું તો પેત્રાલ બાળે છે. એ હિસાબે એ કેટલી નાચતી ફક્તી હશે તેનો વિચાર કરો-”

“તમને જોઇએ છે કેટલા તે કહોને !” રઘુનાથ અતે મૂળ મુદ્દા પર આવ્યો.

“રાધાને તમે લઈ જાઓ તે પહેલાં બીજા રૂ. ૧૦ હજાર જોઇશે.”

“કંઈ ગાંઠા તો નથી થયા !”

“નહિ.”

“તે જો એટલા ન મળે તો ?” રઘુનાથે ચોખો માંખી જોયો.

“તો શું કરવું તે હું સારી પેઠે જાણું છું.” મંગા ડોશીની આંખો જરા કરડી ચઇ.

“ઠીક. ઠીક. તમને રાજ કરીશ. પણ જો જો ! હજીએ નાદાન છે. કાલના ફંદામાં ફસી ન જાય.

“તેની તમારે શીકર ન કરવી.” કહી રઘુનાથ ગયો અને પાંચ દશ મિનિટમાંજ રાધા લીલીઅન સાથે આવી પુગી.

“રાધા ! રઘુનાથ તને તેડવા આવ્યો હતો.” રાધાએ ધરમાં પગ મુકતાં વાર ગંગા ડોશી બોલી.

“ક્યાં ? ”

“મધુપુર.”

“હં !” રાધાની બકૂટિ વહ યઈ ગઈ. “એ ફરીથી આવે તો કહેજો કે હું હમણાં મુંબઈ છોડવા માગતી નથી.”

“તે નહિ માને તો ?

“નહિ કેમ માને ? એ કંઈ મારો ધણી બણી છે ?” રાધાનો અવાજ તીખો થઈ ગયો.

“બહેન ! એ તારો વાલી તો છે ને ! ”

“વાલી જ્ઞાતો ને વાલો જ્ઞાતો ? એ મુઆની મને જરાય ફરકાર નથી આજી !” રાધા બેદરકારી અને ગુસ્સાથી બોલી.

“તારે મધુપુરના રઘુનાથ નથી વસાવવા ?” ડોશીએ લાગ જોઈને ગોળી છોડી.

“તે મારી મરજીની વાત છે. લીલીઅન ! બેસ તો ખરી ! માજી, નોકર પાસે બે કપ ચાહે મોકલજો ! હું રાતે ખાવાની નથી.”

“કેમ તખીયત સારી નથી ?” ડોશીએ લાગણી દર્શાવી.

“તખીયતને કંઈ થયું નથી. હું ને લીલીઅન મિસ ગૅઝરમનના કોન્સર્ટમાં જવાનાં છીએ.”

“ક્યારે પાછાં આવશો ? ”

(૧૧૧)

“રાતે એકાદ વાગે.”

“બહેન ! એમ મોડી રાત સૂધી એકલાં રખડાય ? ”

“કેમ નહિ ? મને કાશુ ખાધ જવાનું છે ?” રાધાએ ડોશીની વાત હસી કાઢી અને ગંગા ડોશી મનમાં બળડતી નોકરને મ્હાનો હુકમ કરવા મઠ.

“ લીલીઅન ! આજે રાતે હું તારે ત્યાંજ સૂઈશિ. ”

ડોશી અદ્વિત થયા પછી રાધાએ દ્રઢ સ્વરે લીલીઅનને કહ્યું.

“ કેમ ? ”

“ મારે તારી સાથે ખાનગી વાતો કરવી છે. ”

“ બહે મારું ઘર તારુંજ છે બહેન ! ”

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જલસામાં.

રાધા નવ વાગે લીલીઅન સાથે ટક્ષીમાં બેસી થીએટર પર જવા નીકળી. તેના મુગ્ધ દીલમાં ઉચલ પાચલ થતી હતી. છ સાત મહિનાના નવા જીવનથી તેની જીંદગી પથરાઈ ગઈ હતી. તેને આટલી ડુંક ઝૂલતામાં જે શિક્ષણ મળ્યું હતું તેથી તેના વિચારોમાં અસામાન્ય પરિવર્તન થઈ ગયું હતું જે રાધા એકવાર બે ટંક સૂકા રોટલાથી સંતોષ પામતી હતી તેના દીલમાં હવે ભયંકર મહત્વાકાંક્ષાઓ જન્મી હતી. તે મધુપુરના રાજકુમારને નયને ઇસારે નચાવવા માગતી હતી અને છતાં મધુપુર જવાને ડરતી હતી. ગંગા ડોશીની પરોક્ષ પણ તીક્ષ્ણ ચોક્કાથી તે કંટાળી ગઈ હતી લીલીઅનના સ્વતંત્ર પ્રેમના વિચારો મુગ્ધાના હૃદયમાં વિષવિષ તરંગો ઉડાવી રહ્યા હતા. દિનપ્રતિ-દિન ખીલતી જતી યુવાનીને લીધે તેના હૃદયને પ્રિયતમની ખોટ પણ જણાવા લાગી હતી.

ઓતું યોવન ! ઓતું સૌન્દર્ય ! પ્રભુની એ કેવી દિવ્ય બક્ષીસો છે ? અને છતાં સ્વાર્થી, હાડચામના બૂખ્યા પુરષો સૌન્દર્ય અને યોવનને કેવી નિર્દયતાથી કમડી નાખે છે ? આ પ્રશ્ન રાધાને બંડખેર બનાવી રહ્યો હતો. એ સૌન્દર્યનો કદરદાન ચાહતી હતી, પણ પોતાના સૌન્દર્યનું ખૂન કરવા ચાહનારને ધિક્કારતી હતી. રઘુનાથની સ્વાર્થી ધૃતિ તે સ્પષ્ટ સમજી ગઈ હતી. મદનસિંહ માટે તેના દીલમાં લેશ માત્ર ભાવ રહ્યો નહોતો. ગંગા ડોશી તેની નજરે હલકી, છુદ્દ દલ્લાલા પૂરવાર થઈ ચૂકી હતી. અને છતાં એ બધાની બળ તેની આસપાસ ફેલાઈ ગઈ હતી એ ખીના ચાદ આવતાં તે ચરચરી જતી હતી.

“લીલીઅન !—” મોટર ચાલુ થયા પછી રાધાએ દીન સ્વરે કહ્યું : “મારે ગંગા ડોશીના કેદખાનામાંથી છૂટા થવું છે.”

“ઝોહો ! એમાં તે શી મોટી બીસાત છે ? તું કહે તો આજેજ તને મારે ઘેર લઈ જઈશ.” લીલીઅન જરા હસીને વ્હાલથી બોલી : “પણ રાધા ! એમ કરવામાં લાભ શો છે ?”

“મને એ રાંડની બીલાડી જેવી આંખો ગમતી નથી.”

લીલીઅન ખડખડ હસી પડી.

“એણે તારે માટે કોઈ સ્હેરી લાલ તો નથી સોધી કાઢ્યો ને ?”

“નહિ. પણ એની ધાનત તો એવીજ છે. એને ત્યાં બે ચાર જણ મુલા એવા આવે છે કે જેમના ડાયાં જોતાંજ મને ઉલટી આવે છે.”

“જુમ ?”

“તું પણ કેવો સવાલ પૂછે છે લીલીઅન ? એક મુઝો સટાળીઓ આવે છે તે પાન ચાવતાં ને મુઝો આમળતાં ધરાતોજ નથી ! ગંગા ડોશી એના પરથી જાંડીધેલી મધ જાય છે કેમકે એની પાસે નોટોના ખંડલ છે ! મુઝાનું ડાચું જોયું હોય તો નકરો સીધી ! પણ પૈસાને જોરે એ કામ દેવનો અવતાર મનાય છે.”

“સોનબાઈને રૂપબાઈની લીલાજ ઔર છે. રાધા ! વાર, એ સીધીબાઈ બોલકોટ ! બીજો કોણ છે ?” લીલીઅન પોતાના મધુર ઝોહ પર અજબ સ્મિત ફરકાવી બોલી.

“બીજો એક મેમલુ છે. હમણાંજ ગાપ લાખોની દોલત મૂકી મરી ગયો છે એટલે બેટાનો પગ જમીન પર ઠરતો નથી. એના

શહેરમાં ત્રીસ ચાલીસ માળા છે, ને લાલાજીને હવે શરાબને સુંદરી વિના કશાની દરકાર નથી ?”

“એ તને ગમતો નથી ?”

“નહિ એની રીતભાત મને પસંદ નથી. એકવાર એ મને ખૂબ આગ્રહથી હજાર રૂપિયાની નોટ આપી મારા હાથ પર ચુમી લઇ ગયો હતો.”

“શાહખાશ ! તારી કિમ્મત વધી ગઇ હો રાખા !” લીલીઅન એ પુરૂષની મૂર્ખાઇ પર હસતી ટકોરમાં બોલી.

“લીલીઅન ! તને ગમત ચાય છે ને મારો જીવ જાય છે.”

“તારો જીવ શા માટે નીકળી જાય છે ? હજાર રૂપિયામાં તારા હાથની ચુમી વેચાઇ તેથી ?”

“જા. આવી વાત કરશે તો હું બોલવની નથી.”

“અરે વાહરે મારી રીસાળ રાખા ! ચાલ, તને નહિ ગમતું હોય તો નહિ બોલું. બીજો નંબર ના લાયક ! પછી ત્રીજો કોણ છે ?”

“ત્રીજો કોઇ માજીસ્ટ્રેટ છે ને ચોથો ધારાસભાનો સભાસદ છે.”

“વાહ ! એ માજીસ્ટ્રેટ ન્યાય કેવો છલુનો હશે ને ધારાસભાનો સભ્ય કાયદા કેવા ધડનો હશે ?” લીલીઅનથી ટીકા કર્યા વિના ન રહેવાયું.

“તે તો એ લોકો જાણે. માજીસ્ટ્રેટને રાજી રાખવાને ડોશી ધણી આવુર છે.”

“હોયજીને ! નહિ તો એ ક્યારની બેલજનત્રાએ ગઈ હોય—”

“હા. લીલીઅન ! મને તો મુંબઈ પર કંટાળો આવે છે.”

“કેમ ?”

“મુઆ બધાજ જમજમતો.”

“આખી દુનિયા એવી છે જ્ઞેન ! જે એમ ન હોત તો સાથે એક મહાત્માની કહેવત ખોટી ઠરત ! આ શહેર એવું છે કે જેના બેજ દેવ છે. એક દમ્બ ને બીજો પૈસો ! તેં જોયું હશે કે ગંગા ડાશી દુનિયામાં બકતાણી ગણાય છે ને એની મારફતે અનેક બોળી સ્ત્રીઓના શિયળ લૂંટાય છે. રાધા ! ધી ખાના સકરસે દુનિયા ચલાના મકરસે ! જે હું એ પ્રમાણે ચાલી ન હોત તો મારી પાસે આજે પુટી બદામ ન હોત ને હું કાશુ જણે ક્યાં રોટલા માટે રખડતી હોત.” લીલીઅને સંસારનો કાળો પરદો રાધાને બતાવ્યો.

આ વખતે મોટર બાલીવાળા માંડ થીએટર આગળ આવી અટકી ને રાધા તથા લીલીઅન નાટકશાળામાં ગઇ.

કેવું પરિવર્તન ! એજ બાલીવાળા માંડ થીએટર ! એજ મુલતાનીનું હોટલ ને પાનવાળાની એની એજ દુકાનો ! થીએટરની સામેના નામચીન ઘરે એમના એમ વિકટ હાસ્ય કરતા ઉભા હતા. તેમાંથી પહેલાના જેવાજ બીબલ્સ ગાયનો અને નિર્ભંજ્ય હાસ્યોના અવાજો આવતા હતા. રસ્તા પરથી ત્રામવે પહેલાની પેટ્રોલ કોઇની દરકાર કર્યા વિના દોડી જતી હતી. મોટરોને ટેક્ષીઓની અલગાર લાગી હતી વિક્ટોરીઆઓ “એઇ છત્રીવાળા” ના પોકાર સાથે ચાલી જતી હતી. “બદામ પીસ્તા” ને “ગરમા ગરમ એવડા” ની જુઓ જેવીને તેવીજ ચાલુ હતી. ફક્ત રાધા બદલાઇ ગઇ હતી. જે રાધા એકવાર આ થીએટરના પુટપાથ પર નારંગી વેચવા બેસતી તે આજે અહિં મોટરમાં બેસી પૂર ઠાઠથી ગૌહરખનનો જલસો જોવા આવી હતી. જે પાનવાળો રોજ મસ્કરી પથુ કરી એને

સતાવતો તે આજે એના તરફ નજર કરવાની હિમ્મત પણ કરી શકતો નહોતો. જે પાળી પાધડીવાળા સિપાઇઓને જોતાં એ બિચારી રડી પડતી તેમની આજે રાધાને લેશમાત્ર દરકાર નહોતી. રાણી જેવી દમામદાર અને ગૌરવભરી ચાલથી ડગલાં ભરતી એ નાટકશાળામાં જઈ બેઠી. એણે બધા જૂના માણસોને ઓળખ્યા પણ એને કોઈ ઓળખી ન શક્યું એણે કોઈ સાથે પીછાન તાણ કરવાની દરકાર ન કરી. ખરેખરી રાણી હોય તેમ લીલીઅનને હાથ પકડી ધીમી ચાલે તે નાટકશાળામાં જઈ ઓરચેસ્ટ્રામાં બેસી ગઈ.

બંને સખીઓ થીએટરમાં જતાં થીએટરની શોભા વધી ગઈ વીજળીની લાઇટ રાધાના હીરા જડિત આભુષણોમાં પ્રતિબિમ્બિત થતાં રાધાનું સૌન્દર્ય ગજબ વરસાવી રહ્યું. તેણે આજે કુપ હાંવ રંગની જરી ભરેલી સાડી પહેરી હતી અને તે પર કીનખાખતું ફેન્સી પોલકું શોભી રહ્યું હતું. તેના નાજુક ચરણોનું વિશ્વાયતી છુટ રક્ષણ કરતા હતા. ગળામાં હીરા જડિત હાર ઝગારા મારી રહ્યા હતા. દરેક હાથમાં બન્ને મોતીની બંગડીઓ રાધાની કોમળ કાંડી સાથે મસ્તી કરી રહી હતી. એના વાળની ઝુલ્ફો આજે કોઈ મસ્ત કવિને બોખારા કે સમરકંદ કુરબાન કરી નાખવા તૈયાર કરી દે એવી હતી.

એની સખી લીલીઅન પણ જેવી તેવી નહોતી. એણે બંગાલી રમણી પેટે વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. રાધા ગુલાબની ખીલતી કળિ જેવી હતી. લીલીઅન ખીલેલું પુષ્પ હતું. એક સંસારના દહાવા લેવાને આતુર હતી-સંસારથી અપરિચિત હતી અને અચાનક દૈવ સંજોગે શ્રોમંત બની ગઈ હતી. ખીણ ગરીબ ધેડને ત્યાં જન્મ લઈ પ્રીસ્તી મીથનરીની કૃપાથી પાવરધી બની હતી અને પોતાના પરિચયમાં

આવનારા બધા યુવાનોને લોખંડના ચણા ચવાડી ફુનિયાની કપટ
બળ જોઈ “સીનીક” બની ગઈ હતી. લીલીઅન કોઈને ચાહતી નહોતી
પણ તેથી તે પોતાની સુંદરતા તરફ બેદરકાર બની નહોતી. તે બધાને
આકર્ષવાની શોખીન હતી અને અનેક યુવાનોને નયનશરથી ધાયલ
કરી તડકડતા છોડી દેવામાં તેને લહજ્જત જણાતી હતી.

લીલીઅન અને રાધાને જોતાં થીએટરમાં બેઠેલા અનેક “ખાનદાની”
પુતળાઓના જીગર વગર છૂરીએ કપાઈ ગયા. અનેક જણે છૂપા
નિસાસા નાખ્યા. પીટમાં બેઠેલા મારતે મિયાંઓએ “હાય ! જીગર !
ક્યા ખુબસુરતી છે ! માનો ક્યામતકી પૂતળી છે” જેવા કબ્જો
હચ્ચાર્યા. આખું શરીર દેખાતું એવા પાતળા વસ્ત્રો પહેરી આવેલી
ફેશનની પૂતળીઓ આ બે રમણીઓને જોઈ અદેખાઈની આગમાં
બળવા લાગી. બડીબર આખા પ્રેક્ષક સમુદાયની નજર રાધા અને
લીલીઅન પર જ ચોંટી રહી અને એવા સંજોગમાં ગૌહરબેન રોજબર
જે મધુર ગાયન લલકારી રહી હતી તેમાંથી ધણું જણતું
ધ્યાન ખસી ગયું.

ઉસને પૂછા ક્યા કામ હૈ મૈને કહા ખીદમત તેરી.

ઉસને પૂછા ક્યા નામ હૈ મૈને કહા બંદા તેરા.

ઉસને પૂછા ક્યા દીલ મેં હૈ મૈને કહા મહોબત તેરી,

ઉસને પૂછા ક્યા શરમેં હૈ મૈને કહા સૌદા તેરા.

ગૌહર આ શૈર લલકારી રહી હતી અને એમાં લગભગ બધામ
યુવાનો જણે રાધા યા લીલીઅનને જવાબ આપતા હોયતી એવા
મીઠા તાનનો અતુલ્ય કરતા હતા. રાધા પ્રેક્ષકોના આ મનોભાવ
સમજતી નહોતી પણ લીલીઅનની નજરથી એ ભાવો દૂર નહોતા.
તે યુગ્મણતા વાંદરાઓની લીલા જોઈ મધુર, મંદ સ્મિત કરી
મલકાઈ રહી હતી.

(૧૧૮)

નકરણુ ૧૯ મું.

નઝીરની ખટપટ.

“દિવાનજી ! આ શી ગરબડ છે ? તમે રાજ્યમાં શું ઘાડ મારે છે ? પગાર શાના આવ છે ? સત્તા શાની ભોગવે છે ?—મદનસિંહે આંખો લાલચોળ કરી તેની સામે અદબઅદાથી ઉમેલા પોતાના દિવાનને ધધરાવવા માંડ્યો. મદનસિંહની બાબુમાં મુદ્દાચમ સોફા પર નઝીર બેગમ બેઠી હતી. તેની વિલાસી કાતિલ આંખો દિવાન તરફ જરા સખ્તાઈથી જોઈ રહી હતીઃ ગુસ્સાથી તેનાં બવાં અદ્ધમાં હતાં અને કપાળ પર સહેજ કરચલી વળી હતી.

“તમે સમજો છો શું ?” મદનસિંહ દિવાનના મૌનથી વધુ ગુસ્સે થઈ બરાડ્યોઃ “આપણા સિપાઇઓ અને સરદારો ક્યાં મરી ગયા છે ? શું તેમની સમશેરો પર કાટ ચડ્યો છે ? શું હથિયાર ગૃહમાં બંદુક ને બરછીની ખોટ પડી છે ? મારા રાજ્યમાં નગરશેઠને ઘેર ચોરી થાય, ગોમાજી મારવાડીની પેઢી લુંટાય, ફોજદારનું ખુન થાય અને મારા પર મારી પ્યારી નઝીરને કાઢી મૂકવાની ધમકી આપનારા પત્રો આલ્યા આવે એનો અર્થ શો ? એ છૂપી ટોળીનો સરદાર કોણ છે ?”

હજીર ! છૂપી પોલીસ સખત તપાસ કરી રહી છે પણ કંઈ પતો લાગતો નથી.” દિવાન ધુળતા અવાજે બોલ્યો.

“આવા જવાબ આપતાં તમને શરમ નથી આવતી ?” નઝીર ગુસ્સાથી બોલીઃ “તમે દિવાન પદ ભોગવે છે તે આવા નાલાયક જવાબ આપવા માટે ?”

“બેગમ સાહબા !” યુવામથી પણ નપાવટ યુવામી સહી લેતો દિવાન બોલ્યો: “મેં આ રાજ્યની વફાદારીથી સેવા બજાવી છે.”

“આહ ! કેવી વફાદારી ! તમારા માલીકનો જન લેવાની ધમકી આપવામાં આવે છે ને છતાં તમે કુંભકર્ણુની પેઠે ઊંઘી રહ્યા છો એ કેવી વફાદારી ! આવા બધા રાજના રાજ્યમાં આવા બંડખોરોનો જન્મ થાય એજ બતાવે છે કે રાજ્યના અમલદારોજ બંડખોરો સાથે મળેલા હોવા જોઈએ.” નઝીરે ગંભીર આરોપ ચૂક્યો.

“અરે ! તમે શું બોલો છો બેગમ સાહેબા ! અમે અમારા મહારાજા માટે પ્રાણ આપવાને પણ તૈયાર છીએ પણ બદમાસો એવી છૂપી રીતે ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે કે અમે સાચાર મૃત બન્યા છીએ.” દિવાને જવાબ આપ્યો.

“જાઓ દિવાન ! જાઓ ગમે તેમ કરો. પણ એ બદમાસ ટોળીને તેના નામકને—શાધી કાઢો. જ્યાં સુધી એ બંડખોર બદમાસોને હું ફાંસીએ લટકાવીશ નહિ ત્યાં સુધી મને એન પડવાનું નથી. જાઓ, જે મામ પર શક જાય ત્યાં વધારાની પોલિસ રાખો—એકે એક ખેડૂતના ઘરની ઝડતી લો. રાતે લોકોની હીલચાલ પર ધારીક નઝર રાખો. જે કોઈ જરા ચું કે ચાં કરે તો તેનો જવાબ માળીથી વાળો. પ્રજાની નીકળતી બૂમને દાખી દેવામાંજ રાજ્યની સલામતી છે. જાઓ—” મધુપુરના યુવરાજે હુકમ કર્યો અને દિવાન ઝૂકી ઝૂકીને સલામ કરી ચાલ્યો ગયો.

આ દિવાન જાતનો ક્ષત્રિય હતો. તેનું નામ અમરસિંહ ! તેની ફાઇએ તેને શું જોઈને અમરસિંહ નામ આપ્યું હશે તે અમે જાણતા નથી. પણ અમે જોઈશું જાણીએ છીએ કે એણે ક્ષત્રિય

જાતિને કલંક લગાડ્યું હતું. એનામાં મર્દાંધ નહોતી, શૂરાતન નહોતું, યુધ્ધ નહોતી. એકલી ખુશામત અને કાવાદાવાથી તે જીવતો હતો. સ્વમાન કે પવિત્રતા કદ જાતની વસ્તુ છે તેનું એને બાન નહોતું. એ એની લાયકાતથી દિવાન થયો નહોતો. પણ પોતાની પત્નીનું શિયળ વેચીને એણે દિવાનગીરી મેળવી હતી એના જનનાનામાં તેર રમણીઓ હતી અને એ બધી એણે મદનસિંહને નજર કરી દીધી હતી રજપુત જાતિમાં કોઈ જગ્યાએ સુંદર રમણી નજરે પડતાં એ તેને પરણી જતો અને પરણતાં વાર તેને સીધી મદનસિંહના શયનગૃહમાં મોકલી આપતો. આથી યુવરાજની એના પર અમી નજર રહેતી અને બદમાસ અમરસિંહ પોતાના કુળની પવિત્રતા વેચીને સ-તા અને શ્રીમંતાઈ વધાર્યો જતો. એણે પોતાની તીજેરી બરવા માટે હજારો ખેડૂતોને પાયમાલ કર્યા હતા અને પોતાની સન્તાની વિશ્વધ્વ જનારા ચાર પાંચ જણાને ગૂપચૂપ યમહાર મોકલી દીધા હતા. આવા દિવાનના હાથમાં મધુપુરનું રાજતંત્ર હતું અને એ રાજ્યનો બાવી વારસ મદનસિંહ હતો.

દિવાન ગયા પછી મદનસિંહે ટેબલ પર પડેલા ચંગ વગાડ્યો. તરતજ એક હુઝૂરીયો હાજર થયો.

‘આપની તબિયત કેમ છે?’ મદનસિંહે પૂછ્યું.

“વૈષ્ણવ કહે છે કે એક બે દિવસના મહેમાન છે-” હુઝૂરીયો જરા શેકભર્યા અવાજે બોલ્યો.

“વાર જા-”

નોકર ગયો.

“નઝીર! હવે હું આ રાજ્યનો એક ચક્રી રાજા થઈશ.”

“ને હું?” નઝીર હસીને બોલી. તેનાં નયનો નાચી રહ્યાં.

“તું ? તું તો મારી આંખોનું દર છે. વ્હાલી ! તું આવી ત્યારથી મને આ રાજાવન ઇંદ્રાવન સમું લાગે છે”

“જાઓ, તમે જુઠ્ઠા છો.” નઝીરના વદન પર મોહક કોથની છટા આવી.

“કેમ ? કેમ ? તું આમ ગુસ્સે માય છે ને મારો જીવ ઉડી જાય છે.”

“વ્હાલા ! તમે મને સાચેજ રાણી બનાવશો ?”

“તારા સોગમ ખાધને હું તને કહું છું કે તુંજ મારી રાણી બનશો.”

“તમે મને આહો છો ?”

“આ કેવો સવાલ ? તું તો મારી હૃદયરાણી છે.”

“તો પછી પેલા રઘુનાથને મુંબઈ શા માટે રાખી મૂક્યો છે ?” નઝીરે ઢાવ જોઈ સોગડી મારી. મદનસિંહનું મ્હોં ઉતરી ગયું.

“રઘુનાથને મુંબઈમાં સ્ટેટને કામે રાખ્યો છે.” તેણે જમ તેમ જવાબ વાળ્યો.

“નહિ. આજનીજ ટપાલમાં તેનો પત્ર છે તેમાં તે લખે છે કે તે જે પરીની શોધમાં છે તેને લખને તે થોડા દિવસમાં મધુપુર આવશે.”

મદનસિંહથી હવે કંઈ ન બોલાયું. તેણે નઝીરના મોહ નીશામાં ચક્રચૂર ચક્ષુ તેને ટપાલ જોવાની રાજકારનારમાં માથું મારવાની રાજ્યને નામે હુકમો કરવાની છૂટ આપી દીધી હતી. એ છૂટ એનેજ ભારી પડી. નઝીરને ક્યારથી રઘુનાથ કોઈ પરીને સપડાવવાની કોશિષ કરી રહ્યો છે તેની ખબર પડી ગઈ હતી પણ આજે એ પરી થોડા દિવસમાં આવવાની ખબર મળતાં તે લાલપીળી મધ મધ હતી.

(૧૨૨)

“તમને ખબર છે કે તમે મારી યુક્તિથી રાજ્ય થનાર છો અને છતાં મારી સાથે આવી દગાબાજી રમવા માગો છો?” નઝીરનું શોહી ઉકળા આવી. ગુસ્સાથી તેના માથાપર રક્તિમા ધાધ આવી અને તેથી તે વધુ રમણીય જણાવા લાગી.

“રઘુનાથ જે છોકરીને લાવવ નો છે તેથી તને કંઈ નુકસાન થવાનું નથી.”

“વાહરે મારા ભોળા રાજા ! કેવી મીઠી મધ જેવી વાત કરો છો ? હવે તમે એના મોઢ પાશમાં સપડાશો ને બાંદીને બૂલી જશો.”

“નહિ. નહિ. બહાલી ! તને હું કદિ બૂલવાનો નથી.”

“જે તમે સાચું જ કહેતા હો તો રઘુનાથને અહિં આવવા માટે તાબડોતોબ તાર કરો—”

મદનસિંહ મૂઝાયો તેની નજર સામે નાટકસાળા પાસે જોયલી પેલી મોઢકે નારંગીવાદી તરી આવી.

“આ હુકમપર સહી કરો—” નઝીરે મદનસિંહ સામે એક કામળ મૂકી મદનસિંહ લાચાર થયો તેણે ગુપચુપ સહી કરી આપી પણ નઝીર તેનાપર આમ સત્તા અલાવતી થઈ તે તેને ગમ્યું નહિ.

“હવે રંગમહેલમાં ચાલો મારા રાજા ! ચાર દિવસમાં તો તમે માદીપર બીરાજશો—આત્રો” નઝીર પાછી હતી તેવી થઈ ગઈ તેના આંકપર પુનઃ અજોય સ્થિત કરતી કહ્યું અને મદનસિંહ દારૂડીઆની પેઠે લથડીઆ ખાતો તેનો હાથ પકડી રંગમહેલ તરફ ગયો.

(૧૨૩)

મકરણ ૨૦ મું.

રાધાનું હરણ.

ગૌહરમનનું સંગીત બાલીવાળા માંડ થીએટરની રંગભૂમિ પર ગુંથ રહ્યું હતું. પ્રેક્ષકોનો મોટો ભાગ રાધા અને લીલીઅનની કાનિક જીવાનીને શાપ દેતો નિશ્વાસ નાખી રહ્યો હતો. રાધાની આસપાસ બેઠેલા અનેક ફાંકડેરાવો તેને ટીકા ટીકાને જોતા-મૂછો મરડતા-આંખો મારતા-અને ખીબા ભાતભાતના ચાળા કરતા. રાધા એ જોઈ ગુસ્સે થતી અને તિરસ્કારથી મ્હો ફેરવી લેતી. પણ એનો ધિક્કાર પણ ઉલ્લુ કામીઓને મળતો હતો. એણે બ્યારે તિરસ્કારથી મ્હો ફેરવ્યું ત્યારે એની પાછળ બેઠેલા એક વધિક્કાર યુવાને ટીકા કરી: “ઓય! તારો નખરો!” લીલીઅને આ શબ્દો સાંભળ્યા અને તેની આંખો ફરી મધ. તે પેલા ઉલ્લુ તરફ વક્ર નજરે જોઈ બેઠી: “કેમ! મૂગા મરી નથી રહેવાતું કે? વગર બાકાની કેટડી જેવી છે?” આ શબ્દો તે એવા દમામથી બોલી કે વાણીઆ બાકાના રામ રમી મયા અને તે ડાહ્યો ડમરો મધ સંગીત સાંભળવાનો ડોળ કરવા લાગ્યો.

રાતના અગ્નિઆર વાગ્યા, ગૌહર “શ્યામ બૂલે હિંડોલા કુંજ-બનમે” ખાતી રમાલ વડે ચાળા કરી શ્યામનો હિંડોળો બૂલાવી ઉલ્લુઓના દીલ હલાવી રહી હતી. આ સમયે જોરવેસ્ટ્રામાં એક ફાંકડો યુવાન દાખલ થયો. તેની ઉમ્મર બાગેજ પચીસ વર્ષની હતી તેનું શરીર કઢાવર અને ઘાટીલું હતું. મ્હો પર યુવાનીના જોમ અને ઉત્સાહ હતાં. આંખોમાં ધ્રુવની ખુમારી હતી. નાની વાંકડી મૂછો આમળતો, હસતો હસતો તે એક મિત્ર સાથે આવ્યો અને રાધાથી થોડેક દૂર બને જણ્યું બેઠો.

આ યુવાનનું નામ મહમ્મદ હતું. તેનો પિતા બે ત્રણ મહિના પરજ જન્મતનશીન થયો હતો. સરકારી કંત્રાકટોમાંથી તેણે લાખોની દાક્ષત જમા કરી હતી. મુંબઈ જાહેરમાં તેના પચાસ સાક માળા હતા આ બધાનો મહમ્મદ એકલો વારસ હતો. લાખોની દાક્ષત મળતાં, વડીલનો અકુશ દૂર થતાં અને જુવાનીના દિવાના આવેશની લગની લાગતાં તેણે વ્યાપની મીલકતનો શ્રીમંત યુવાનો કરે છે તેમ શરણ, સુંદરી અને જુગાર પાછળ ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. હમણાં તેણે આમાખાની ટોપી પહેરી હતી. કિમતી વેનીશનનો કાળો સુટ પહેર્યો હતો અને ગળામાં કાલર પર રેશમી નેકટાઇફ ફસ્ફરી રહી હતી. તેના જમણા હાથની ટચલી આંગળી પર હીરાની વીંટી અગારા મારી રહી હતી. અને જાકીટ પર રતનજડિત ધડીઆળનો અછોડો લટકી રહ્યો હતો.

આવતાં વાર તેની નજર લીલીઆન અને રાધા પર પડી રાધાને જોતાંજ તે દીલ ગૂમાવી બેડો, ગૌહરનું સંગીત તેને ન રૂચ્યું. તેણે મસ્ત આંખે રાધા પર એક નજર ફેંકી અને પછી પોતાના દોરત તરફ ફરી કહ્યું: “હુસેન ! કેવી ખુબસુરતી છે ? માનો જન્મતની પરી છે.”

“હુ.” તેનો ખુશમતીઓ મિત્ર બોલ્યો.

“ગમે તે બોમે અને મેળવવી જોઇએ.”

“પણ એ કાણ છે, ક્યાં રહે છે તે જાણ્યા સિવાય એકદમ શું થઇ શકે ?”

“હુસેન ! ધીમા પણ ગંભીર અને નીર્ધીત અવાજે મહમ્મદે કહ્યું: “આ પરીને જોતાં મને જેવી લાગણી થાય છે તેવી કોઇને જોઇને થઇ નહોતી. મેં ધણી પરી જાદીઓના જોળનનો જહાર

લૂંટ્યો છે પણ આ ? ખુદ તાલાએ દુરજની વખતે એને ધડી હશે જો તો ખરો ! શું ખુબસુરતી છે ? જાણે ક્યામતની પૂતળી ! ફરહાદની શીરી, અને યુસુફની ખુલેખાને ટકર મારે એવી આ પરી માટે જન પણ સદેકે કરવો પડે તો શો મુગ્ધકો છે ? હુસેન ! હોસ્ત ! સાચું બોલ. આ પરી મારે લાયક છે કે નહિ ? ”

“એમાં કહેવા જેવું શું છે ? તમારે માટેજ અલ્લા મીયાએ એને ધડી છે.”

“શાબાશ ! આજેજ હું એને મારી દીલરખા બનાવીશ” મહમ્મદ પાગલ થઇ બોલ્યો.

“આજેજ ? શી રીતે ? ” હુસેને અજબ થઇ પૂછ્યું.

“જર માહે સો કર ! હોસ્ત ! પૈસાથી શું થતું નથી ? પૈસાથી પોલીસ ખરીદી શકાય છે ને દુનિયાને મ્હોડે તાળા મારી શકાય છે—”

“જી. આપની વાત બરહક છે.”

“પૈસાથી શું થતું નથી ? તાજમહાલ હોટલમાંથી પેલી મહમ્મદે પરમદિને આપણે હાજીઅલી લઇ ગયા હતા તે યાદ છે ? ” મહમ્મદે હાંસથી વાત કરવા માંડી.

“હા. એ તો તમે ગજબજ કર્યો હો ! એ કાંઈ મોટા ધરની છોકરી હતી—”

“મોટા ને નાના ! બધાજ પૈસાથી ખરીદી શકાય છે. એ મને તેવા ધરની હોય પણ એની પાસે ડીનર ખાવાના ને સેમ્પેન પીવાના પૈસા હતા ? એની પાસે ટૅક્ષીમાં ફરવા માટે નોટો હતી ? હુસેન ! દરેક ફેશનેબલ અને કિમતી ઢાગીના ને સુંદર વસ્ત્રો મને છે. બધીના ધણીમાં તે ખરીદવાની તાકાત હોતી નથી એટલે ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગની પરીઓ ત્રીમંત આજકોની સોપમાંજ હોય છે—” મહમ્મદે પોતાનો દુનયાદારીનો અનુભવ વર્ણવ્યો.

“પણ આ તો પૈસામાં રેલતી કોઇ રાણી જેવી લાગે છે. એના વસ્ત્રો કેવા કિમતી છે તે તો જુઓ ! એના શરીર પર હીરા મોતી ઝમઝમી રહ્યા છે—” હુસેને રાધા તરફ ખાડી આંખે જોઇ કહ્યું.

“તે મારી નજર ખંદાર નથી. એ શ્રીમંત લાગે છે તેટલા મારેજ એને કેમ ઉપાડવી તેનો હું ખ્યાલ કરી રહ્યો છું.”

મહમ્મદ થોડીકવાર વિચારમાં પડ્યો. હુસેન ગુપચુપ બેસી રહ્યો. થોડીક મીનીટ પછી મહમ્મદના મ્હોપર સ્થિત ફરકયું. તેને એક ચુકિત સૂઝી અને તેનો તેણે આજે રાતેજ અમલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. દશ પંદર મીનીટ ને બહાર જઇ આવ્યો અને મલકાતો મલકાતો પાછો થીઝેટરમાં આવી બેઠો.

“હુસેન ! રાતે તું ઘેર જવાનો છે ?”

“હાસ્તો ! બીબી બૂમ મારશે ને ?” હુસેન સમજી ગયો કે મહમ્મદ કંઈ કાવત્રું કરી રહ્યો છે. તે ખુશામદી હતો. અને મહમ્મદને ચઢાવીને પૈસા ઓકાવતો હતો પણ તેનું જીગર બંધીકણ હતું. મહમ્મદના ઇસ્કની તૃપ્તિ માટે તે કોઇ લક્ષમાં સડોવાવા મામતો નહોતો.

“અચ્છા ! તારી કંઈ જરૂર નથી.” મહમ્મદ બોલ્યો.

સાડાગાર લાગે જલસો પૂરો થયો. લીલીઅન અને રાધા બંદાર નીકળી મોટરમાં બેઠી મોટર ચાલુ થાય તે પહેલાં મહમ્મદ પોતાની મોટરમાં જઇ બેઠો હતો. હુસેન તેની રજા લઇ વિદાય થઇ ગયો. મહમ્મદ મોટરમાં બેઠો કે તરતજ ચાર પાણી તેમાં બેસી ગયા. રાધાવાળી મોટર ચાલી અને મહમ્મદની મોટર તેની પાછળ પડી.

રાધા લીલીઅનને સાં જાની હતી. લીલીઅન બાયખલા પર રહેતી હતી. રાતે સાડાગાર એકે વાગવાનો સમય થયો

હતો, સધળે સ્થિતિ પ્રસરી હતી. કોઇ કોઇ જગ્યાએથી કોઇ એકલ ડોકલ વિક્ટોરીઆ જતી હતી ને કોઇ કોઇ ફાનસ પાસે પીળી પાથડીવાળો ઝુબકનો “રક્ષક” હાથમાં ઢોકા ખાતો હોતો હતો.

સાંકળી સીટ આગળ રાધાની મોટર જતાં મહમ્મદની મોટરની ઝડપ વધી ગઇ અને બે ત્રણ પળમાં તો તે રાધાની મોટરની અડોઅડ જઇ પુગી. તરતજ એક પહાણે રાધાના શોકરના આંખ પર ડાંગનો પ્રહાર કર્યો અને બીજી પળે મહમ્મદ રાધાની મોટરમાં ફૂટી પડ્યો. મહમ્મદે રાધાની મોટર ઉભી રાખી. મહમ્મદની મોટર પણ થંભી ગઇ. લીલીઅન અને રાધા આ અચાનક હુમલાના બચાબી ચરચરી ગઇ. તેમનાથી બે ચાર ચીસો પડાઇ ગઇ પણ એ ચીસો કોઇ સાંભળે તે પહેલાં તો મહમ્મદના માથુસોએ જાનેને પકડી તેમના મ્હો દાખી દીધા.

“આને આપણી મોટરમાં લઇ લે—” મહમ્મદે રાધા તરફ આંગળી તાકી એક પહાણુને હુકમ કર્યો. રાધા અને લીલીઅન આ વખતે બેભાન થઇ ગઇ હતી. રાધાને ઉપાડી મહમ્મદની મોટરમાં મૂકવામાં આવી. લીલીઅન બેશુદ્ધ હાલતમાં રાધાની મોટરમાંજ પડી રહી. મહમ્મદે તેની તથા જખમી શોકરની દરકાર પણ ન કરી. તે જાનેને તેમની મોટરમાં રહેવા દઇ પોતાની મોટરમાં ચઢી બેઠો અને વીજળીક વેગે મોટર ચલાવવાનો હુકમ કર્યો.

મહમ્મદના પંજામાં અચાનક સપડાયલી રાધાનું હવે શું થશે ?

(૧૨૮)

પ્રકરણ ૨૧ મું.

જૂલમ.

અમાસની કાળી રાત હતી. નઝીર ખેગમ મધુપુરની રાણી થવા માટે બક્ષા થઈ ગઇ હતી. તેની ઝેરી જીભે એક પળે ફતેહસિંહને કાંટે કાઢી નાખવાની સૂચના કરી. મદનસિંહને બાપ ફતેહસિંહ અતિશય કામવાસનાથી આખા અંગે ઝલ્લાઇ ગયો હતો અને તે ચુરછ પેટે જીવતો હતો આ છુટો કબારે મરે ? એવી મદનસિંહ પ્રાર્થના કરતો હતો પણ પોતાના બાપનું ખુન કરવાનો વિચાર તેના મગજમાં હજી સુધી આવ્યો નહોતો. નઝીર ખેગમે એ વિચારને જન્મ આપ્યો. ફતેહસિંહ જીવે ત્યાં સુધી મદનસિંહ શા માટે રાજગાદીની રાહ જુએ ? એ વૃદ્ધ રામને વધુવાર જીવવાનો હક્ક શા છે ? તે મદનસિંહના માર્ગમાં નકામી નડતર રૂપ છે. એમ જણાવીને નઝીરે ફતેહસિંહને ધીમું ઝેર આપવાની મદનસિંહને સૂચના કરી અને મધુપુરના સ્વાર્થી યુવરાજે એ સૂચના વધાવી લીધી. પંદર દિવસથી ફતેહસિંહ પર ધીમા ઝેરનો પ્રયોગ અજમાવવામાં આવતો હતો અને આજે તેની છેલ્લી પળો ગણાતી હતી.

રાજમહેલના એક દિવાનખાનામાં એક પલંગપર પડ્યો પડ્યો ફતેહસિંહ મોતને આમંત્રણ કરી રહ્યો હતો. તેને અસલ વેદના થતી હતી. સાંધાના દુઃખ સાથે ઝેરની ક્રાંતિ અસર તેને સતાવી રહી હતી. તેનાથી હલાવું ચલાવું નહોતું. તેની વાચા લચડી ગઇ હતી. શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી નડતી હતી. રાજ જીવતો રહ્યો હોત તો પણ મદનસિંહની સત્તા કાષ્ઠ રીતે ઝાણી ચાય તેમ નહોતું. વસ્તુતઃ હાલમાં સેજ રાજ્યનો કર્તાહત્તા વિધાતા હતો. પણ નઝીરને રાજરાણી થવાની

(૧૨૯)

રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા ઉપજી હતી અને તેથી તે મદનસિંહના માથાપર રાજમુગટ મૂકવા માગતી હતી.

દિવાનખાનામાં મદનસિંહ, નઝીર અને ફતેહસિંહની રાણીઓ તથા રખાતો ભેગી થઇ હતી. પલંગની બાજુમાં એક ખુરશીપર રાજવૈધ ઠડવું મ્હો કરી બેઠો હતો. પલંગપર મદનસિંહ જાણે આપના નજીક આવતા મરણથી ભારી શોક થતો હોય તેવો ડાળ કરી બેઠો હતો. દિવાન અને રાજ્યના બીજા અમલદારો ગંભીર અહેરે શાંત ઉભા હતા. નઝીર મનમાં મલકાતી પથુ ઉપરથી શોકગ્રસ્ત હોવાનો ડાળ કરતી એક સોદાપર ફતેહસિંહની રાણીઓ સાથે બેઠી હતી.

“કુ-કુમાર !—” ફતેહસિંહ જરાક આંખો ઉઘાડી મહા મહેનતે લથડતી જીભે બોલ્યો.

“જી બાપુ !” મદનસિંહ તેની નજીક મ્હો લઇ બોલ્યો.

“હું જાઉં છું—ત—તારી—ન” તેનાથી વિશેષ ન બોલાયું. તે નઝીર વિષે કંઈ બોલવા જતો હતો પણ તેની અજબ આવી રહી ને તેણે ઉઘીકા પર ડાકું નાખી દીધું. બીજી પળે મથુપુરનો રાજા હતો—ન હતો થઈ ગયો. તેનો પ્રાણુ ઉડી ગયો અને જડ અચેતન શરીર રહી ગયું. દિવાનખાનામાં રહારોળ થઇ રહી. મદનસિંહ જેમ તેમ થોડાક આંસુ પાડયાં અને ફતેહસિંહના મુરદાને ડેકાણે પાડવાની વિધિ થવા લાગી.

મથુપુરનો માલીક આ દુનિયા છોડી ગયો તેજ વખતે તેના રાજ્યમાં શું થતું હતું ? મદનસિંહના ફૂકમથી રાજ્યનો સેનાપતિ અને તેના સિપાઇઓ મનુષ્ય મટી રાક્ષસ થયા હતા. સેનાપતિએ

ગામડે ગામડે પોલીસ ફોજ વધારી દીધી હતી અને દરેક ટૂંકડીની સરદારી નિર્દય માણસોને આપી હતી. અમાસની અંધારી રાતે મધુપુર રાજ્યના એકે એક ગામડામાં સનનન કરતી ગોળીઓ નિર્દોષિના પ્રાણુ લઇ રહી હતી. સેનાપતિએ સૂર્યાસ્ત પછી કાઢને પશુ બહાર નીકળવાની મના કરી હતી અને કાઢ કમનસીબ બૂલે ચૂકે બહાર નીકળતો તો તે જાલીમ સિંધાઇઓની ગોળીથી વીંધાઇ જતો. ચાર પાંચ દિવસથી આ હાલકાંડ ચર ચઇ ગયો હતો પ્રજા ત્રાહે ત્રાહે પોકારી ગઇ હતી. ખેતરમાંથી સૂર્યાસ્ત પછી ઘેર જતા અનેક રંક ખેડૂનો જાલીમ જમડાઓની ગોળીથી વીંધાઇ મધુપુર રાજ્યને શ્યામ દેતા સ્વર્ગે સીધાવ્યા હતા.

દમાયલી પ્રજા જુલમને તરતજ વશ થઇ જાય છે. તે સામી થઇ શકતી નથી. મૂળી આફ મારીને ખેતી રહે છે. પોલીસના ત્રાસથી મધુપુરની પ્રજા દળાઇ મઇ. કેટલાક નયળા મનના ડરપોક માણસો અનિરૂધ્ધને માળો દેવા લાગ્યા. આ બંડખોર માણસેજ પ્રજા પર આક્રમ આણી એમ દોઢ ડાહ્યાઓ ખોલવા લાગ્યા. કેટલાકોએ અનિરૂધ્ધની ટોળી વિષે થોડી ધણી ચાડી પશુ કરી; પણ અનિરૂધ્ધ એ માટે તૈયાર હતો. તે પોતાનું ખંડેર તજી ક્યારનો એક પવંતની શુક્રામાં જઇ ભરાયો હતો તેની સાથે પચાસેક વફાદાર માણસો હતા. ખીજાઓ તેને રાજના ત્રાસથી ડરી જઇ તજી ગયા હતા. પણ અનિરૂધ્ધ હિમ્મત હાર્યો નહોતો. તે જે શુક્રામાં ભરાયો હતો તે જગ્યા અત્યંત વેરાન અને નિર્જન હતી. જ્યાં સુધી પોલીસનો ત્રાસ ઓછો ન થાય ત્યાં સુધી તેણે સંતાઇ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો પણ તે મદનસિંહને જાપવા દેવા માગતો નહોતો. ચાહે જન જાય પણ આ જુલમી રાજને ચમદારમાં

મોકલવાની તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે બહારવટીઓ મરે હતા. તેની બહાલી પત્ની લીલાની વિનવણીની તેને દરકાર નહોતી. તે પોતાના સગા બાપને લૂટી આવ્યો હતો. તેના હુકમથી એક જાલીમનું ખૂન થયું હતું. બચકંદર વ્યાજ લઈ પ્રજનનું લોહી પીતા ગોમાજી મારવાડીને તેણે બીજારી બનાવ્યો હતો. હવે પાછી પાની કરવી તે અનિર્ધારને મન બચકંદર પાપ હતું. તેણે અનેક શાંત મનુષ્યોને બચકંદર લોહી તરસ્યા અરાજક બનાવ્યા હતા. હવે તે નમતું આપે તો તેનાજ સાથીઓ તેને દગાબાજ ગણી બૂંધીતો કરી નાખે એવો ભય હતો. અરાજકતાની બચાનક આગમાં બૂંડેલા માર્યા પછી બહાર નીકળવાની આશાજ રહેતી નથી અને અનિર્ધાર બહાર નીકળવા માગતો પશુ નહોતો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

સ્વામી આનંદની ગીરફતારી.

અંધારી ભયભરી કાળી કાળી, મણસણાટ કરતી રાત્રી ! સધળે નિઃસ્તબ્ધ ગંભીરતાનું ઘેર સાત્રાજ્ય વ્યાપ્યું હતું. અંધકારમાં નાનાં મોટાં વૃક્ષો જૂત કે પિશાય ઉભા હોય એવાં લાગતાં હતાં. દુરથી કોઇ કોઇવાર ફૂનરાના કસવાનો અચાજ સંભળાતો હતો. દિવસની વિવિધ પ્રતિયોગી યાકી જઇ સ્પષ્ટ નીકાદેવીને ખોળે પડી હતી. જગત ઉંધતું હતું.

આકાશમાં ચદ્ર નહોતો તારાઓને ક્ષીણ પ્રકાશ વાદળીઓ છવાવાથી નષ્ટ થતો. વરસાદ પડતો નહોતો. પણ આકાશના નીલરંગી પટ પર કાળા વાદળાં છવાઈ ગયાં હતાં, અંધાર-અંધાર-આદ્ય સુધી-પૃથ્વીથી આકાશ સુધી અંધાર ! જગત અંધકારમય હતું.

ઉંધતું જગત ! અંધકારમય જગત ! દ્રષ્ટિને સૌન્દર્ય ક્યાંય શોધ્યું મળતું નહોતું. સુતેલું જગત અવનવા સ્વપ્નાં જોતું હતું. કોઇ ભાવી આશા નિરાશાનું પ્રયત્ન કરતું તો કોઇ ગત પાપોની કથા આદિની અંત સુધી બકી જતું હતું. કોઇ પ્રેમપ્રેમાને કુસુમ કુસુમના પ્રણયગાન સંભળાતાં તો કોઇને “સારી જહાંસે અવઝા” ની ધૂન લાગતી. જગત આમ વિષ વિષ તરંગોમાં મહાલતું હતું.

આ કચંકર સમયે અનિરૂદ્ધ મધુપુરથી પાંચ ગાઉ દુર આવેલા એક પર્વતની શુક્રમાં લમણે હાથ દઇ ખેડો હતો તેની બાજુમાં સ્વામી આનંદ બેઠા હતા અને બીજા ચોડાક વફાદાર સાથીઓ શુક્ર પર છુપી રીતે પહેરો ભરતા હતા. અનિરૂદ્ધની નજર સામે એક ફાટેલા બિછાના પર તેની બહાલી પત્ની લીલા મરવા સુતી હતી. એ બિચારી આદર્શ કિંદુ પત્નીની પેઠે અનિરૂદ્ધની પાછળ ઢાંચા

પેઠે ચાલી આવી હતી. તેના અપમાનને ખાતર અનિરૂધ્ધે બહાર-વટિયું ખેડયું હતું તે તે જાણતી હતી અને પોતાના પ્રિયતમની બહાદુરી તથા ટેક માટે તેના પરથી વારી જતી. પણ અનિરૂધ્ધે રાજ્ય સામે આદરેલો સંગ્રામ તેના કોમળ સ્ત્રી હૃદયને ગમતો નહોતો. તેણે છેલ્લા પંખવાડિયામાં અસંખ્ય ગોળીના બાર સાંભળ્યા હતા. દારૂ ગોળાના ચમકારા જોવા હતા અને અનેક નિર્દોષ ખેડૂતોની કતલ જોઈને તે કંપી ગઈ હતી. આના રક્ષસી રાજ્યની હસ્તી પ્રભુ શી રીતે સાંખી રહેતો હશે તે તેની અજાયબી હતી. અનિરૂધ્ધ સાથે આમથી તેમ સંતાતાં—નાસતાં—બૂખ અને તરસ વેડતાં તથા કાતિલ ચિંતાને લીધે લીલાની તબીયત લથડી પડી. ચાર દિવસથી તેને કાળજવર આવતો હતો. અનિરૂધ્ધની પાછળ મહનસિંહના જન્મ જેવા સિપાઇઓ ખાઇ પીને લાગ્યા હતા એટલે તે બિચારો લીલીની દવા શી રીતે કરે ? આજે લીલાની તબીયત ગંભીર થઈ હતી, સ્વામી આનંદે એક બે વનસ્પતિની દવા અજમાવી જોઈ પણ કંઈ પડતો ન લાગ્યો. અનિરૂધ્ધ હતાક થઈ પત્નીને યમદારામાં જતી ગ્રુપગ્રુપ જોઈ રહ્યો.

“ગુરુ ! આ દેશનો અંત ક્યારે આવશે ?” તે આવેશભર્યા સ્વરે બોલ્યો.

“બાઈ ! મેં તને પ્રથમથીજ ચેતવણી આપી હતી કે આ દેશની પ્રજા સશસ્ત્ર બળવા માટે નાલાયક છે.” સ્વામી ગંભીર સ્વરે બોલ્યા.

“ત્યારે અત્યારે અત્યારે આ રાજ્યના નૃસિંહ જુદાં નીચી મૂડીએ સહાં કરવા ?”

“હાલમાં તો એવીજ સ્થિતિ છે.” સ્વામીએ ટુકામાં પતાવ્યું:
“પ્રજ્ઞમાં સામા થવાની ને કેસરીયા કરવાની શક્તિ નથી.”

“જહનમમાં જાઓ આ રાજ્ય ને જહનમમાં જાઓ આ સમાજ !” અનિરૂધ્ધ છેલ્લે પાઠશે એટો “જે પ્રજ્ઞને પોતાના નેતાની પરવા નથી, જે સમાજ પોતાની સેવા કરનારને જરા દુઃખ આવી પડતાં ગાળો દે છે તે સમાજની સેવા શી કરવી? જો પ્રજ્ઞ જેવી કાષ્ટ શક્તિ હશે તો તે મધુપુરના જાત્રિમને સગ્ન કરશે. મારે આજથી આ લોહીની રમત હરામ છે.” હતાશ બળવાખોર બોલ્યો. લીલાની અમી નજરની પ્રેરણા આજ સુધી તેને બળ આપતી હતી. લીલા તેનાથી વિરૂધ્ધ હતી છતાં લીલાના વક્તવ્યબલ પર તેને આરામ મળતો હતો. આજે એ લીલા તેને તણ જતી હતી. તેની પ્રેરણાનો દીપક યુગાર્ધ જતો હતો અને તેથી બાંડખોર અનિરૂધ્ધ નરમ થેંસ બની ગયો હતો.

“બહાલા ! પ્રાણુ !...” બેભાનીમાં લીલા બકી. બેચાર પળ પછી તેની આંખો ધીમે ધીમે ઉઘડી. તેની આંખોનું તેજ ઝાંખું પડી ગયું હતું. શરીર અંગારાની પેઠે ધીખતું હતું.

“તમે-તમે-” તેનાથી વિરોધ ન બોલાયું. તેની જીભ લથડવા લાગી.

“લીલુ ! હું આ લોહીનો યગ છોડી દઉં છું.” અનિરૂધ્ધ લીલા ના કાન આગળ મ્હો લાઇ બોલ્યો. મરવા સૂતેલી લીલાને આથી સંતોષ થયો હોય એવું લાગ્યું. તે શીકડું હતી.

“બહાલા ! હું જાઉં છું. પ્રણા...મ !—” આટલાજ શબ્દો તે બોલી શકી અને બીજી પળે તેણે ડોકું નાખી દીધું. અનિરૂધ્ધ રોષ રહ્યો. સ્વામી આનંદના ગંભીરવદન પર બે આંસુનાં ટીપાં પડ્યાં.

આ પળે એક માણસ હાંફેલો ફાંફેલો ટુકામાં ફાંખલ થયો. તેનો શ્વાસ માતો નહોતો તેની છાતી ધડક ધડક થતી હતી

અનિરૂધ્ધ બેઠાન જેવો રેતો હતો. સ્વામી આનંદની તાત્વિક પ્રકૃતિ સ્વસ્થ હતી. તે પેલા માણસને સંબોધી બોલ્યા: “શું છે?”

“નાસો. જમડાઓ આવે છે.” જવાબ મળ્યો. બીજી પળે એ માણસની નજર લીલાના મુરદા પર પડી ને તે કકળી ઉઠ્યો: “અરે રામ! હવે શું થશે?”

“તમે કેટલા જણ છો?” સ્વામીએ પૂછ્યું.

“પાંચ.”

“અનિરૂધ્ધને ગમે તે રીતે રામપુરની હદમાં લઇ જાઓ.”

“હા.”

“આ વખતે અનિરૂધ્ધ સાવધ થયો ને સ્વામી તથા પેલા માણસ તરફ નજર કરી બોલ્યો: “શું છે?”

“આ તરફ ફ્રોજ આવે છે. તું જલદી નાસી જા.”

“લીલાનો અગ્નિ સંસ્કાર?” અનિરૂધ્ધ ફાટી આંખે બોલ્યો.

“હું કરીશ.”

“ને તમારી સ્થિતિ?”

“મારી દરકાર ન કર.”

“નહિ નહિ સ્વામીજી! હું મારી મૃત પત્નીને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યા વિના એક ડગ પણ ખસવાનો નથી. મારે માટે તમને વિકરાળ હિંસક વાદોના પંજામાં મુકી જઇને હું મારો પ્રાણ બચાવવા માગતો નથી.”

“અનિરૂધ્ધ!” સ્વામીના સ્વરમાં આજ્ઞાદર્શક સત્તા આવી “આ વખતે દલીલ કરવાનો નથી. જા.”

એ સ્વરમાં એવી સત્તા હતી, સ્વામીના વદન પર આ વખતે એવો પ્રભાવ હતો કે અનિરૂધ્ધ બીજો એક બોલ પણ બોલી શક્યો નહિ. તેની છાતી પત્નીના મરણથી ચીરાઈ ગઇ હતી. તેને મોતનો ડર રહ્યો નહોતો. જીવન પર પ્રેમ નહોતો. છતાં તે સ્વામીની આજ્ઞા

તોડી શક્યો નહિ. દારૂડીયા પેડે લથડતા ડગમાં ભરતો તે પોતાના સાથીઓ સાથે જવા તૈયાર થયો. ને જોત જોતામાં તેઓ અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

સ્વામી આનંદ એકલા લીલાના શય પાસે બેસી રહ્યા. અરધા કલાક પછી મસાલોનો પ્રકાશ જણાયો. ગોળીઓનો સણસણાટ થયો. પણ તેમની શાંતિ ન ચળી. થોડીજ વારમાં મદનસિંહના માથુસો પર્વત પર આવી લાગ્યા. તેમના જાલીમ સરદારને એક બેવફા માથુસ રસ્તો બતાવતો હતો. તેણે અનિર્ધનની શુદ્ધ શોધી ઠાઠી ને ત્યાં સ્વામી આનંદ પરહેજ થયા.

“તું કોણુ છે ?” મદનસિંહની ફાજનો સરદાર બોલ્યો.

“સાધુ.”

“આ કોતું મુરદું છે ?”

“તમારા નગરશૈઠની પુત્રવધુનું.”

“હેં !” સરદાર ચક્રિત થયો.

“એતું તો ખુન કયું ?”

“નહિં. એ તાવથી મરી ગઈ છે.”

“તારા સાથીઓ ક્યાં છે ?”

“મારો કોઈ સાથી નથી.”

“જોગટા ! સાચું બોલ; નહિં તો મરી જશે.”

“મોતથી હું ડરતો નથી.” સ્વામીએ દૃઢસ્વરે જવાબ આપ્યો.

સરદારનો મીઠાજ ગયો.

“આ બદમાશને બેડી પહેરાવો—આ શય હિંચકી લો ને પચાસ માથુસો આના સાથીઓની તપાસ કરવા માટે જાઓ.”

સરદારનો હુકમ છુટ્યો. પચાસ માથુસો પર્વતપર ધુમવા ગયા ને સ્વામી આનંદ જાલીમોની સાથે મધુપુર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

મહાપ્રયત્ન.

રાધાને મોટરમાં ઉપાડીને મહમ્મદ સીધો નેપીયનસી રોડના પોતાના બંગલામાં લઇ ગયો. બંગલાના દરવાજા આગળ મોટર જતાં તેણે દરેક પદાણુના હાથમાં પચાસ પચાસની નોટ આપી તેમને વિદાય કરી દીધા અને પછી શોહર તરફ ફરી બોલ્યો: “લે.” શોહરના હાથમાં સોનો ટૂકડો પડ્યો: “મોટર ઝેરેજમાં લઇ જઇ સૂઇ જા. આ વાતની કોઇને પણ ખબર પડી તો જાનથી જશે.”

“અરે ! એ શું બોલ્યા જનામ ! સેવક તમારો વફાદાર નોકર છે.”

“અચ્છા જા-” શોહર ગયો અને મહમ્મદે બેભાન રાધાને હાથમાં ઉપાડી લીધી.

આખો બંગલો નિર્જન હતો. નોકર ચાકરો નિદ્રા દેરીને આધિન થઇ ગયા હતા. મહમ્મદ રાધાને એક લવ્ય દિવાનખાનામાં લઇ ગયો અને એક પલંગ પર રાધાને સુવાડી દીધી. વીજળીની બત્તીના પ્રકાશમાં રાધાનું ફેવી સૌન્દર્ય કમાલ કરી રહ્યું. તે બેભાન પડી હતી પણ તેથી તેની સુંદરતા એછી થઇ નહોતી. તેના ગોરા શુભાંગી માલ, લિંબા ફળ જેવા ઝોઢો અને અધખીલી છાતી જેમ મહમ્મદ પાગલ થઇ ગયો. અને તેણે રાધાના અજૂત અધરો પ્રભાવ આવેશથી ચૂમી લીધા. એ મીઠા અમીરસનું પાન કરતાંજ મહમ્મદ નવો માણસ થઇ ગયો. તેણે પૈસાને જોરે, જુવાનીના દિવાના આવેશમાં આજસૂધી અનેક રમણીઓની મહાપ્રયત્ન ચાખી હતી પણ તે કોઇપર પાગલ થયો નહોતો. સીગરેટ પીને ફૂંકી દે તેમ તે કોઇ નવા યુવકનું જોખનનો લ્હાવો લઇ તેને જીલી જતો. રાધાએ તેના પર જુદીજ અસર કરી. રાધાના અજૂત અધર પર ચુંબન લેતાંજ તેના દીલમાં પાક મહાપ્રયત્નનો ઝરો પુટ્યો.

“કેવી નિર્દોષ પરી છે.” તે બચડો: “એને હું મારી બીબી બનાવીશ.” તેના મગજમાં પવિત્ર વિચાર સ્ફૂર્યો. તેને રાધા પર અનહદ બહાશ છૂટ્યું. તે ઉઠ્યો અને કપાટમાંથી ગુલબજળ લાવી રાધાના વદન પર છાંટવા લાગ્યો. ચોડીવારમાં રાધાને શુદ્ધિ આવી અને મહમ્મદને પોતાની નજીક જોઇ તે મહારાષ ગઇ. હાંફતી હાંફતી થઇ તે બીજાનામાં બેઠી થઇ, અને આમ તેમ જોવા લાગી. તે એક ભવ્ય દિવાનખાનામાં આવી પડી હતી. તેની સખી લીલીઅન તેની પાસે નહોતી પણ એક અબજો મુસ્લીમ યુવાન તેને મીઠી નજરે જોઇ રહ્યો હતો. મુઝા થર થર ધ્રુજવા લાગી અને બોલવાની ઇચ્છા છતાં કંઇ બોલી શકી નહિ.

“તમે જરા પણ ડરશો નહિ.” મહમ્મદ સ્નેહાળ લાગણીભર્યા સ્વરે બોલ્યો: “હું તમને ચાહું છું.”

“તમે ? તમે કાણ ?” રાધાએ વિસ્મિત થઇ પૂછ્યું.

“હું કોઇજ નથી. તમારે માટે તમારો બદોહું—આશક છું.” મહમ્મદે આશક જેવો જવાબ આપ્યો.

“તમે મુસલમાન—”

“હા, તેથી શું ? હું મારા જીવનમાં જડાઇ ગઇ છે. તને મારી પાત્રી બનાવવા માટે હું મારા જીવનનો ભોગ આપવાને પણ તયાર છું.” કહી મહમ્મદે આવેશથી રાધાને ચૂમી લીધી. મુઝા કંઇ બોલી નહિ. તેના અચાનક હરણથી તે ઠરી ગઇ હતી પણ તેને કોઇ પ્રકારની હાની થઇ નહોતી. મહમ્મદના ચુંબને જીંદગીમાં પહેલીવાર તેના હૃદયના તાર ઝણઝણાવી નાખ્યા. તેના દીક્ષમાં એવી અનિર્વાચ્ય લાગણી થઇ કે જેવી તેણે અગાઉ કદિ અનુભવી નહોતી. મહમ્મદના ચુંબનો તેણે વધાવી લીધાં. મહમ્મદના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

“મારી સખી ક્યાં છે ?” પ્રથમ પ્રેમની કેફ ઉતર્યા પછી રાધા બોલી: “તમે બહુ વિચિત્ર રીતે પ્રેમ કરતા લાગો છો.” છેલ્લા વાક્યમાં જરા ઠપકાની છટા હતી. મહમ્મદ શરમાયો.

“બહાલી ! મને માફ કર. તને જોતાંજ હું બાન બૂલી ગયો હતો. તારી સખીને લેશમાત્ર ધન યધ નથી. ને જો તું કહેશે તો કાલે હું તેને તારી પાસે લઇ આવીશ.”

રાધાને આ યુવાન ગમી ગયો. તે નવી દુનિયામાં જન્મ પડી. તેને માટે ભયંકર સાહસ ખેડનાર મહમ્મદ તેને સાચો પ્રેમી જણાયો ને તે ઉમળકાથી મહમ્મદને ભેટી પડી. તે બીખારીની કન્યા હતી. દૈવ્યોએ તે મદનસિંહના મોહનો ભોગ થવાથી રઘુનાથને લીધે ગંગા ડોશીને ત્યાં વૈભવવિલાસમાં જન્મ પડી હતી અને ત્યાં તે જીવન નૌકાને કંઈ દિશાએ હાંકવી તેની સુંઝવણમાં હતી એવામાં તેને મહમ્મદ મળી ગયો. તેને મહમ્મદ બલાતકારથી ઉપાડી લાવ્યો હતો અને બંગલામાં લાવ્યા પછી તેણે રાધાને વશ કરવા માટે પરુષાણ વાપર્યું હોત તો રાધા તેના પર મુઝબ થાત નહિ. પણ વિધિએ જૂઠુંજ ધાર્યું હતું. રાધા પર મહમ્મદ સાચા દીલથી મુઝબ થઇ ગયો ને તેના પ્રેમે રાધાને જીતી લીધી.

આજથી રાધાનું જીવન ફરી ગયું. આજ સૂઝી તે એકલી હતી. હવે એ મુઝબ પંખીણીને તેના સાથી મળી ગયો. મહમ્મદે તેના પરથી તન મન ધન એવારી નાખ્યા. જને એકમેકના પ્રેમમાં ઝોટલા મસ્ત થઇ ગયાં કે ઉભય એક બીજના સહવાસમાં કલાકો ગાળી નાખતાં તેનું તેમને જ્ઞાન રહેતું નહિ. કલાકો વહી જવા છતાં તેમને એમજ લાગતું કે એ પણ પરજ તેઓ વાંત કરવા બેઠાં છે. આવી મસ્તીને

દોઢ ડાહ્યા દુનીયાદારીઓ ભયે પ્રેમની થેલછા કહે-દેવોની ભાષામાં એ બેભાનીને સ્વર્ગનેા દેહાવો કહેવામાં આવે છે.

વસંત ખીલી હતી અને મહમ્મદ મૅન્સનની પુષ્પ કુંજોમાં કોયલ ફૂંજન કરતી હતી. વાતાવરણમાં રસ હતો અને એ રસ ઝરણુ પ્રેમીઓને કવિઓ ઝીલતા હતા. આમ્રડાળો પર મંજરી ઝૂંપી રહી હતી. અને કોકિયા એ ડાળોને ઝૂલવતી સાથે સાથે રાધા અને મહમ્મદના હૈયાને દેશે ચઢાવતી હતી. અનિલની લદરોમાં વસંતની સુગંધી હતી અને જગતપટપર પ્રણતાનું દિવ્ય સૌન્દર્ય પ્રસરી રહ્યું હતું.

ઉપકાળ અને વસંત ! કોયલ અને લતા કુંજ ! વાસંતી વાયુનું ટોલન અને સૃષ્ટિના સિંહાસન પર ઉપારાણીની પધરામણી ! આથી ભવ્ય ચિત્ર કોઇ ચિત્રકારે ચિતર્યું છે ? આથી અધિક સુદર કાવ્ય કોઇ કવિએ કહ્યું છે ?

“મહમ્મદ મૅન્સનમાં” વસંત પુર ઢાઠમાઠથી આવતી રાધા સાથે હવે મહમ્મદ વસંતને સત્કારી રહ્યો હતો. એ સત્કારમાં સ્વર્ગનેા અમીરસ હતો. એ સત્કારમાં કોક અનિર્વાચ્ય રસધારા હતી. એ સત્કારમાં પ્રેમાળ હૃદય મહદયતા હતી.

બગીચામાં એક નાનું સરોવર હતું. એ સરોવરમાં કમલો ઉગતાં મુખાના વિજયી નેત્રમાં કમલો સરોવરની બિલ્લેરી કાચ સમી સપાટી પર ખીલ ખીલ હસી રહેતાં ને કિનારે ઉભેલા રાધા ને મહમ્મદના દીલમાં એ કમલ હાસ્યો પ્રેમની છોળ ઉછાળતા રાધાએ આ સરોવરને “રનેહસર”નું નામ આપ્યું હતું.

“રાધા ! રાધાના નેત્રમાં નેત્ર પરોવી મહમ્મદ બોલ્યો.”

“હાલા !”

“આપણે ક્યાં છીએ ?”

“જ્યાં જન્મતુ નથી ત્યાં હાલા ! તમને એમ નથી લાગતું કે પ્રભુએ આ કુજ-આ ભૂમિ-આ સરોવર આપણે માટે બનાવ્યા છે ? પ્રભુને આપણી કેટલી બધી ચિંતા છે ? આપણે માટે સંગીત વિહારક કોયલ, ચંદની, સમીર લહરીને પુષ્પોની સુમધી ! ઉષા ને સંધ્યા ! સમુદ્ર તરંગો આપણને પ્રેમગીતા બણાવે છે; ચંદની આપણને શીતળના અર્પે છે. સમીરલહરી બહિસીના ચંદ્રેશ કહી જાય છે. સંસાર કેવો સુંદર છે હાલા ?”

“ને તું પણ પૃથ્વીની વલ્લભા જેવી કેવી સુંદર છે ? પાછી બોલ-હાલી ! પાછી બોલ.”

“શું બોલું ?” રાધા ઉન્મત્ત થઇ મહમ્મદની સોડમાં લપાઇ બાંધવા લાગી: “તમને જોઈ છું ની મહમ્મદ ! ત્યારે મને લાગે છે કે દુનિયામાં આપણે બેજ જણ છીએ ! કોયલ, આમ્રકુંજ, પ્રભુ ને આપણે બે ! ખીનું કોઇ નહિ.” કહી રાધાએ મહમ્મદ તરફ નજર કરી અને આત્મા પ્રેમીએને ક્યું ધર્મશાસ્ત્ર સુખનના સ્થાવા સેવાની મના કરી શકે એમ છે ? મહમ્મદે રાધાને હૃદયસરસી ચાંપી તેના અમીભર્યા અધરપર સુખન ક્યું. કોયલે તે જોઈ ને તે ટહુકી ઉઠી.

“રાંડ મુગી મરની !” શરમથી નજર નીચી ઢાળા રહેલી રાધાથી અનિમિષ બોલાઇ જવાયું. મહમ્મદ હસી રહ્યો.

(૧૪૨)

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પોલીસની તપાસ.

રાધાનું હરણ થયું તેથી આખા મુંબઈમાં હોહા થઈ રહી. વર્તમાનપત્રોને “સેન્સેશન” કરી પૈસા કમાવાનું સાધન મળ્યું. રાધા મદમ્મદની હુંફાળી જોડમાં સ્નેહની મધુર કેદ અનુભવી રહી હતી સારે મુંબઈની છુપી પોલીસ રાધાની શોધ માટે આકાશ પાતાળ એક કરતી હતી. વર્તમાન પત્રોના રિપોર્ટરો કંઈ નવી ખીના જાણવાને આમથી તેમ દોડદોડ કરી રહ્યા હતા. કેટલાક બાયલા મરદો આ બનાવથી મમરાઈને પોતાની બેરીઓને ધરની ખહાર પગ મુકવાની મના કરવા લાગ્યા હતા.

જે રાતે રાધાનું હરણ થયું તેની ખીજી સ્થવારે સ્વીવાર હતો. છતાં કેટલાક પત્રોએ ખાસ વધારા ખહાર પાડીને આ ચોકાવનારા બનાવની રસભરી વિમતો પ્રજાને ચરણે ધરી પોતાના ખીસા તર કર્ચો હતા. એક રૂપસુંદરીનું હરણ, મુંબઈમાં પહોંચેલો ત્રાસ, ખુલ્લુલની પાછળ પડેલું બાજ, હિંદુ મુઝાનું બેદબરું હરણ વિગેરે અનેક મથાળાઓ બમરડા જેવા આક્ષરે છાપાઓના વધારામાં માલુમ પડતા હતા. એક સાહસિક પત્રકારે બબર કાઢી હતી કે જે રૂપસુંદરીનું હરણ થયું છે તેના પર મધુપુરના મહારાજ મદનસિંહની મીઠી નજર હતી. વળી તેના રિપોર્ટરે કલ્પનાના તરંગ દોડાવી એમ પણ જાહેર કર્યું હતું કે “રાધા—મુંબઈની એ પરી સુરત નાઝનીન—બાવલા ને મુમતાઝના કરણ કીસ્સાથી હેબતાઈ ગઈ હતી તેથી તે મધુપુર જવાને નારાજ હતી. મધુપુરના મહારાજ તેના પર એટલા બધા પાગલ થયલા કહેવાય છે કે રાધાને મને તે બોલે મધુપુર લાવનારને મોટાં ઇનામો આપવાની તેમણે લાલચ આપી

હતી. આ ભેદી બનાવના શીલ પરદા પાછળ કેવા ભેદ ભરમે! દૂપાયલા છે તે અમે જાણતા નથી પણ ઇંદોરના રાજમહેલમાં રમરાગ કરી આવેલી મુમતાજ બેગમના રસીલા અને કશ્શુ કીસ્સાને બૂલાવી દે એવો આ બનાવ લાગે છે અને મુંબઇની બાહોશ દૂપી પોલીસ રાધાના ભેદી હરણુનો ભેદ શોધી કાઢશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.”

ખીજ એક પત્રે જુદીજ દિશામાં કલ્પનાના ધોડાને બેલગામ છોડી દીધો હતો, તેણે મુંબઇની શૌખીન પ્રજાને ખબર આપી હતી કે:

“મુંબઇમાં બદમાસ પકાણેલું જોર વધતું જાય છે. તેઓ શ્રીમંતોની કન્યાને ઉપડી જાય છે અને પછી મ્હો માઆ પૈસા મળે તોજ તે કન્યાને પાછી આપે છે.” એક છાપાવાળાને રાધાના હરણુમાં રશીઆના બોલ્શૈવીકોના કાવત્રાંની મધ આની હતી. એક જણે રાધા જાણી જોઇને કોઇ છેલ્લ છપીલા સાથે નાસી ગઈ હતી એવું નાળિયેર ફેંક્યું હતું જ્યારે કેટલાક સનાતની હિંદુઓને આ પ્રસંગે હિંદુ ધર્મ હૈયે ધાધ આળ્યો હતો. “મુસલમાનો હિંદુ સ્ત્રીઓને મુસ્લીમ ધર્મમાં વટલાવવા માટે બગાડી લઇ જવાના બનાવો આજે નવા નથી. રાજપુતાના અને પંજાબમાં અનેક હિંદુ રમણીઓની મુસલમાનોએ લાજ લૂટી છે અને આ બનાવ પણ તેવોજ હોવો જોઇએ.” આવા દુષ્ટ શબ્દોથી એ સનાતનીઓ હિંદુ ધર્મના અખંડ કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા બહાર પડ્યા હતા અને આમ રાધાના—એક સાધારણ ગીલ મજૂરની નસીબ સંજોગે સોના રૂપામાં લોટતી કન્યાના—હરણુ મુંબઇમાં ભાત ભાતની ઉથલપાથલ કરી નાખી હતી.

કેવલે સાત વાગ્યા હતા. રવિવારનો દિવસ હતો. લીલીઅન વર્તમાન પત્રો વાંચી તેમની જુદી કલ્પનાઓ પર સ્થિત કરતી

પોતાના દિવાનખાનામાં બેઠી હતી. તેને ગઈ રતે કંઈ ઇગ્ન થઈ નહોતી. શેફરના માથા પર પ્રહાર થયો હતો. પણ તેની હાલત ગંભીર થઈ નહોતી. મદમ્મદ રાધાને ઉપાડી ગયો તે પછી થોડી વારે શેફરને કળ વળી હતી અને લીલીઅન પણ શુદ્ધિમાં આવી હતી. તે શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી સીધી બાથખાના પોલીસ સ્ટેશન પર ગઈ અને બનેલા બનાવની ખબર આપી ઘેર આવી હતી. શેફરને થયેલા જખમની દવા કરવા માટે પોલીસે તેને હોસ્પિટલમાં મોકલ્યો હતો.

લીલીઅન આ પછી કરી પરવારી ઓટલામાં પોલીસનું તેડું આવ્યું. તે પોલીસ સ્ટેશન પર ગઈ અને ઇન્સપેક્ટરે તેને માનપુર્વક પુરસ્કી પર બેસાડી સવાલો પૂછવા માંડ્યા.

“તમે રાતે ગભરાયલાં હતાં ઓટલે મેં જાણી જોઈને તમને સલાહ પૂછ્યા નહોતા. હું આશા રાખું છું કે હવે તમારી તબિયત તકન સારી થઈ હશે.” ઇન્સપેક્ટરે કહ્યું.

“ઓહ યસ ! થેંકયુ મી. ઇન્સપેક્ટર ! હું તકન સાથે છું અને મારી વ્હાલી બહેનપણીને ઉપાડી જનાર બદમાસોને પકડવા માટે પોલીસને બનતી મદદ કરવાને તૈયાર છું.”—લીલીઅને જવાબ આપ્યો.

“થેંકયુ મીસ લીલીઅન ! મારી દૂરજ બબલતાં મારે કેટલાક નાજુક સવાલો પૂછવા પડે તો મને માફ કરજો. તમારી સંખીનું નામ રાધા ખરું ?”

“હા—”

“તેના ગાપનું નામ ?”

(૧૪૫)

“તેની મને ખબર નથી. મારી માન્યતા પ્રમાણે તેને બાપ કોઈ ગરીબ મીઠા મજૂર છે.”

“ત્યારે રાધા શ્રીમંત બાપની બેટી નથી ?

“જી નહિ.”

“તો પછી એ મોટરમાં શી રીતે સહેલ કરી શકે ? એ આડે રસ્તે ગઈ હતી ?”

“નહિ. હું એનો ખુલાસો કરીશ. રાધા એકવાર બાલીવાળા થીએટરની નજીકની કુટપાથરી પર બેસી નારંગી વેચતી હતી. તેની ઉમતી જીવાની જોઈ એક રાજકુમારનું બેબું ચકરાઈ ગયું હતું—” લીલીઅન જણાવે હતી. ઇન્સપેક્ટર ગંભીર થયો.

“એ રાજકુમાર કોણ ?”

“હવે તે રાજકુમાર મટી રાજ્ય થયો છે. તેનું નામ મહનસિંહ ! તે મધુપુરનો રાજા છે.”

“આમ સી !” કપાળપર કરચળી વાળી બવાં ચઢાવતો ઇન્સપેક્ટર બોલ્યો: “આ દેશી રાજાઓને ચળકતી આંખો ને ખીલતી જીવાની સિવાય બીજું કંઈ ગમતું હોય એમ લાગતું નથી વારં મીસ લીલીઅન ! મધુપુરના રાજાએ રાધાનું હરણ કરાવ્યું હોય એમ તમને લાગે છે ?”

“નહિ. કારણ કે મહનસિંહનો એક એજન્ટ રઘુનાથ મુંબઈમાં જ રહે છે અને તેજ રાધાના અવશ આરામનો મંગા કોશીને ખર્ચ આપતો હતો.”

“મંગાકોશી કોણ છે ?”

(૧૪૬)

“એ ભકતાણીના સાક્ષામાં કુપાયલી એક નીચ દલ્લાલા છે. રાધા તેને ઘેર રહેતી હતી. મને રઘુનાથે રાધાને અંગ્રેજી બણાવવાને રોકી હતી અને પછી અમે બંને જાનો જીમર સખી બની હતી.”

“રઘુનાથ મહારાજ પાસેથી પૈસા લાની રાધા માટે વાપરતો હતો ?”

“હાસ્તો !”

“અને ગંગા ડોશી ?”

“તે પણ પોતાની તીજેરી તર કરતી હતી.”

“રાધા પર બીજો કોઈ આશક થયો હતો ?”

“એક નહિ પણ અનેક ! તમે સમજી શકશો મી. ઇન્સપેક્ટર ! કે રાધા જેવી ખીલતી કલિની પાછળ ગાંડા થનારા ઉલ્લુઓના મુખમાં તોટો નથી.”

“એવા કેટલાક ઉલ્લુઓ રાધા પર મરી પીટતા હતા ?”

“ત્રણ ચાર.”

“તેઓ ગંગા ડોશીને લાં આંખે જાણ છે ?”

“હા.”

“તેઓમાંના કોઈએ રાધાને ઉપાડી જવાનો તાગડો રચ્યો હોય એમ તમને લાગે છે ?”

“હોય પણ.”

“વાર. હવે કેસના મુળ મુદ્દા પર આવીએ. કાલે તમે

ગૌહરબનનો જલસો જોવા ગયાં હતાં. ત્યાં તમને કોઈ માણસ પર શક ઉપજ્યો હતો ? ”

“ખાસ નહિ, બે ચાર જથ્થા અમને ટીકીટીકીને જોતા હતા.”

“પછી ? ”

“નાટક ખલાસ થયા પછી અમે મોટરમાં બેઠાં ત્યારે અમારી પાછળ થોડેક દુર એક મોટરમાં એક મુસલમાન યુવાન સાથે કેટલાક પદાણોને મેં જોયા હતા.”

“તે મુસલમાન યુવાન શ્રીમંત લાગતો હતો ? ”

“હા.”

“તે થીએટરમાં હતો ? ”

“હા.”

“તેની સાથે થીએટરમાં કોઈ હતું ? ”

“એક ડોસ્ટ હતો. પણ તે જલસો પુરો થયા પછી તેને છોડી મૂક્યો હતો.

“અરુ ! તમે એ મુસ્લીમ યુવાનને ફરીથી પીછાની શકશો ? ”

“મને કંખો ખ્યાલ છે પણ ખાત્રીથી કહી શકતી નથી ”

“સાંકળી ઝીટ આગળ તમારા પર હુમલો થયો ત્યારે મોટરમાં કેટલા જથ્થા હતા ? ”

“આરથી પાંચ પદાણો, પેલો મુસ્લીમ યુવાન ને શોદર.”

“હુમલો અચાનક થયો હતો ? ”

(૧૪૮)

“હા. અને હું તરત જોશાન થઈ ગઈ હતી.”

“તમારી ખાત્રી છે કે રાધાને કોઈ સાથે યુક્ત પ્રેમ ન્હોતો ?”

“હા. મારી ખાત્રી છે. તેનું નસિય અચાનક ઉધડી જવાથી થું કરવું ને થું નહિ એ સવાલજ તેને મુઝવી રહ્યો હતો.

“તે મધુપુરનો રણુવાસ શીલાવવા રાજ હતી ?”

“રાજ્ય નહિ ને નારાજ પણ નહિ.”

“અંગાડોશી પર તમને કંઈ શક છે ?”

“ખાસ શક નથી. પણ તે જો મદનસિંહ તેને ન રીઝવે તો કોઈ શ્રીમંત ઉદ્યુને ગળે વગગાડી પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા અચક્રે એવી નથી.”

“રાધાના શરીર પર ફેટલીક કિમ્મતના અલંકારો હતાં ?”

“ઝોછામાં ઝોછા પાંચ હજારના.”

“પઠાણો દાગીનાની લાલચે તેને ઉપાડી ગયા હોય એમ તમને નથી લાગતું ?”

“તેમની સાથે પેથો શ્રીમંત જણાતો યુવાન હતો તે જોતાં મને એમ નથી લાગતું.”

“મધુપુરનો એજંટ રણુનાથ હજુ અંગણમાં છે ?”

“મને તેની ખાત્રી ભરી ખબર નથી.”

“તે ક્યાં રહે છે ?”

“હયુજ રોડ પર વિલાસભવનમાં.”

(૧૪૯)

“ગંગા ડેશીને તે વારંવાર મળે છે ?”

“હા.”

“હજી મદનસિંહનો રાધા પરનો મોઢ કાયમ છે એવું તમે જાણો છો ?”

“એનો મોઢ ઉડી ગયો હોય તો તે રાધા પાછળ હજારો રૂપિયાની હોળી શા માટે કરે?”

“અરૂં. થેંક્યું મીસ લીલીઅન! હવે તમે જાઓ. જો જરૂર પડશે તો હું તમને ફરીથી બોલાવીશ. તે દરમિયાન છાપા-વાળાઓથી એનતા રહેજો એ લોકોને કંઈ પણ ખબર ન આપશો; નહિ તો રજતું ગજા મઘ જશે ને પોલીસના ચાલાકો નિષ્ફળ જશે

“હું તેમને બારણા આમળથીજ પાછા વાળીશ.” લીલીઅન હસીને બોલી,

“ઓહ ! થેંકસ !” ઇન્સપેક્ટર હસ્યો અને લીલીઅન પોલીસ સ્ટેશન છોડી ગઈ.

પ્રકરણ-૨૫ મું.

રઘુનાથ ગણરાયો.

“એ ડોશી ! આ શો ઘોઠાળો છે ?” રઘુનાથે મંગાડોશીના ધરમાં પગ ચૂકતાંની સાથે લાલ ચોળ આંખો કરી કહ્યું.

“શું છે ?” ડોશીએ દમમમાંજ જવાબ આપ્યો.

“રાધા ક્યાં છે ?”

“જહનમમાં ગઈ ! રાંડ નાસી ગઈ તો નાસી ગઈ પણ પોલીશનું લફરું કરતી ગઈ. હું ચોક્કસ પર આંટા મારતી ચાકી ગઈ છું. મને કંઈજ ખબર નથી. આવી છપરપગી મેં કદિ જોઈ નહોતી રાંડ અને થાપ આપી ગઈ. જો જાણ પેલી રાંડ કીસ્તાનનાં કરતુક છે.” મંગાડોશીએ મીઠા લીલીઅન અને રાધાપર જખાળા કાઢ્યાં.

“માણ ! હું ઉશ્કેરાઈ ગયો છું. માટે મારાથી કંઈ આડું અરણું બેલાઈ ગયું હોય તો માફ કરજો. મારી બધી જાણ ધુળમાં મળી ગઈ—” રઘુનાથ ઠડો પડ્યો તે સમજી ગયો કે આ જમાનાની બાધેલ ડોશી સાથે દમદમટી ચાલવાની નથી.

“હવે બોલ્યા તે ખરું ! મારો કંઈ વાંક નથી રઘુનાથભાઈ ! પેલી રાંડ લીલીઅન રાધાને સ્વતંત્ર પ્રેમ ને દીકણો પ્રેમ એવી એવી કંઈ કંઈ વાતો કરીને એનું માથું ચકરાવી રહી હતી. રાધા એના પર મરી શીટતી હતી. ખાત્રી પીએ ફરે ફરે બધું લીલીઅનની સાથે અને તો લાગે છે કે આમાં લીલીઅનનુંજ કાળું છે. તેણે પદાણોના હુમલાનું બહાનું કાઢી રાધાને ગૂમ કરી હશે !”

“એમ હશે તો હું એનું ખૂન કરીશ. માણ ! તમને શું કહું ? મારી દશા કંફાડી થઇ ગઇ છે. મદનસિંહ રાજા થયા પછી નઝીર બેગમનો ગુલામ થઇ ગયો છે. રાજ્યમાં બંડખોરો વધી પડ્યા છે. આનંદ સ્વામી નામનો કોઇ બેગમટો બંડના વાંક માટે ગીરફતાર થયો છે. મધુપુરથી મને પાછા ત્યાં જવાના તારા પર તાર આવે છે જેમ તેમ મહારાજા પર છુપા પત્રો લખી હું તેમને રાધાના સૈન્યમાં આંજી રહ્યો હતો. પણ આ બનાવ પછી મારા બારજ વાગી જવાના વળી છાપાવાળાઓ હડે ચોક આ બનાવ સાથે મદનસિંહના નામ પર કાઢવ ફેકે છે એટલે રૈસીડંસીમાં પણ આ વરથોડો જવાનો ને બધી કરી કારવી બાજી પાણીમાં મળવાની.” રધુનાથના સ્વરમાં નિરાશા હતી. તેનું મ્હો ઉતરી ગયું હતું : “તમે પોલીસ ચોકીપર શું કહી આવ્યા ?”

“હું શું કહું ? મેં કશું કે રાધાના હરણુ વિષે મને કંઈ ખબર નથી.”

“મહારાજા વિષે ?”

“હા ! મુઆ ઇન્સપેક્ટરે મને દમદાટી કરીને એ વાત કહાવી લીધી. મેં કશું કે રધુનાથબાઈ રાધાને મારે ત્યાં મૂકી ગયા હતા—”

“સલાનાશ ! હવે મુંબઈની પોલીસને કેમ પહોંચાશે ?” રધુનાથ ગભરાયો.

“રધુનાથબાઈ ? જરૂર આહે સો કર !” ડોશીએ મહામંત્ર બાણાવ્યો.

“હા. પણ હવે મહારાજા પૈસા મોકલતા નથી. પેલી બદમાસ બેગમ સાં ધણી ધોરી થઇ બેઠી છે.”

“તો તમે એકવાર મધુપુર જઇ મહારાજાને ચઢાવી આવોને !”

(૧૫૨)

“શું ચઢાવી આવું ? એતો મને જોતાં વાર ખાધ જશે ને કદાચ અધારી કોટડીમાં પૂરી દેશે.”

“જાઓ જાઓ ! મરદ બચ્ચા થઇને આવી વાત કરો છો ? તમે મહારાજને જઇને કહો કે જે સ્ત્રી તેમની ચવાની હતી તેને મુ'બઇને કોઇ ઉશ્ચુ ઉપાડી જાય તે મહારાજની કીર્તિ પર પાણી ફેરવનાર છે ! રાધા મહારાજની હતી. ગમે તે પ્રપંચે પાછી મહારાજના શયનગૃહમાં મોકલવીજ પડશે આટલી વાત કરશો તો એ ફાંકડેરાવ ચઢી જશે ને તમને મ્હો માંઝા પૈસા આપશે.”

“વાત તો ખરી. પણ ત્યાં જવાની મારી હિમ્મત ચાલતી નથી. મારા માણસો દારા અને અબ્બર મળી છે કે નઝીર બેગમ મારા જન લેવાને તકલીફ રહી છે.”

“જેમ ? એ રાંડના તમે ક્યાં હાથી ઘોડા માર્યા છે ?”

“હું રાધાને મધુપુર મોકલવાની કોશિષ કરું છું તે એને ગમતું નથી.”

“તો મહારાજ પર એક ખાનગી પત્ર લખો.”

“એ લખ શકશે.”

“બીજું તમે જાતે જઇને પોલીસને મળી આવો ને પોલીસની બધા દુર કરો.”

“દીક છે.”

“હું મારી તપાસ કરું છું. રાધા જવાની ક્યાં છે ? એ પાતા-જમાં હશે તો પણ મારા જામુસો તેને શોધી કાઢશે.” શાંતી બોલી.

“એમ ! તમને કંઈ આશા છે ?”

(૧૫૩)

“આથા ફળે ત્યારે ખરી. પણ હું ગુપત્યુષ બેસી રહેવાની નથી. મારી આંખમાં ધુળ નાખે જનારી એ છોકરીને હું પાંદડે પાંદડે પાણી પાછશ તો જ પીશ.”

“શાબાશ ! તમે પણ ઉસ્તાદ છો.”

“નહિ તો મુ'બ્બમાં રહેવાય ખરું ? એવી તો કેટલી રાધા મારા પગ ચાંપી ગઇ છે !” ડોશી અભિમાનથી બોલી.

“તમારો રાધાના હરણ વિષે શા મત છે ?”

“બનવા જોગ છે કોઇ શ્રીમંત બદમાસ એની ખુબ્બસુરતી પર મોહી પડી એને ઉપાડી ગયો હોય પણ લીલીબન સાથેની એની દોસ્તીથી મને શક ઉપજે છે. લીલીબને પોતાના માનીતા કોઇ શ્રીમંત પાસેથી પૈસા ઓકાવવા માટે રાધાને ગુપત્યુષ રવાના કરી દીધી હોય તો તે અસંભવિત નથી.”

“તમે લીલીબન પર આંપતી નજર રાખજો.”

“વાર.”

“રઘુનાથ વિદાય લેવાની અણી પર હતો તેજ પળે પોલીસનેા માણસ ત્યાં આગ્યો અને તેણે રઘુનાથ તથા ગંગા ડોશી બંન્નેને સંબોધી કહ્યું.

“સુપરીનટેન્ડન્ટ સાબ બુલાતા હય.”

“અહો—” કહી બન્ને પોલીસ સ્ટેશન પર જવા તૈયાર થયાં.

(૧૫૪)

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પતો લાગ્યો !

“મીં રઘુનાથ !...” રઘુનાથ અને ગંગા ડોશી પોલીસ સ્ટેશન પર ગયા પછી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે રઘુનાથને એક રૂમમાં બોલાવી સત્તાદર્શક અવાજે કહ્યું : “તમે રાધાના હરણ વિષે શું જાણો છો ?”

“ મને કંઈ જ ખબર નથી.”

“જુઓ, સાચે સાચી વાત કરશો તેમાં તમારી સલામતી અને તમારા રાજની આબરૂની શોભા છે. હું બધું જાણું છું.”

“હું કયુલ કરું છું કે મહારાજ મદનસિંહ રાધાને સ્ટેટની નાયનારી તરિકે રાખવા માગતા હતા—”

“નાયનારી તરિકે ?”

“હા.”

“શું રાધા નતંકી હતી ?”

“નહિ. પણ તેને વૃત્તની તાલીમ આપવામાં આવતી હતી”

“તમે એમ કહેવા માગો છો કે વૃત્તકલાને ઉત્તેજન આપવા શિવાય તમારા રાજનો બીજો કોઈ મલીન હેતુ નહોતો ?”

“હું ધાર છું ત્યાં સુધી બીજો કોઈ હેતુ નહોતો.”

“મીં રઘુનાથ ! હું દિલગીર છું કે તમે સીધી વાત કરતા નથી. મદનસિંહ રાધા પર મોહી પડ્યો હતો. તમે રાધાને ફસાવવાને ખાસ મુંબઝમાં રજા હતા. રાધા મધુપુર જવાને નારાજ હતી. તેથી તમે રાધાને બળાત્કારથી ત્યાં ઉપાડી જવા માટે આ કાવત્રું કયું છે.” સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે કંપનાના ઘોડા દોડાવી મૂક્યા.

“નહિ જી. તમારી માન્યતા ગભીર બૂલબરી છે રાધા મધુપુર

આવવાને તદ્દન રાજી હતી અને તેની સામીતી ગંગા ડોશી આપી શકશે.” રઘુનાથે ઠડે પેટે જવાબ આપ્યો.

“ગંગાડોશી તમારાજ સંઘની છે એટલે તે તો તમે બચાવો તેમ બણી જશે.”

“તો તમારે જોઈએ તેમ માની લો.”

“હું તમને એકઆડીશન વૉરંટથી ગીરફતાર કરીશ”

“ઠીક છે.” રઘુનાથ હમામમાં બોલ્યો,

“તમે સોગનપર કહો છો કે રાધાના હરણમાં તમે બીલકૂલ ભાગ લીધો નથી?”

“હું કસમથી કહું છું કે મને કંઈજ ખબર નથી. ઉલટો હું તેના હરણથી હતાશ ચંપ ગયો છું.”

“કેમ?”

“મહારાજા ગુસ્સે થશે તેથી.” રઘુનાથે નારાજીથી જવાબ વાળ્યો.

“ત્યારે તમે મહારાજાને આડે રસ્તે લઇ જવામાં મદદ કરો છો ખરું?”

“આ સવાલનો જવાબ પુછવાનો તમને હકક નથી.”

“એમ કે? મને હકક છે કે નહિ તે થોડાજ સમયમાં ખબર પડશે.” તીક્ષણ નજરે રઘુનાથ તરફ જોઇ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટે બોલ્યો: “જાઓ.”

બહાર ગંગા ડોશીની ઇન્સપેક્ટરે જુઆની લીધી પથ્થુ કંઈ નવી વત બહાર આવી નહિ. પોલીસે કંટાળાને બળેને રજા આપી.

તેઓ બાગ્યેજ પોલીસ સ્ટેશનના કમ્પાઉન્ડ બહાર ગયા હશે એટલે ઝીક મોટર પોલીસ ચોડી આમળા આવી ઉભી રહી ગંગા ડોશીની ગરૂડ જેવી આંખો તેમાંના યુગલ પર પડી ને તે ચોડી.

“રઘુનાથ! પેલી રાધા?”

“ક્યાં ? ક્યાં છે ?”

“અરે ! આ મોટરમાં !” ગંગા ડાશીએ મોટરમાં બેઠેલી રાધા રધુનાથને બતાવી.

“એની સાથે કાણ છે ?”

“હું નહોતી કહેતી ? રાંડ લીલી અને આ માથુસ સાથે એને નસાડી મૂકી હશે !”

બન્ને થોડે દૂર ઉભા રહી આવી વાત કરતાં હતાં. રાધા કે મહમ્મદની તેમના પર નજર પડી નહોતી.

મોટર ઉભી રહેતાંજ મહમ્મદ અને રાધા નીચે ઉત્તર્યા અને હસતાં હસતાં પોલીસ સ્ટેશનમાં દાખલ થયાં. મહમ્મદ શ્રીમંત યુવાન હતો. પોલીસ સાથે તેને સારી પીછાન હતી. આ સ્ટેશનનો મુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ મી. રોબર્ટસન તેને સારી પેઠે ઓળખતો હતો. તેને જોતાંજ રોબર્ટસને તેને આવકાર આપી બોલાવ્યો.

“હલ્લો ! મી.મહમ્મદ ! વેરી ઝેડ ટુ સી યુ ?”

“હું અગત્યના કામસર આવ્યો છું મી. રોબર્ટસન !”

“આલો, મારા રૂમમાં !”

ત્રણે જણ પાનગી રૂમમાં ગયાં.

“મી. રોબર્ટસન ! આ સુંદરીને ઓળખો છો ?”

રોબર્ટસને રાધા તરફ જોયું. તરતજ તે કહેયો “માઇ ગોડ ! આજ બાઇનું હરણ થયું છે—”

“ખરી વાત ! તમે ફોટો પરથી એને ઓળખી લીધી હશે.” મહમ્મદે કહ્યું.

“હા.”

“એવું હરણ થયું નહોતું.”

“ત્યારે ?”

(૧૫૭)

“એ પોતાની રાજપુત્રીથી મારી સાથે મારે જંગલે આવી હતી” મહમ્મદે સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને અજબ કરવા માંડ્યો.

“હૈં!”

“હા. અને હવે તે મારી પરણેતર સ્ત્રી છે.”

“આતુ! આ ખરી વાત છે?” સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે રાધાને પૂછ્યું.

“હા.” રાધા હસીને બોલી.

“મી. રોબર્ટસન! ગઈ કાલે જોને અમારા મજદૂરમાં લેવામાં આવી છે અને ત્યાર પછી અમારી સાદી થઈ ચૂકી છે!”

“કોન્સુલેશન્સ! મી. મહમ્મદ!” રોબર્ટસન મહમ્મદ સાથે શેકહેંડ કરતો બોલ્યો: “પણ આ કેસમાં જળરો ઘોઘાળો થયો છે. અમે મધુપુર રોટના માણસોને ગુનેહગાર ધારીને તપાસ કરતા હતા.”

“હવે મહેરબાની કરી તમારી તપાસ બંધ કરજો.”

“વાર. જેવી તમારી મરજી. પણ મી. મહમ્મદ! તમે કહો છો તેમ જો આ સુંદરી તમારી સાથે રાજપુત્રીથી આવી હોય તો તેની મોટરના શોફરને ઇન્જિ શી રીતે થઈ? મીસ લીલીઅન બેબાન શા માટે થઈ ગઈ હતી?” સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે મુઠો કાઢ્યો.

“રાધા મારી સાથે આવવાને તૈયાર હતી. પણ એ વાતની તેના શોફર કે લીલીઅનને ખબર નહોતી. આથી હું રાધાને લેવા તેની મોટરમાં ગયો ત્યારે લીલીઅન સ્વાભાવિક રીતે બેબાન થઈ ગઈ તે શોફરે જરા ચૂંચાં કરવાથી તેને માર ખાવો પડ્યો.” મહમ્મદે તરત ખુલાસો કર્યો.

“ત્યારે અહિં આ નાટક ખતમ થાય છે.”

“હા.”

“ઑલરાઇટ મી. મહમ્મદ! મને આ કેસ છોડી દેવામાં વાંધો નથી. પણ તમે સંભાળજો!”

“કેમ ?”

“મધુપુર સ્ટેટના માણસો તમને જાણવા દેશે નહિ.”

“રાધા હવે મારી પરણેલ છે.”

“તોપણ એ લોકો તમને સતાવશે.”

“જોઈ શકેશો.” રાધાનો બહાદુર પ્રિયતમ એટલે અને તેણે સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટની રજા લીધી.

રઘુનાથ અને ગંગાડોશીના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહોતો. રઘુનાથે ડોશીને રજા આપી દીધી અને પોતે રાધા અને મહમ્મદની તપાસ કરવાને એક જગ્યાએ છૂપાઈ ગયો. રાધા પોતાના ખાવિંદ સાથે હસતી હસતી મોટરમાં બેઠી. મોટર ઉપડી ને રઘુનાથ ટેક્ષીમાં તેમની પાછળ પડ્યો.

એજ દિને સાંજના વર્તમાન પત્રમાં નીચેની ખીના પ્રગટ થઈ:-

“મધુપુરના રણવાસમાં જવાને સરખાયલી સ્વર્ગની પરી સમી ખુબસુરત નાઝનીન રાધા જેતું શનિવારે રાતે હરણ થવાથી મુંબઈમાં હોહાકાર થઈ ગયો હતો તે અચાનક મળી આવી છે ને આ બેદી બનાવ કામ દેવની લીલાને આભારી હતો એમ માલૂમ પડ્યું છે. રાધા મહમ્મદ નામના એક શ્રીમંત મુસ્લીમ યુવાનપર મોહી પડી હતી ને તે શનિવારની રાતે પોતાની રાજપુત્રીથી પોતાના આશક સાથે નાસી ગઈ હતી. તેણે મુસ્લીમ ધર્મ સ્વીકારી મીઠું મહમ્મદ સાથે શાદી કરી છે અને આ નવા પરાક્રમી સુખને અમે વિજય હાથીએ છીએ.”

આ રીતે રાધાના હરણનો કોસ્સો ખતમ થયો પણ તેમી મધુપુર સ્ટેટનો માલિક ગૂંપચૂંપ બેસી રહેશે ?

(૧૫૬)

પ્રકરણ ૨૭ મું.

શુભઘમાં.

કાન ફાડી નાખે એવી કારમી ચીસ પાડતી દ્રેન ચાલી જતી હતી. એક ડબ્બામાં બેઠો બેઠો અનિદ્રધ, અસંખ્ય વિચારોના વમળમાં ગુચ્ચવાઈ ગયો હતો. તે નિરાધાર હતો પણ તેને આવતી કાલની પરવા નહોતી. તેને મધુપુરના નીચ ખાલીક પર બયંકર તીરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. તેની જાલી પત્ની તેની નજર સામે મમશરણુ મધ હતી અને તેને મદનસિંહના જાલિમ સીપાઇઓના ડરથી લીધાને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યા વિના નાસવાની ફરજ પડી હતી. તેનો પૂન્ય ગુરુ સ્વામી આનંદ મદનસિંહના દુઃખ માણુસોના પંજમાં સપડાયો હતો અને અનિદ્રધ જેમ તેમ ચોરી છૂપીથી શુભઘ જવાને નાસી આવ્યો હતો.

વાંચનાર, જીવન ઓટલે બેવાર ખાવું. પાડાની પેઠે જીવવું અને કુકરની પેઠે વસ્તી વધારવી એવી માન્યતાવાળા “સનાતન સમાજ”ને અનિદ્રધની, માનસિક વ્યથાની કલ્પના પણ આવડતી નથી. માથાપર ધીખતા અગારાની સધડી મૂકી હોય એમ તેને લાગતું હતું, અંતરમાં એવી બળતરા થતી હતી કે તે સહન કરવા કરતાં મૃત્યુ પશુ સાફ લાગે !

“ઉત્તરા ને અભિમન્યુ, ઉપા ને અનિદ્રધ સમાં યુગલો બાંધનાર સમાજની આ કમ જાતની અધોગતિ ?” તે વિચાર કરવા લાગ્યોઃ “કાલિંદી તટે મધુર બંસરીના નાદથી ઘેલી યમ કુંજે કુંજે બટકતી ગોપીઓ આજે ક્યાં છે ? રોહની તે મસ્તી ક્યાં છે ? અને તેથીય વધુ રાધા ને કૃષ્ણની અમર બેલડી ક્યાં છે ? જે સમાજ રાધાકૃષ્ણના

ગીત ગાય, તેમને પૂજે, તેમને પ્રશુના અવનાર માને તે સમાજ
આવાં ઘેર અનાચાર કરે યારે એમજ કહી શકાય કે એ સમાજ
ફના થઈ જવી જોઈએ.....અને હવે ફના થવામાં બાકી પશુ શું
છે? છ શીટ હિંચા, કદાવર બાંધાના, નિરોગી, સશક્ત અને શૂરવીર
મરદોની જગ્યા આજે માયકાંકલા જેવા બામલાઓએ લીધી
છે; દ્રૌપદી ને ઉત્તરાસની વીરાંગનાઓની પુત્રીઓ
શુભામગીરીમાં ખદબદી રહી છે—એથી વધુ ભયંકર પ્રલયના
ચિન્હો બીજાં શા હોઈ શકે? ઓ પ્રભુ! શું ભારત જગ-
તમાં એક કલકિત દેશ તરિકે જીવવાને સરખાયું છે? શું હિંદુ જાતિ
પોતાના સેતાની રિવાજની આગમાં બળીને ખાખ થઈ જવા નીર્માઈ
છે? ક્યાં રામ ને ધર્મ જેવા પ્રજ્ઞવત્સલ રાજાઓ ને ક્યાં પ્રજાનું
લોહી પીનાર મદનસિંહ? જે દેશની પ્રજા ક્ષાત્રી રિવાજોથી થતી
ખાનાખરાબીને “નસિબની બલીહારી” માને અને બપોળા રાજાઓ
ખેડુતોના ખરા પસીનાની મહેનતમાંથી પેદા થતી લક્ષ્મી વેસ્ત્રાઓ
અને શરાબ પાછળ ઉડાવે, અરે! એટલુંજ નહિ પણ પ્રજાને બે
ટંક પૂરું ખાવાતું પણ ન રહેવા દે એ દેશ આ દુનિયાના પટપર
જીવીજ કેમ શકે છે ને ભારી અજબબી છે.

તે અટક્યો. ડબ્બામાં દૂર એક બાલિકા ધુંધટથી મ્હોં ઢાંકી
બેઠી હતી તેના પર તેની નજર પડી. તેની નજીકમાં એક ત્રીસેક
વર્ષનો ધુવાન બેઠો હતો અને સામે એક વૃદ્ધ બાઈ બેઠી હતી.

“જોની દીકરા! હવે વધુ આવી છે એટલે હું ગંગા નાહી. હવે
તારા દીકરા રમાડવાનો લ્હાવો મળે તો શ્રીનાથજીની કીરપા—”

તેનો દીકરો કંઈ બોલ્યો નહિ—ફક્ત હસ્યો. નાની વધુ પણ
ધુંધટમાં હસી અને ચાલાકીથી તેણે પતિ તરફ એક તીરછી નજર

ફેંકી. તેના પતિને લાગ્યું કે સ્વર્ગ નીચે હોતરે છે. પણ આનરૂધ્ધન લાગ્યું કે નર્ક છેક નજીક આગ્યું છે. પેલી બાલાની વય ભાગ્યે તેર વર્ષની હતી! અનિરૂધ્ધ તેમની વાતચીતપરથી સમજી શક્યો કે તેને “ધર માંડવા” લઈ જવામાં આવે છે અને દીકરા દીકરા જોવાનો લ્હાવો લેવા માંગતી માની વાતપરથી તે એ પણ સમજી શક્યો કે આવતે વર્ષે તે શ્રીનાથજીની કૃપાથી “દીકરાનો ચેલકો” રમાડી શકશે! તેર ચેલ વર્ષની બાલાપર માનુષ્ય લાવનારાઓને “શ્રીનાથજીપાવા” સ્વર્ગમાં લઈ જતાં હોય તો એ “શ્રીનાથજીપાવા” પણ સપતાનના સાથી હોવા જોઈએ.

મધુપુરનું ભયંકર ભવિષ્ય અનિરૂધ્ધ નજર સામે જોઈ શક્યો હતો. તેમાં આ કાચી વયે સંસારની ચક્ષીમાં પીસાવા જતી બાલીકા જોઈ તે કમ્પી ઉઠ્યો. હિંદુ સમાજનાં આ ભયાનક પાપોની સજા તરીકે તેને ગોરાઓની ગુલામગીરીમાં પીસાવું પડે તેમાં પ્રજ્ઞનો શો અન્યાય છે ?

અતે માંડરોડપર ખાડી ઉભી રહી અને ચિતભ્રમ જેવો અનિરૂધ્ધ ખોટફાર્મપર ઉતર્યો. તેની સાથે ઝાઝો સામાન નહોતો એટલે એક હેલકરીને માથે ટ્રંક નાખી તે પોતાના એક મિત્રને ત્યાં ગયો.

નવનીતલાલ તેનો સાચો મિત્ર હતો. અનિરૂધ્ધને માટે તેને માન હતું. અનિરૂધ્ધ પણ નવનીતને સગા ભાઈ જેવો ગણતો હતો. અનિરૂધ્ધ મુંબઈમાં કોચેજમાં બચ્ચો હતો ત્યારે બન્ને મિત્રો થયા હતા અને એ મૈત્રી હજી ટકી રહી હતી. અનિરૂધ્ધે પોતાની વિતક વાત કહી સંભળાવી. નવનીતને બહુ દુઃખ થઈ.

“તું ગભરા ના. હમણાં મારે ત્યાં રહેજે—તારા જેવાને નોકરી મેળવતા શી મુશ્કેલી પડવાની હતી ?” નવનીતે ધીરજ આપી.

(૧૬૨)

ખીજેજ દીવસે નવનીતે એક દૈનિક પત્રમાં જાહેર ખબર જોઇ.

જોઇએ છે: અગ્રેજી પરથી યુજરાતીમાં ઝડપથી તરજુમો કરી
કેકે એવો એક રિપોર્ટર-જર્નાલિઝમના અનુભવીને વધુ પસંદગી-પગાર
લાવકાન પ્રમાણે-મજા: અધિપતિ, “પ્રજાકલ્યાણ” કોટ યુગંધ.

“સે! તારું નસીબ તેજ કરે છે હો! તું આજે કે ખીજેજ
દિને નોકરી-ને તે પણ ક્યાં? તારી માનીતી લાઇનમાં?”

“ક્યાં?” અનિરધ્ધે પૂછ્યું.

“પ્રજાકલ્યાણ”ની ઓફિસમાં! અભિનંદન! હોસ્ત! અભિનંદન!
નોકરીની નોકરી ને સેવાની સેવા. જન-ધરમના કામમાં લીલ કામની
નહિ-હમથાંજ મજા આવ-”

આ વિચાર અનિરધ્ધને રચ્યો અને તે “પ્રજાકલ્યાણ” ની ઓફિસમાં
જવા નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

અકસ્માત.

અનિર્ધ્ધ “પ્રજાકલ્યાણ” નો રીપોર્ટર થયા પછી એક મહિનો વહી ગયો. નવનીતલાલને ભાં પડી રહેવાનું હવે તેને ઠીક લાગ્યું નહિ તેથી પહેલો પગાર મળતાંજ ઝોરડીની શોધમાં પડ્યો.

યુદ્ધ દરમિયાન શ્રીમતોએ ગરીબોને સુસવામાં બાકી રાખી નથી. એ કારમા કાળમાં ગરીબો કેમ જીવી શક્યા તે એક ગુપ્ત રહસ્ય છે. કાપડ બજાર અને સૌરજનરે લોકોને લુંટ્યા તેટલા લુંટ્યા અને ત્યાં સટ્ટા ખેલી ખેસી ન રહેતાં લોકો તરસ્યા શ્રીમતોએ ધરના સટ્ટા ખેલી સો સો ટકા બાડા વધારી દીધા. હજારો માણસો ધર વિનાના થયા—હજારો પોતાને વતન આપી ગયા—અને અંતે ગોરી આમડી પર બાડ આવી. યુરોપીયન બાડુતોના દેશી ધરવાળાઓએ ધરના બાડા વધાર્યા એટલે લોર્ડ વીલ્સોનની સરકારના દીલમાં ગરીબો પ્રત્યેની લાગણી ઉછળી આવી અને ધરબાડાનો કાયદો હસ્તીમાં આવ્યો. હવે બાડુતોનું રાજ્ય થયું. ફેટલાકો પેટાબાડુતોપર જીવવા લાગ્યા. ફેટલાકોએ “પાવડી” નો ધંધો ખીકતો કર્યો. ટુંકામાં જેના હાથમાં સત્તા આવી તેણે તેનો ઉપયોગ રાક્ષસી રીતેજ કરવા માંડ્યો. અનિર્ધ્ધને ઝોરડી શોધતાં ભારી ખુસ્કેલી નહી. તે કંટાળ્યો અને મહામહેનતે આર્થર રોડ પર તેણે એક ઝોરડી રૂ. ૨૦ ના માસિક બાડે રાખી લીધી.

વર્તમાનપત્રની ઝોડીસમાં, દરેક એકજ મહિનામાં તેણે દુનિયાના ધણા નાટકો ભેળ્યા. પ્રજાકીય સંસ્થાના પૈસા કેમ ખવાઈ ગયા છે, વર્તમાનપત્રો અને તેમના સાથીઓ પ્રજાને કેવી રીતે નચાવે છે—તે,

(૧૬૪)

તેણે નજરે જોયું. લોકોને સરકારી શિક્ષણનો અધિકાર કરવાનું કહેનાર પત્રકારે પોતાના દીકરા દીકરીને સરકારી શાળામાંથી ઉઠાડી લેવાની ફરકાર કરી નહોતી. લોકોને આત્મભોગ આપવાનો ઉપદેશ આપનારે તિલક સ્વરાજ દુડમાં એક પાઈ પથ્થુ ભરી નહોતી. ઉગ્રદું “મહાસભા” ની જાહેર ખબરના પૈસા પથ્થુ રાજેશ્રી પૂરેપૂરા લેતા. “પ્રજાકલ્યાણ” પર પ્રજા શીદાશીદા રહેતી કેમકે મી. મ. કોડીને “મહાત્મા” નું “મહાભારત” ગાતાં બહુ સારી રીતે આવડ્યું. ઓશીસમાં બેઠા બેઠા ગાંધીજીની પ્રત્યેક ચે:જનનાની ઠેકડી કરનાર “પ્રજાકલ્યાણ” ના અધીપતી જ્યારે હાથમાં કલમ પકડી અમ્ર લેખ લખવા બેસતા ત્યારે “સામ્યરમતિને કાંઈથી આવતા પયગબરના સંદેશ જો પ્રજા ઝીલશે નહિ તો હિંદ રસાતળમાં ચાલ્યું જશે” એવી ચેતવણી પ્રજાને નિરંતર આપ્યા કરતા.

અનિર્દય તો આ બધું જોઈને અકળાઈ ગયો. આ શું ! આ દમ્બ શો ? આ નીચતા શી ? આ સ્વાર્થ શો ? અને એ બધું સેવાને નામે ! આ બધું પ્રજાપરના ઉપકારને નામે ! જાહેર સંસ્થાઓના મંત્રીઓ પથ્થુ મી. મ. કોડીથી ઉંચી જાતના નહોતા. તેઓ “ઝોનરરી સેક્રેટરી” ગણાવા છતાં પત્રાર લેતા અને બીજી રીતે પ્રજાના પૈસા ખાઈ જતા તે જૂઠ્ઠા ! જાહેર સંસ્થા તરફથી છપાતાં પત્રિકા, હિસાબ વિગેરે છપાવવામાં છાપખાનામાં તેમના કમીશન હોયજ. જાહેર સભા ભરાય તેમાં પાંચ દશ ખુરશીઓ સભાજનોએ ભાંગી નાખી—એમ લખીને રૂ. ૫૦ મળવામાં મૂકાયજ ! વગર કામે ચડે કલાસમાં કોઈ ગામ જઈ આવવું અને સેકન્ડ કલાસનું બાફું તથા પહેલા વર્ગના હોટલનું બીલ ચાજ કરવું—તે આ સાહેબોનીજ કલા કહેવાય ! તેઓ વીલેભાસ્વેને વીરનું પારણું ગણાવી શકે—સાંટાકુંડને સંતકુંજ બનાવી શકે અને બહુ અલ્પ સમયમાં મી. મ. કોડી જેવા

પત્રકારની સહાયથી નવચેતન પ્રચારનાર મહાન દેશભક્ત પણ થઈ શકે ! આવા માણસ થવા માટે વાચાળ જીભ, બાષ્પર ઠીકઠીક કાપુ, મોગરાના મંડપ નીચે ઉભતી ગુજરાતણીની કાજળ ઘેરી આંખોની છબી દોરવાની આવડત, સંતકુંજમાં “સતનીયાના નાક” ઝીલવાની તત્પરતા અને કોઈ કાળગંગાને કિનારે જે સ્વરૂપ આવવાનું છે તે આવતી કાલેજ આવશે એવી ખોટી મોહમલમાં પ્રગળે બમાવવાની કલા—અને ખાદીના પોષાકનીજ જરૂર છે ! કોઈ પણ જાહેર સભામાં જઈને જોશો તો આવા હાથિકો તમારી નજરે પડ્યા વિના નહિ રહે.

અનિરૂધ્ધ આ બધું જોઈને ખૂબ મૂઝવે. એક બે સાચા દેશભક્તોને તેણે આ સંબંધી વાત પણ કરી પણ તેમણે તે તરફ આંખ મિચામણાજ કર્યાં. સભામાં ખાદી પહેરી આવનારાઓ અને ખાદી સિવાય અન્ય કપડાંને રૂપસું કરવામાં પાપ છે એવી બાંમ મારનારાઓ બહાર કેવા બબકાદાર પોષાકમાં રખડે છે—તેમના ધરમાં વિભાયતી વચ્ચો હમસાબધ પડેલા હોય છે—તે પણ અનિરૂધ્ધ જોઈ શક્યો. મહાત્મા ગાંધીજીની નકલ કરવા મામતા એક “ખાદીધારી તપસ્વી”ને તેણે દારૂની ખાટલી મ્હોડે માંડતોય જોયો અને સુંદરી સંધના ઉધ્ધાર માટે જીવ પટ્ટી નાખના એક “કહેવાતા” સ્વાર્થ લાગી “સમાજ સેવક”ને મધાતા યોવનની મુલામતીરી કરતો પણ તેણે નીહાળ્યો.

૧૦ ફીટ પહોળા અને ૧૨ ફીટ લાંબી ઓરડીમાં એક ચટાઇ ૧૨ પડ્યો પડ્યો તે વિચાર કરવા લાગ્યો:

“શું સાચેજ આ ભારતવર્ષ એક વાર મહાન હશે ? રામ અને કૃષ્ણ—સીતા ને સાવિત્રી—કુંતી ને પદ્મીની—આ દેશમાં જનમ્યાં હશે ?

આજે તો આ દેશનું સ્વપ્ન બદલાઈ ગયું છે. અહિં સેવા નથી-દમ છે. સુધારો નથી-નાટક છે. સાન્ધ્ય નથી પણ કેટલેક સ્થલે ટાપટીય છે અને ખીજ જગ્યાએ સાન્ધ્યનું ખૂન થાય છે ? નીર્દોષ કુસુમકલિઓ લગ્નમાં વેદી પર હોમાઈ જાય-રૂઝગી જાય-પતિ મૃદે જીવનમાં અનેરી મસ્તી ભરવાને બદલે નાદાન વયમાં માતા બની દેશની કાચારી વધારે-પોતાની સક્રિય ગુમાવે-અને સાન્ધ્યની તો હોળીજ થઈ જાય! પ્રજાસેવકો મોટા ગણવાને-મહાત્માના એલા મનાવાને અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને પ્રજાને દંબથી છેતરે અને પ્રજા બહુ નજરે જોવા છતાં છેતરાય ! આવા અંધ અધ્યાત્મ દેશની પ્રજાનો ખરો હાથાર કોણ જાણે ક્યારે થશે ! મધુપુરના જુદા, રેલવે ત્રેનમાં તેણે જોયલી પેલી ધર માંડવા જતી નાદાન વહુ, પ્રજાકલ્યાણના પેટભર અધીપતી અને જાહેર જીવનની પોશ-પોશ વિગેરે અનિર્ધારના મગજમાં અગ્નિની જવાલા પ્રગટાવવાને પૂરતા હતાં.

“હું શું કરું ? આ દંભનો-આ સપતાનીયતનો-આ જુલમનો નાશ કરવા માટે મારે શું કરવું ?” તેણે હૃદયને પૂછ્યું પણ કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. મંત્રવત તેણે ડમલો પહેર્યા. તેની અક્ષાંતીનો પાર રહ્યો નહોતો. મગજ પર અગ્નિ ધીકતો હતો. આરંભે તાણ મારી તે પહાર નીકળ્યો. દ્રામમાં ખેસી સેંડલ્ટેરેક પર આવ્યો અને ત્યાં ઉતરી પડી ચોપાટી તરફ ચાલવા લાગ્યો. હજારો વિચાર તેના મગજમાં ઘોળાતા હતા. આવા દંભિક વાતાવરણમાં શુભચુપ જીવવું તેના કરતાં તો મોત સારું- એમ તેને લાગતું હતું. આસપાસ શું થાય છે તે જોવાની તેને પરવા નહોતી. ગાડી ધોડાની બારી ધમાલ હતી પણ તે તો પોતાનીજ ધુનમાં માથો જતો હતો. સેંડલ્ટેરે રોડના મુલપરથી તે ખસાર થઈ ગયો. એ ચાર ડમલાં આગળ

(૧૬૭)

વધ્યો એવામાં એક મોટર અને એક વિક્ટોરીયાની વચ્ચે તે આવી
ગયો અને મોટરનો ધક્કો લાગવાથી જમીનપર પડકાયો.

“ઉભી રાખ-મોટર ઉભી રાખ.” મોટરમાંથી એક મુઝાએ
શોફરને હુકમ કર્યો. મોટર તરતજ ઉભી રહી અને મુઝાએ
શોફરની મદદથી અનિરૂધ્ધને મોટરમાં લઇ લીધો.

વાંચનાર, આ મુઝા કોણ ?

પ્રકરણ ૨૭ મું.

“પ્રજાકલ્યાણ”ની ઓફિસ.

અનિરૂપ “પ્રજાકલ્યાણ” પત્રની ઓફીસમાં જ્યાં નીકળ્યો. વર્તમાનપત્રો માટે તેને અત્યંત માન હતું. વર્તમાનપત્રો પ્રજાને જાગૃત કરે છે, પ્રજામાં નવચેતન રેડે છે. આધુનિક યુગમાં પ્રાચીનકાલના સન્યાસીઓની પેઠે વર્તમાનપત્રો પ્રજાને તેના કર્તવ્યોનું જાન કરાવે છે, અને વીસમીસદીમાં પ્રજાસેવા કરવાનું શ્રેષ્ઠ સાધન વર્તમાનપત્રજ છે. એવી તેની માન્યતા હતી. વિદ્યાર્થીજીવનમાં વર્તમાનપત્રોના ભેખો વાંચીને આ માન્યતા બંધાઈ હતી, અને તેથી પત્રકાર યજ્ઞ, પ્રજાસેવા બળવાવાની તેને હોંસ હતી. શેઠશાહરના ઉદ્યોગને માટે હિંદના કાપડના ઉદ્યોગને કચડી નાખનાર સરકાર પર તેને બારે ગુસ્સો ઉપજતો હતો. હિંદમાં દર બખ્ખે ત્રણ ત્રણ વર્ષે પડતા દુકાળોમાં યમરાજી ચતા લાખો દુકાળીઆઓને જોઈ તેની છાતી કળકળી રહી હતી. ગોરા સત્તી અમલદારોના બચકર પગારો તેની આંખમાં ખૂંચતા હતા. કાળગોરાના ભેદની રાક્ષસી દિવાલને તે તોડી નાખવા માગતો હતો. હિંદી પીનલ કોડની “રાજકોડ” ની ભરંકર વ્યાખ્યાથી તેણે મગજ તપી જતું હતું. દર વર્ષે સરહદના રક્ષણને બહાને ૫૦ થી ૫૫ કરોડની લશ્કરી ખર્ચ ખાછળ હોળી કરતી સરકારને તે કેકાણે લાવવા આહતો હતો, મધુપુરના દેશી રાજ્યના જુદામ સામે બાથો બાથ લડીને લાચારીથી બ્રિટિશ હદમાં આવનાર ને પોતાને મન મગતું નવું અને વિશાળ ક્ષેત્ર મળ્યું. દેશી રાજ્ય અને બ્રિટિશ રાજ્ય વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર છે તે જો સમજતો હતો બ્રિટિશ હિંદમાં કચડાસર ચળવળ તે માટે સ્થાન છે એવી તેની માન્યતા હતી વર્તમાનપત્ર દ્વારા તે અધિકારીઓના

(૧૬૬)

અન્યથો સામે તે ઝંઝુમી શકશે, પ્રભને સરકારના પ્રત્યેક અન્યાયથી વાકેફ રાખી શકશે—એવા વિચારથી મલકાતો તે ઝોફિશમાં પહોંચ્યો.

દરવાજા પાસે એક સ્તુલ નાખી હાથમાં જડી ડાંગ લઇ, પોતાની શારિરિક શક્તિનું બાન કરાવતો ભેયો દાઢી પસરાવતો બેઠો હતો, કમ્પાઉન્ડમાં બેઠારો, આમ તેમ આંટાં મારતા હતા બોંવતળીએ જોડવેલા પંત્રો બંધકર અવાજથી કાન ફાડી નાખતા. ‘હોંસમાં ને હોંસમાં દાદર ચઢ્યો, ખીજે માળે અધિપતિની ઝોશીસ હતી, અધિપતિ માટે એક ખાસ રૂમ બનાવવામાં આવ્યો હતો, અને તેના “હાફડોર” પર “Editor”, સ્પષ્ટ ધોળા અક્ષરે ચીતરેલો હતો.

“પ્રજાકલ્યાણ” પત્રના માલિક મી० ગુસ્તાદજી ગાંધી એક વાર નવસારીમાં બહાલનો ધધો કરતા અને જીરામીડાના પડીકા વાળીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા, બાપદાદાની પુજા સારી હોવાથી એક મિત્રની સલાહથી મુંબઇ આવીને તેમણે વર્તમાનપત્ર શરૂ કર્યું હતું. આ પત્રનાં મુખપૃષ્ઠ પર બમરડા જેવા અક્ષરે દરરોજ પ્રજાના કાન પર ટકોરા મારવામાં આવતા કે “આખા પશ્ચિમ દિશમાં (મુંબઇ ઇલાકા બખતાં તેમને પોતાના પત્રની અગત્યતા જોઈ જતી જણાતી) સાથી બહોળો ફલાવો પામેલું અને પ્રજાના કલ્યાણ માટે સાર્વજનિક પ્રશ્નોની હિમ્મતથી તથા છુટથી ચર્ચા કરવું” પત્ર તેમનુંજ છે. સાર્વજનિક હોવાનો હાવો કરવા છતાં આ પત્રકાર મહાશયના પત્રમાં પારસી કોમને લગતી એટલી બધી ખબરો આવતી કે ગમે તેવા નિષ્પક્ષપાત ટીકાકારને પણ તેને સાર્વજનિક વિશેષણ લાગુ પાડતા વિચાર કરવો પડતો; છતાં મી० ગુસ્તાદજી ગાંધી છાતી ટોકીને કહેતા કે તેમનું પત્ર સાર્વજનિકજ છે.

હળદરના માંડીઆ સાથે રમત કરવાને દેવધ ગયેલો તેમનો હાથ

(૧૭૦)

કોઇપણ પ્રશ્ન ચર્ચાવાની દિશ્મત કરી શકતો નહિ. આ બીટીને કામળ લખતાં તેમના નેવના પાણી મોભે ચઢતા. બપોરે બાર કે બે વાગે ઝોશીસમાં આવી, બહેર અમરની સંખ્યા બેઠ, ખજાનચીની શીશ્વક તપાસી રાજેશી આર વાગે મોટરમાં બેસી “મીસીસ” સાથે ફરવા આસ્વા જતા, આવી પરિસ્થિતિને બીધે તેમણે એક “અંબળ એણ” ના એક “પારસી જવાન” ને “બાહોશ કલમકસ” માનીને “મહદનીસ અધિપતિ” તરિકે રાખી લીધા હતા. અધિપતિનું કામ બાજ ચૂકસ્થ-મીં મંચેરલા મંકોડીજ કરતા.

મીં મંકોડીની “રાજનીતિ” પ્રજાને ચોખ્ખ રસ્તે દોરવાની કે સરકાર સામે પધ્ધતિસર ચળવળ ચલાવવાની નહિ; પણ પોતાના આહુકો વધારવાનીજ હતી. તેઓશ્રી પોતાના શેઠની પેઠે પત્રને સાર્વજનિક ગણાવવાને આભાવની એક કરી નાખતાં છતાં પારસીઓમાં ચતાં જન્મમરણ તથા લગ્નની ટીપ વિના તેમને એક અંક પણ ખાસી જતો નહિ. સરકારની સામે ઝઝૂમવાનો દાવો કરવા છતાં એક સાધારણ મોરો અમલદાર કોઇ પારસી સાથે શેઠહેંડ કરે તો તે વાત “નવા સમાચાર” માં “એક પારસીને મોઢુ માન” એવા મથાળા નીચે આવ્યા વિના રહેતી નહિ. કોઇ હિંદુ અમેરીકન યા અંગ્રેજ યુવતી પરણી લાવે તો “સુધારામાં આગળ વધતી હિંદુ કામને મુખ્યારકબાદી આપવા” માટે તેમની કલમ તૈયાર ચુક જતી; પણ કોઇ પારસી બાલિકાના હિંદુ યા મુસ્લીમ સાથે લગ્ન ચતાં રોજ નવ નવ કોલમની “લીડરો” લખીને પારસીઓને “બુદ્ધિન બદી” થી બચાવી લેવા માટે અધિપતિ મહાશય લાલપીળા ચક્ર જતા. અસહકાર શરૂ થયા પછી દારૂની બદી સામે તેમણે સરકારને માળા દેવામાં જરા પણ પાછી પાની કરી નહોતી પણ દારૂની ચોકેચોક બહેર બળરો છાપી એ “કલંકીત પૈસા” હજમ કરતાં તેમને જરા

(૧૭૧)

પણ શરમ આવી નહોતી. સરકાર સામે ચાલુ લેખો લખીને પ્રજાની નાડ તેઓશ્રી હાથમાં રાખતા પણ સરકારી અમલદારની નજીવી લમટી આપતાં બીજેજ દિવસે “રાજ્ય તરફ સંપૂર્ણ વફાદારી” તરીકે અંસરી બળવવા માંડતા.

અનિરૂધ્ધ પ્રથમ મેનેજરને મળ્યો મેનેજરે એક સીપાઇ સાથે તેને અધિપતિના ઓરડામાં મોકલ્યો. અનિરૂધ્ધે સલામ કરી.

“કેમ બાવા ?” મી० મકોડીએ પહેલી જાણ છોડી.

“સાહેબ ! આપને રિપોર્ટર જોઇએ છે ને ?”

“હા-હા-મેસો !...જોવ બાવા ! અમારે તો ચંચળ ઝેણુના, ચાલાક અને હોશિયાર માણસો જોઇએ છે-” મી० મકોડીએ કંઇ જાતના ઉમેદવારનો સ્વીકાર થઈ શકશે તેની બ્યાખ્યા કહી સંભળાવી.

“સાહેબ ! હું આપને સતીષ આપવાનો ફરક પ્રયત્ન કરીશ.”

“Good ! Said like a wise man. Well-પણ પમાર થું લેશો ?-”

“સો રૂપીઆ !-”

“સો રૂપીઆ ! જોવ બાવા ! હજુ તમે નાદાન છેવ-જર્નાલીઝમનો તમને અનુભવ નથી. વળી તમે એમ. એ. પણ નથી.....

“પણ સાહેબ ! હવે ડીગ્રીઓ તરફ તો આપણે વિચાર બતાવીએ છીએ-”

(૧૭૨)

“નોનસન્સ ! જે તો “પોલીટીકલ જેમ” છે, સમજ્યા મારા સાહેબ તમે જેમાં નહિ સમજો. તમે સારી પેઠે કામ કરશો તો હું તમને મન્નોજ સારો માન્સ આપીશ પણ સ્ટાર્ટ ૬૦ રૂપિયાનો મળશે. સમજ્યા ?-”

થોડીક રીક્રીક પછી મી. મંકોડીએ ઉદારતાથી રૂ. ૧૦ વધુ આપવાનું જણાવ્યું અને રૂ. ૭૦ ના પગારે અનિરૂધ્ધ રીપોર્ટર બન્યો.

(૧૭૩)

પ્રકરણ ૨૯ મું.

રાધાને ત્યાં.

મોટરમાં અનિરૂધ્ધને ઉંચકી લેનાર મુઝાતું વય આશરે પંદરેક વયનું હતું. તેના વદન પર મુવાનીની કુંપળો ફુટી હતી—અંગ પ્રસંગમાં આવતી મુવાનીનાં મોઢક ચિન્હો જણાતા હતાં; આંખો સ્વામ-કાળજી સમી કાળી—વિશાલ, સ્નેહાળ અને કંઈક અજળ ભાવભરી હતી. મુવાનીને આંગણે જતી બાલાની નિર્દોષ છાતી ઢાંકવાને જણે નારાજ હોયની તેમ તેની ચોળા ઉંચી નીચી થતી હતી. હાથમાં બળ્લે મોતીની બંગડીઓ, સુંદર રેશમી મુલાખી સાડી, નાકમાં હીરાની જડ, અને કાનમાં ઝોરીંગ શોભી રહ્યાં હતાં અને તેથી મુઝાની નૈસર્ગિક સુંદરતા વધી જતી હતી.

તેને દેખાવ, તેનાં આજુપણુ આદિ જોતાંજ તે શ્રીમંત હોય એમ જણાઈ જતું હતું પણ શ્રીમંતોમાં બચપણથીજ આવતી ઉદ્ધતાઈ ને અભિમાન સાથે આ મુઝાએ દોસ્તી રાખી નહોતી. અનિરૂધ્ધ પછડાયો તે પળેજ તેની છાતીમાં ધાસકો પડ્યો. ચૈત્ર પંદર વર્ષની વયે સ્વાભાવિક રીતે માનવ હૃદયો કુમળાં હોય છે પણ શ્રીમંતાઇનો નીશા એ કોમળતાને પણ ભેખડી બન.વે છે. ધણી અભિમાની શ્રીમંતો પોતાની મોટર નીચે ચગદાઈ જનાર “કંગાળ કીખારી”ની સારવાર કરવાને બદલે ઉઘટા બેચાર ગાળ ચોપડી પૂર વેગે મોટર દોડાવી જાય છે. એમાં તેમને ખાનાદાની અને સત્તા દેખાય છે, પણ આ બાલા પર દેવોની મહેર હતી. પીળી ધાતુના દર્શનથી તેને દારૂના નીશા જેવી કંઈ ચઢી નહોતી. તેના શોકરનો વાંક નહોતો—વાંક વીકટોરીઆવાળાનો અને થોડોક વાંક પોતાનાજ તાનમાં મસ્ત બની રહેતો આલનાર અનિરૂધ્ધનો હતો.

(૧૭૪)

હતાં મુઘાના દીલધાટ પરથી, અનિરૂધ્ધ જમીન પર પડી જતાં
હયાનો ઝરો વહેવા લાગ્યો.

અનિરૂધ્ધ મેઘાન થઇ મોટરમાં પડી રહ્યો. તેને માથામાં જખમ
થયો હતો અને તેમાંથી લોહી વહી જતું હતું. પોતાના રૂમાલ વડે
એ લોહી લૂંછી નાખી મુઘાએ પાટો બાંધી દીધો અને અનિરૂધ્ધના
તેજસ્વી વદન તરફ હયામણે મ્હોડે જોઇ રહી.

પાંચ સાત મીનીટમાં એક ભવ્ય મહેલના કમ્પાર્ટ્નમાં ગાડી
દાખલ થઇ. મકાનની આસપાસ સુંદર બગીચો હતો. ભાતભાતના
પુષ્પો છોડો પર લચી રહ્યાં હતાં. રંગબેરંગી વનસ્પતિ કલાકારની
આંખ ઠારતી હતી વરંડાની પાસે જમ મોટર ઉભી રહેતાં મુઘા
ઉતરી પડી. એક નોકરને બોલાવી અનિરૂધ્ધને ઘરમાં લેવરાવ્યો અને
અનિરૂધ્ધ-આર્થર રોડ પરની નાની-અંધારી ઓરડીમાં રહેતો ગરીબ
અનિરૂધ્ધ-એક સુસજ્જિત દિવાનખાનામાંના એક પદમપર પડ્યો.

મુઘાએ તરતજ અનિરૂધ્ધના જખમના ઉપચાર કરવા માંડ્યા-
તેનો જખમ ધોવાયો:-એક નોકર ડોક્ટરને બોલાવવા ગયો અને ફક્ત
નર્સ થેડે પેલી સુકુમ્મરી તેના બીજાના નજીક ખડે પડે ઉભી રહી.

ફરીક મીનીટમાં અનિરૂધ્ધની આંખો ઉઘડી. તેનો જખમ
બહુ મંભીર નહોતો. આંખ ઉઘડતાંજ અનિરૂધ્ધને સ્વપ્નમાં હોવાનો
ભાસ થયો. આ શું ? આ કોનું મકાન ? સુંદર સુલાખમ બીજાના પર
તેને કાણે સુવાડ્યો ?-અને આ સામે ઉર્વશી સમી ઉભેલી અપસરા
કાણુ ? તે કંઇ સમજ્યો નહિ-જરાવાર વિચારમાં પડ્યો-આંખો
મીઁથી લીધી-તેની ખાત્રી થઇ કે તે સ્વપ્નમાં નથી-તેણે પુનઃ આંખો
ઉઘાડી.

“તમે ગભરાયો નહિ. હમણાં ડોક્ટર આવશે.” મધુર રૂપેરી ધંદડી

(૧૭૫)

જિજ્ઞાસુઓ રાધાએ અનિરૂધ્ધના કાનમાં અમૃત રેડ્યું. જમતૂતો દમ્ભથી ત્રાસેલા અનિરૂધ્ધને પહેલીવાર જાન થયું કે હજી જમતૂતમાં મનુષ્યો અને દેવોનો નિવાસ છે !

રાધાના મીઠા શબ્દો સાંભળી તે હસ્યો.

“તમે મને અહિં લાવ્યા ?” તેણે પૂછ્યું.

“હા. ”

“તમારો કેવો આભાર, બહેન !-”

“એમાં આભાર શાનો ? મનુષ્ય કહેવાવા છતાં તમને રસ્તામાં પડેલા મૂકીને મારાથી ચાલી જવાય ખરું !” રાધા સ્મિત બોલી.

“ચાલી તો ન જવાય-પણ એવી રીતે ચાલી જનારા હજારો માણસો દુનિયામાં પડેલા છે.”

“હરે. તેમને હું મનુષ્યો કહેવાની ના પાડું છું,-”

અનિરૂધ્ધ સાનંદાચ્છન્ન તે નિર્દોષ પરીને જોઈ રહ્યો. લક્ષ્મી અને સત્તાના આ આવાસમાં આવી નિર્દોષતા, આવી શરણતા, આવી સહૃદયતા વાસો કરી રહી હશે એમ માનતાં તેને જરા વસતું લાગ્યું. અત્યાર સુધી તે શ્રીમંતોને શયતાનના સાથીજ ગણતો આવ્યો હતો. તેની માન્યતા પર આજે કંઈક ધા થયો.

થોડીવારમાં ડોક્ટર આવ્યો. તેણે અનિરૂધ્ધનો ધા તપાસી કહ્યું :

“જરા પણ મનરાવાની જરૂર નથી. ત્રણ ચાર દિવસમાં તમને તદ્દન આરામ થઈ જશે.”

“તમારે હું મારે ઘેર જઈ શકું ?” અનિરૂધ્ધે પૂછ્યું.

“હા. ધણી ખુશીથી-” કહી ડોક્ટર ચાલી ગયો.

“તમારે ઘેર કેણું છે ?” રાધા એ ધીમે સ્વરે પૂછ્યું.

(૧૭૬)

“અહિં હું જોકોજ રહું છું”-અનિરૂધ્ધે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે તમારી સારવાર કાણ કરશે?”

“સારવાર જેવું શું કરવાનું છે? ડોક્ટર કહે છે કે જખમ મંભીર નથી-”

“તે ખરું-પણ તમે તદન સાળ માત્રો ત્યાં સુધી અહિં ન રહી શકો?” ઉદ્ધવા વાક્યમાં સ્નેહાળ નિમંત્રણ હતું—વિનંતી પણ હતી—આવા હેતાળ નિમંત્રણ જખમમાં દુર્લભ હોય છે. અનિરૂધ્ધે જો નિમંત્રણ શી રીતે ઠેલી શકે ?

તેણે આભાર સહિત રાધાના આમંત્રણનો સ્વીકાર કીધો, ઉભચે થોડીક આડીઅવળી વાત કરી. રાધા અનિરૂધ્ધને અલ્પ સમયમાં જાણે યુગયુગ જૂની મિત્ર હોયની એવી લાગી, રાતના આઠેક વાગે મહમ્મદ આવ્યો. રાધાએ તેને અકસ્માતની વાત કહી અને અનિરૂધ્ધને તે સાંભળે આજ સાંજ સુધી પોતાને સાંજ રાખવાનો પોતાનો નિશ્ચય પણ દર્શાવ્યો. મહમ્મદ રાધાને પ્રાણુથી પણ અધિક આહતો હતો. રાધાની કામ પણ વાતની તે ના પાડતો નહિ. રાધાની વિનંતી સાંભળી તે હસ્યો અને અનિરૂધ્ધને હસીને પોતાને સાંજ આરામ લેવાની વિનંતી કરી.

“તમે મને આભાર નીચે કચડી નાખો છો.” અનિરૂધ્ધે સવિનય જવાબ આપ્યો.

(૧૭૭)

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ન્યાયનો ફારસ.

પ્રિય વાંચનાર, રાધા, મહમ્મદ અને અનિરૂધ્ધના સાથમાં આપણે ધણા વખતથી મધુપુરના બુદ્ધી અને વિલાસી રાજાને બૂલી ગયા છીએ. આસ, એકવાર ફરીથી આપણે એ નરપિશાચની લીલા જોઈએ.

સ્વામી આનંદ અનિરૂધ્ધને જણાવવા માટે રાબદોહના ભયંકર આરોપ માટે મદનસિંહના જલિમ સૈનિકોના હાથમાં ફસી ગયા હતા, તે વાંચનાર જાણે છે. આ સ્વામી ઝીરસ્તાર થયા પછી તેનો ઇન્સાફ કર્યા વિના તેનાપર કેદખાનામાં અનેક જાતના બુદ્ધિમંતુઓના આપ્યા તેના હાથ પગમાં બેડી જકડવામાં આવી તેને બુદ્ધિ મારવામાં આવ્યો. પણ તેણે પોલીસે ધડી કાઢેલા બુદ્ધિ એકરાર નામાપર સહી ન કરી. અતે બધા જલિમો કંટાળ્યા. અને હજુર સાહેબની કોર્ટમાં તેનો કેસ રજુ કર્યો.

મદનસિંહ જાતે આ ભયંકર કેસનો ન્યાય હાથવાતો હતો. સમય થતાં તે ન્યાયાસનપર જઈ બેઠો. સ્વામી આનંદ આરોપીના પિંજરામાં પ્રસન્નવદને ઉભો હતો. તેની આસપાસ બાફતી પેટભરા સિપાઈઓ ઉભા હતા. ન્યાયાસનની સામેના ટેબલપર સરકારી વકીલ અને ખીજ વકીલો હતા. આરોપીએ કોઈ પણ વકીલ રોક્યો નહોતો. કોર્ટ પ્રેક્ષકોથી ચીકાર ભરાય ગયું હતી પણ સાક્ષાત જમનો અવતાર ન્યાયાસન પર બેઠેલો હોવાથી કોઈ ચું કે ચાં કરવું નહોતું. બધાના મોઝાપર ભયનાં ચિન્હ હતાં. સ્વામી ફંસીને લાકડેન ચઢશે તે વિશે કોઈને શંકા નહોતી. પ્રેક્ષકોમાં કેટલાક બેઠો પણ હતો. એ બેઠોને સ્વામીએ અનેક પ્રકારની સહાય કરી હતી. તેઓના દીસ પિંજરામાં ઉભેલા આરોપીના આભારથી લળી પડતા હતા, પણ એ બિચારા

(૧૭૮)

લાભાર હતા; તેઓ આનંદ સ્વામીની મુક્તિ માટે પ્રભુની મૂર્તિ પ્રાર્થના કર્યા શિવાય કંઈ કરી શકે એમ નહોતું. મધુપુરમાં જુદામધુ એવું બચકર સામાન્ય બાપી મધુ હતા કે સ્વામી આનંદ જેવા દેશભક્ત માટે કોઈ છડે એક બંદગી પણ કરી શકતું નહિ.

સરકારી વડાએ જૂઠી જૂઠીને સલામ કરીને હજૂર સાહેબ સમક્ષ આરોપીનો કેસ રજુ કર્યો.

“આરોપી સ્વામી આનંદને નામે ઝાળખાય છે. તે આ રાજ્યમાં આવ્યા પહેલાં બ્રિટિશ હદમાં તેની સામે અનેક વેરટો નીકળ્યા હતા. થોડાક વર્ષો અગાઉ આ રાજ્યમાં આવી એણે રાજ્યની વફાદાર પ્રજાને ખાસ કરીને ખેડૂતોને ઉત્કેરવા માંડ્યા હતા. અને તેને પરિણામે સરકારના વફાદાર અમલદારોના ખુન થવા માંડ્યા હતા. એવું એક શુભ અરાજક મંડળ છે તેના સમાસદો મારફતે એણે જોમાશ મારવાડીની પેઢી લૂંટાવી હતી, ફોજદારનું ખુન કરાવ્યું હતું અને નગરશેઠના ઘરમાં પણ ઘાડ પાડી હતી. આ બદમાશ સાધુના સાળામાં જુપાયલો સમતાન છે તેનો એક વધુ પુરાવો એ છે કે આજથી બે વર્ષ પર આપણા નગરશેઠનો પુત્ર તથા પુત્રવધુ અચાનક મૃત થઈ ગયા હતા. તેમાં આ બદમાશનો હાથ હતો તે પુરવાર કરવાને સરકાર તૈયાર છે. આપણા બહાદુર સૈનિકોએ બ્યારે એને પકડ્યો ત્યારે એની ગુલામાંથી નગરશેઠના પુત્રવધુની લાશ મળી આવી હતી. તેને આ બદમાશો ઢેર દબને મારી નાખી હતી એમ વૈદક રિપોર્ટ પરથી જણાય છે. મરનાર બાઈ લીલાના શરીરમાંથી સોમલ ઝેર મળી આવ્યું હતું. એટલેથી આ પાપીનાં પાપોનો અંત આવતો નથી. જો કે પ્રત્યક્ષ પુરાવા મળતા નથી પણ નગરશેઠના મૃત થયલા પુત્રનું ખુન કરી એ બદમાશે તેની પત્નીને પોતાની

(૧૭૬)

રખાત બનાવી હતી એમ માનવાને દરેક કારણ મળે છે. આવા બદમાસના નીચ કામો પૂરવાર કરવાને આથી વધુ પુરાવાની જરૂર હોય એમ હું માનતો નથી.” સરકારી વકીલે ચોતાનો કેસ રજુ કર્યો.

“આ ન્યાયમંદિર છે. સાક્ષીઓ રજુ કરો.” ન્યાયનો હંભ કરતો મદનસિંહ બોલ્યો.

“જો કુકમ ! સાક્ષી નંબર એક-રધા કહાના-” વકીલ બોલ્યો. સાક્ષીના પિંજરામાં એક વૃધ્ધ ખેડૂત બધ ઉભો.

“રધા ! આરોપીને તું ઓળખે છે ?” વકીલે જુવાની લેવા માંડી.

“હા.”

“એ શો ધધો કરતો હતો ?”

“કંઈ નહિ.”

“એ તને શું કહેવા આવતો હતો ?”

“રાજ સામે ખંડ કરી જુલ્મી અધિકારીઓના ખુન કરવાનું એ મને કહેતો હતો.”

“આરોપી, તારે આ સાક્ષીની ઉલટ તપાસ લેવી છે ?” મદનસિંહે સ્વામી આનંદને પૂછ્યું,

“નહિ. મને આ નાટક જોવામાં મગા આવે છે.” કહી ગૌરવથી મસ્તક હંચું કરી સ્વામી હસ્યો.

“આ ન્યાયમંદિર છે.” મદનસિંહ બરાડ્યો.

“તારે મન નાટકઢાળા છે.” સ્વામીએ તરત જવાબ આપ્યો તે રાખતું મ્હે ઉતરી ગયું.

બીજા બનાવટી સાક્ષીઓએ એવીજ જુઠી વાતો કરી. સ્વામી આનંદ ખુની છે, લૂંટારો છે, બનિયારી છે એમ એ બોકો કહી મગા. સાક્ષીના પિંજરામાં ઉભેલી પ્રતિમાસાથી બહિષ્કારને પેશીસના ડરથી જુદું બોલતા સાક્ષીઓની ક્યા આવી.

“આરોપી, તારી સામે ભયંકર આરોપો પૂરવાર થાય છે. તારે બચાવમાં કંઈ કહેવું છે ?” મદનસિંહ બોલ્યો.

“જે શુન્દેઝાર છે તેજ જો ન્યાય છલ્લુવા બેઠો હોય તો તેની સામે શો બચાવ રજુ કરી શકાય ?”

“નામદાર ! આરોપી કોર્ટનું અપમાન કરે છે.” વકીલે રાજને માખણુ લગાડ્યું.

“અરાબર છે. પણ ન્યાયમંદિરમાં આરોપીને બચાવની તક આપવાની મારી ફરજ છે.”

વકીલે માથું નમાવી નમન કર્યું.

“સાંભળ ! સ્વામી અને સત્તામાં અંધ થયલા રાજન ! સાંભળ !—” સ્વામી આનંદે મર્મના કરી: “ગરીબ, જૂલમ નીચે અમદાદને મૂગી આઠ નાખી મરી જતી પ્રજાને તેના કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવવું જો એ શુન્દેઝ હોય તો હું ખરેખરો શુન્દેઝાર છું અને એવા સાખ શુન્દેઝ ફરીથી કરવાને તૈયાર છું. પણ તારા ભાડૂતી, યુશામતીઆ અને નીચ વકીલ તથા પોલીસ અમલદારોએ મારી સામે જે આરોપો મૂક્યા છે તે તદ્દન ખોટા અને બનાવટી છે. અત્રે રજુ થયલા સાક્ષીઓ ગરીબ ખેડૂતો છે. તેઓ તારા જન્મ જેવા બે બદામના સિપાઈઓથી ત્રાસીને ભૂંડી વાત કરી રહ્યા છે. તું અને કરડામાં કરડી સળ કરે તેની અને લેણમાત્ર ફરકાર નથી પણ યાદ રાખજે કે જે રાજા ગરીબોની હાય લે છે, જે ખેડુતને-જમતના પાલકને કનડે છે અને પોતાની પ્રજાની ખરી મહેનતની લક્ષ્મી રોડો પછાળ, ઊઘાવે છે તેને એક દિવસ જરૂર હાથ ધસવા પડશે.”

“હું તારી પાસેથી ઉપદેશ માંગતો નથી. તારો કંઈ બચાવ છે ?”

(૧૮૧)

“નહિ. બૃહમ્માર સામે નિર્દોષ અને પવિત્ર આત્મા શો બચાવ રજી કરે ? અને હું કેની સામે બચાવ કરું ? તારી સામે ? એક નીચ, સ્વાર્થી, લંપટ રાજના નામને કલંક લગાડનાર શયતાન સામે ?”

ચૂપ રહે બ્રહ્માસ ! તને ખુન, રાજદ્રોહ અને લૂંટના ગુન્હાહો માટે ફાંસીની સજા કરવામાં આવે છે.” જંગલી રાજ બરાડયો.

“બસ ! મોટામાં મોટી સજા મોત ! એટલું જ ! એથી કેાઇ બચકર સજા શોધવાની તારા મગજમાં તાકાત નથી ? અરે નીચ રાજ ! મોતને તો હું યુઠીમાં લઇ ફરું છું” હસતો હસતો સ્વામી બેસ્યો.

“ સિપાઇઓ ! લઇ જાઓ આ બ્રહ્માસને !-”

જલિમ જગડાઓ. સ્વામીપર તૂટી પડ્યા. તેને પછી બેડી પહેરાવવામાં આવી અને એક જંગલી ફારસ બજવી મદનસિંહે ન્યાય કરવાનો સંતોષ લીધો. એજ રાતે મદનસિંહના કેાઇ ખુશામદીઆએ ખ્રિટીસ વર્તમાનપત્રો પર તાર કરી બચકર રાજદ્રોહી સ્વામી આનંદપર અનેક ગુન્હા પુરવાર થવાથી મધુપુરની વરિષ્ઠ બદાલતે તેને કામદાસર ફાંસીની સજા કરવાની ખબર આપી દીધી. આવો બચકટ અને વિકૃત ન્યાય જોઇને ન્યાય દેવી પણ ચોકે ચોકે રડી હશે. પણ સત્તાના નીચામાં અધે જનેસ મદનસિંહને હાથમાં તો કેાઇની ફરકાર નહોતી. ન્યાય છણીને સીધો તે નજીર બેગમના વિલાસમંદિરમાં ગયો અને મદિરાની પ્યાલી ખાલી કરી નજીરના મધુર કંદેલું સંગીત સાંભળી સ્વામીના કંઠુ વચનો બૂલી જવાનો મુખત્ત કરવા લાગ્યો.

(૧૮૨)

પ્રકરણ ૩૧ મું.

રઘુનાથનો પત્ર.

મહનસિંહ મધુપુરનો કર્તા કર્તા વિધાતા થઈ બેઠો હતો. તે પ્રજાને મરણ પેઠે નમાવતો હતો. સ્વામી આનંદને ફાંસીની સજા ફરમાવીને અરાજકતાનું મૂળ કાપી નાખ્યું હતું એમ માની તે મનમાં દુઃખતો હતો. નગરશેઠની પુત્રવધુ સ્વામી પાસેથી મળી આવી અને તેના કમને અગ્નિદાહ દેવામાં આવ્યો પણ લીલા સ્વામી પાસે શી રીતે ગઈ, લીલાનો પતિ અનિરૂધ્ધ ક્યાં છે, તેની તપાસ કરવાની તેને ફરકાર નહોતી યુદ્ધામદમાં લગી પગી રહેલા નગરશેઠને પોતાના કીકરાની તપાસ કરવાની રાજાને સૂચના કરતાં ટાઢીએ તાવ આવતો હતો. તેણે જૂડી જુવાની પ્રમાણે અનિરૂધ્ધનું સ્વામી આનંદેજ ખુન કર્યું છે એમ માની લીધું અને બે ધડી પોક મૂકીને યુધ્ધપ બેસી રહ્યો.

નઝીર બેગમ મહનસિંહને નમનને ઇંચારે નમાવી રહી હતી. તેની કાતિબ જુવાનીએ રાજાને વશ કરી લીધો હતો. તે પાપ સેટકું પાણી મહનસિંહ પીતો હતો. પણ હજી રાજાના મનમાંથી રાધા ખસી નહોતી. નઝીરે તેને અનેક રીતે રીઝવ્યો-જરા ધમકા આપી રઘુનાથને યુધ્ધથી બોલાવી બેવાને તારપર તાર છોડાવ્યા. પણ મહનસિંહ તેના જનાનામાં જે હુકમનામાપર સહી કરી આવતો તે પહાર જમને રદ કરતો. બીજી બધી આગતમાં તે નઝીરની જાદુઈ ભાકડીથી હંકારતો હતો પણ. રાધાને છોડી દેવાની વાત તેને મંજૂ ઉતરતી નહોતી. રાધાએ-એ કંગાળ નારંગીવાળીએ મહનસિંહને વખરો હાથે ખરીદી લીધો હતો. એકાંતમાં એ ખરીદીપત્ર પૂતળી તેની નજર

સાથે તરી આવતાં રાજાની બેચેની બચાવે હકે વધી જતી અને
મને તે બોલે રાધાને મેળવવાનો તે નિશ્ચય કરતો.

પ્રભાતના નવ વાગ્યાને સમય હતો મદનસિંહ હમણાં જ જમીને
હાથપાણી કરી નજીર સાથે નાસ્તો લેતો બેઠો હતો એવામાં
હજુરીઆએ આંદર આવી રાજાને નમન કરી એક પત્ર આપ્યો.
રથુનાથના આક્ષરો જોતાં જ મદનસિંહની છાત્રા સા વધી ગઈ. તેણે
તરત પત્ર ખોલ્યો, એ પત્ર નીચે મુજબ હતો.

પરમ કૃપાળુ ગૌઆદાણુ પ્રતિપાળ મહારાજાશ્રી મદનસિંહજીની
હજુરમાં.

આપ નામદારની આજ્ઞા પ્રમાણે હું સધાને મહુપુરના રથુવાસમાં
લાવવાને મગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. પ્રથમ રાધા નારાજ
જણાઈ પથુ મેં તેને વિલાસ વૈભવમાં રાખી તે આપ નામદારનું
શોભાવે એવી કેળવણી તેને આપવાની બચ્સા કરી. તે મારી
પીછાનની મંઝા ફાટી નામની એક બાઈને ત્યાં રહેતી
હતી. એ બાઈને આપ નામદાર પીછાનો છે. તેણે આપ
નામદારની સેવા અનેક રીતે વફાદારીથી બજાવી છે.
મોંઘીને મહુપુર મોકલનારી જેજ બાઈ હતી. રાધાને એણે સોનાના
ઝાક બતાવીને મહુપુર આવવા તૈયાર કરી પથુ એટલામાં એક
બદમાસ આપણા માર્ગમાં માર્યું મારવા તૈયાર થયો. આપ નામદારે
વર્તમાનપત્રોમાં વાંચ્યું હશે કે રાધાનું એક રાત્રે હરણ થયું હતું.
વસ્તુતઃ એ હરણ નહોતું. રાધાને મહમ્મદ નામના એક શ્રીમંત
મુસલમાને પોતાના પ્રેમમાં ફસાવી હતી અને નાટક જોવા જવાને
બદલે રાધા ધરમ્યાંથી નીકળી એ બદમાસ સાથે નાસી મઠ
હતી. હવે તે મુસ્લીમ ધર્મ પ્રમાણે મહમ્મદ સાથે પરણી મઠ છે

અને એ બીના પૈલીસ સમક્ષ નોંધાઈ છે. આપણું નામ રાધાના હરણમાં સંડોવાયું હતું પણ મહમ્મદ અને રાધા લગ્ન કરવાનો ઝેકસાર કરી ગયા તે પછી આપણા પરનો મુંબઈની છુપી પૈલીસનો શક નષ્ટ થઈ ગયો છે. હાલમાં રાધા મહમ્મદ સાથે તેની પરણેતર તરિકે રહે છે.

આ બધી બીનાઓ આપ નામદારને દુઃખકર થશે તે આ સેવક સારી પેઠે જાણે છે પણ સત્ય હકીકત જણાવ્યા વિના છૂટકોળ નથી. મધુપુરના રણવાસમાં સરખમલી સ્વર્મની પરીને એક સાધારણ મુસલમાન ઉપાડી જાય એટલું જ નહિ પણ તેને છોડ્યોક પરણી જાય એ જોઈને માફ કાળજી કપાઈ જાય છે આપ નામદારને એવી લાખ રાધા મળી રહેશે. પણ હવે રાધાપરના આપજીના મોહનો સવાલ જ નથી. હવે તો આખરનો- મધુપુરના રાજની પ્રતિષ્ઠાનો સવાલ છે. એ શ્રીમંત મુસલમાનની મજલ થી છે કે તે આપની પરીપર નજર કરી શકે ? મંત્રા ડોશી કહે છે તેમ રાધાને એકવાર મધુપુર લઈ જઈ બીજે દિને જોઈએ તો ભાત મારીને કાઢી મુકજે પણ હવે તો રાધાને મારે કેસરીયા કરવાની જરૂર છે. એ સૈન્દર્ભાભિમાની સ્ત્રી મધુપુરના રણવાસને તથા મહમ્મદના જનાનામાં ભેઠી એ જનાવ આપ નામદારની કીર્તિપર કલંક લગાડનારો છે કેમકે બહિંના રજતું ગળ કરનારા છાપાવાળા-ઓએ રાધાના હરણ પ્રસંગે આપ નામદાર વિષે અનેક જાતની ગુષી પ્રગટ કરીને રાધા મધુપુરના રણવાસમાં જવાની હતી એ વાત પ્રજાને જણાવી દીધી છે હવે મહમ્મદને સુખે જીવવા દેવો એ આપણી શક્તિની હરણ કરવા સમાન છે. એ આપ નામદારને કુકમ હોય તો સેવક મહમ્મદને હાથ ધસતો રાખી, જો જરૂર પડે તો તેનો કાંટો કાઢી નાખીને રાધાને મધુપુર લઈ આવવાની હાથ

બેગમ કે બસા ?

“અરે નીચ રાજા ! મોતને તો હું મુઠીમાં લઈ રહું છું.”
હસતો હસતો સ્વામી બોલ્યો. (૧૮૧)

પેશાબના ભયંકર દર્દોની છેદ્ધામાંછેદ્ધી અજાયબ શોધ

ગોનો કીલર

(રજીસ્ટર્ડ)

પ્રમેહનો ચમત્કારીક ઇલાજ

વધ્દો અને ડોક્ટરોની દવાઓ અને ઇન્જક્શનો લઈને કંટાળી ગયેલા હો! આહે તેટલા વરસનો જુનો યા નવો પ્રમેહ, આહે તેટલા પ્રમાણમાં ભયંકર કેમ ન હો! પેશાબ મારગે રસી (પર)નું વહેવું તેમાં થતી બળતરા, પેશાબ થોડો તથા અટકીને આવવો, ગુપ્ત ભાગની અંદર આવેલો સોજો, તથા થએલો જખમ અને સ્ત્રીઓના ભયંકર પ્રદર અને પેશાબ ના રોગો વગેરે, પેશાબને લગતા સ્ત્રી પુરુષોનાં જડ કરી બેઠેલાં તમામ દરદોનો જડથી નાશ કરે છે અને સડેલી ધાતુને સુધારીને સ્વચ્છ અને બદ કરે છે.

૫૦) ગોળીની એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

વી. પી. ખચ જુદુ

એકલા બનાવનાર,

એજન્ટ,

ડા. ડી. એન. જસાણી,

એ એમ. ઠક્કર દવાવાળા,

૧૪૦, ગુલાલવાડી, મુંબઈ નં ૪.

કોલો બીલ્ડીંગ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

રાખે છે. ફક્ત આપ નામદારના કુકમની વાર છે આ માટે લાખેક રૂપિયાનો ખર્ચ થશે કમકે અહિંની કુખી પોલીસને આપ આપી મહામહના સુરક્ષિત બંગલામાંથી રાધાને ઉપાડવાનું કામ સહેલું નથી, આપનો કુકમ અને એક લાખ રૂપિયાનો એક મળતાં હું આપને વચન આપું છું કે રાધા આઠ દિવસમાં મધુપુરની મહેમાન થશે.

લી૦ આશ્ચર્યિત સેવક,

રઘુનાથ.

મદનસિંહ આ પત્ર જોમ જોમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ તેના મુખપરના ભાવ બદલાતા ગયા. રાધા તેને હૈયે ચઢી આવી. તેની મોઢક મૂર્તિ તેની આંખો સામે તરવરવા લાગી. એ રાધાને એક અસહ્યમાન પરણી ગયો એ વાત જાણી તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. રઘુનાથની વાત ઝટ તેને ગળે ઉતરી મઠ. તેની માથાકને ઉપાડી જનારનું 'પુન કરવું' પડે તોપણ શું ? એવા વિચારથી તેની આંખમાં પુનસ ભરાયું. નઝીર તેને ધ્યાનથી જોઈ રહી હતી. તે જાણી ગઈ કે આ પત્ર રાધા વિષેજ હતો.

“જા—” મદનસિંહે હઝુરીઆને કુકમ કર્યો. હઝુરીઓ ગયો.

“બહાલા ! શું છે ? વળી પેલી રાંડ રાધાની વાત છે કે ?” નઝીરે મૃદુ સ્વરે નયન નચાવતા પૂછ્યું.

“ચૂપ રહે ! રાધા માટે એક પણ અપરાધ બોલી તો તું તારી વાત જાણે !” મદનસિંહ નઝીરપર ગુસ્સે થયો. અત્યારે તેને નઝીર કાળ જોવી લાગી.

“શું આપને એવકા થઈ એક પરધર્મી સાથે નામી જનાર બહા માટે આખો એટલું બધું લાગે છે ?”

“હા. એની ખુબસુરતી આમળ તું કંઈ વીસાતમાં નથી.

“એમ ! તો બહાલા ! એને અત્રે લાવી આપની મુરાદ બર લાવો.”
 નઝીરે શૈતરંજની ચાલ બદલી. તેણે વિચાર કર્યો કે રાધા પાછળ દિવાના થયલા રાજાને સીધી રીતે સમજાવવામાં સાર નથી. તે અત્યાર સૂધીમાં રાજાના અનેક અમલદારોને પોતાના હાથમાં લઈ ચૂકી હતી રાધા આવ્યા પછી બસે મદનસિંહ તેના રંગમવનમાં જાય. પણ સત્તા તો મારા હાથમાંજ રહેશે એવો નઝીરનો ખ્યાલ હતો. રાધાને મધુપુર લાવવામાં પોતાની સંમતિ આપી મદનસિંહની બહાલી થવાની બાજુ ખેલતી તે બોલી: “તમારી માનીતી રાધા અહિં આવશે તેથી આ બાંદી અદેખા બનવાની નથી. બહાલા ! તમને જેથી આનંદ મળે એવું સુખેથી કરો હું તમને એટલા માટે ના પાડતી હતી કે રાધાના હરણમાં આપનું નામ સડોવાયલું હતું અને જો કંઈ કાચું કપાયું તો નાહક આપનું નામ બ્રીટીશ સરકારને લાં બદનામ થશે.”

“બ્રીટીશ રૈસીડંસીને મારા ખાનગી વહેવારમાં માયું મારવાનો કંઈ હક્ક નથી.”

“તો ઠીક. સંભાળીને કામ લેશો તો દુનિયા જન્મ મારે છે.”

“નઝીર ! બહાલી નઝીર ! તું કેવી ઉદાર અને પ્રેમાળ છે ? રાધા તારી આંખની કણી નહિ થઈ પડે ?” મદનસિંહને નઝીરપર બહાલનો ઉમળકો આવ્યો. એ મૂર્ખો નઝીરની કપટકળા સમજવાની બુદ્ધિ ધરાવતો નહોતો.

“નહિ બહાલી ! રાધાને હું આંખની કણી નહિ પણ મારી સગી બહેન માનીશ અને તમારા દીલને આરામ થાય તે માટે આપ કહેશો તે કરીશ.”

(૧૮૭)

“શાખાશ ! બહાલી ! માથુક મળજો તો તારા જેવી—” કહી ઉન્મત રાજા ઉભો થયો અને તેણે નઝીરના મોઢક કુદ્દા સાથે બઢ-પહુ કરી તેના અધરપર પોતાના જોઢ દાખી દીધા.

“રાધા આવશે પછી બાંદી પર આટલી રહમ રાખશો તો બસ છે.”

“તું જોહું ન લગાડ નઝીર ! રાધા પર હું મુઝ્ય થયો હું એ વાત ખરી. પણ તારા વગર મને ચાલવાનું નથી.”

“તો આજેજ રઘુનાથને હુકમ કરો કે ગમે તે ભોગે રાધાને મહુપુર ઉપાડી લાવે.”

“હું આજેજ જોને લખી નાખું છું.”

“એણે કેટલા પૈસા મગાવ્યા છે ?”

“એક લાખ રૂપિયા—” મદનસિંહે જવાબ આપ્યો.

“કંઈ શીકર નહિ. મારા બહાલાના સુખ આગળ એક લાખ રૂપીઆની કોડીની પણ કિંમત નથી. ફતેહ કરો બહાલા ! નઝીરે અજોય હાસ્ત ફરકાવી મદનસિંહને વધુ ઉન્મત બનાવ્યો અને એ પાગલ રાજા નઝીરને પુનઃ યુગ્મી લઈ બહાર ગયો.

એજ દિને રઘુનાથ પર એક લાખ રૂપિયાનો ચેક બને એક પત્ર રવાના થયો. હવેલી રાજા એક રોઢાળ યુગલને વિખુદ પાડી પોતાની વાસના તૃપ્ત કરવા તૈયાર થયો,

(૧૮૮)

પ્રકરણ ૩૨ મું.

કાવત્રું.

નઝીરે મદનસિંહની મનોદશા જોઈ તેને રાધાનું હરણ કરવા માટે ઉત્તેજિત કર્યો અને કામાંધ રાજાએ એક લાખ રૂપિયાના એક સાથે રઘુનાથને ગમે તે પ્રકારે રાધાને ઉપાડી લાવવાનો હુકમ કર્યો. રઘુનાથને એક અને હુકમ મળતાંજ તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ખંધો અને લુચ્ચો માણસ હતો. રાધા મધુપુર ગયા પછી મદનસિંહ તેને કાણી કાડી પણ પરખાવશે કે કેમ તે વિષે તેને ગંભીર શક હતો. હમણાંજ તે પોતાની તીજેરી ભરી દેવા માગતો હતો. ભવિષ્ય પર તેને વિશ્વાસ નહોતો. મદનસિંહ જેવા વિશ્વાસી વાંદરાનો ભરોસો શો ? આજે નઝીર પર તે પાગલ થઇ ગયો છે કાલે રાધા તેના જનાનાની સ્વામિની થશે. એકવાર શીરીન પર તે લડુ થઇ ગયો હતો અને રાધા પરનો મોહ ઉતરી જતાં એ કામી કુતરો નવી પૂતળીઓ શોધવા જશે એવી રઘુનાથની ખાત્રી હતી. આથી તેણે એક લાખનો એક વટાવી તેમાંથી ૬૦ હજાર રૂપિયા પોતાને નામે બેંકમાં જમા કરાવી દીધા. અને પોતાનું તળીયું ટાકું કરી હજીતો હસતો ગંગા ડોશીને ઘેર ગયો. ડોશીએ તેનું હસતું વદન જોઇને કલ્પના કરી કે મદનસિંહ જળમાં ફસાયો છે. તેણે રઘુનાથને સન્માન સાથે કામ પર બેસાડ્યો અને ખંધા હાથથી વાત છેડી.

કેમ ! શા સમાચાર છે !

“તમારી અકબને ધન્ય છે ! ઉલ્લુ આખાદ બની ગયો.” રઘુનાથે હસીને જવાબ આપ્યો.

“કેટલા રૂપિયા આખા ?”

“૬૦ હજાર—”

“જસ ! એટલામાં શું વળવાનું હતું ? રાધા માટે લાખ રૂપિયા ઝોવારી નાખનારા મારા પગની ધુળ ચાટી રહ્યા છે પણ હું તેમને દાદ આપતી નથી.”

“જુઓ માણ ! મદનસિંહે જોયું તો વધુ પૈસા મોકલવાનું વચન આપ્યું છે.” રઘુનાથે ડોશીને બનાવવા માંડી પણ તેને અગર નહોતી કે મંગાડોશી તેનાં જેવા મુત્સદીને ખીસામાં ધાલીને ફરતી હતી.

“રાજા વાળ ને વાંદરાનો બરોચો શો ? રાધાને મધુપુર લઇ જવી એ ખાવાના ખેલ નથી. જન સાથે રમન ખેલવાની છે અને મુંબઈની પોલીસ સાથે પાનું પાડવાનું છે. રાધાનો આશક મહમ્મદ કોણ છે તે જાણો છો ? એ આ શહેરનો શાહ સોદાગર છે, પોલીસમાં એની જખરી લાગવગ છે, અને દશ હજાર તો શું પણ લાખો રૂપિયા એ ચપટીમાં ઉડાવી શકે છે. વળી એ દીલનો પણ દીલાવર છે. તમારા કંગાળ રાજની દશ હજાર રૂપરડી માટે મહમ્મદ જેવા દીલાવર યુવાન સાથે હું દુરમની કરવા માગતી નથી.” ડોશીએ રોકડું પરખાવી દીધું. રઘુનાથ વમાસણમાં પડ્યો. તે એકસો કંઈ કરી શકે એવી સ્થિતિ નથી. મુંબઈના મવાલીઓ સાથે તેને પીછાન હતી પણ તે હરપોક હતો. પોતાનો જન તે જોખમમાં નાખવા માગતો નહોતો, જો તે પોલીસના હાથમાં ફસી જાય અને મધુપુરના રાજા વિષે હો હા થઇ જાય તો મદનસિંહ તેની બદલે ધાવાનો નથી એવી તેની ખાત્રી હતી. તે ઠંડે પાણીએ જસ કાઢવા માગતો હતો. પોતે જરા પણ સડોવાયા વિના રાધાને મધુપુર લઇ જઇ જશ ખાટી જવાની અને રાજના માનીતા થવાની તેને હોંસ હતી. થોડીકવાર તે વિચાર કરતો મોન બેસી રહ્યો.

“તૂપ કેમ થઇ ગયા ? જુઓ, પ્રથમ રાધાને ઉપાડી

જવા માટે અનુકુળ સધી જોવા જસુસો રાખવા પડશે તેને લઈ જવા માટે મોટર તૈયાર રાખવી પડશે. રેલ્વે માર્ગે તેને લઈ જવામાં જોખમ રહેલો છે તે તમે સમજી શકશો. આવી મહાભારત કામ દસ હજાર રૂપરડીમાં થવાનું હતું. દસ હજાર તો જરા વારમાં ચટણી થઈ જશે. તમારા રાજને કહો કે ખવાસલોથી રણવાસ ભરી દે। રાધા જેવી પરીને માટે તે લાયક નથી.

“એમ ન બોલો માણ! તમારી પોતાની મરજી શી છે તે જણાવો તમને કેટલા જોષએ છે? મવાલીઓને શું આપવું તે આપણે સમજી લઈશું. પ્રથમ આપણે બે સમજણ કરીએ.”

“મને એકલીને ઝોઝામાં ઝોઝા પંદર હજાર રૂપિયા ન મળે ત્યાં સુધી હું આ બચકર કામમાં હાથ નાખવાની નથી. આ તો જીવ સટોસટનો મામલો છે. મહમદ પોતાની માશૂકને છોડવા પહેલાં જીવપર આવીને લાડ્યા વિના રહેવાનો નથી. મારા મારીમાં કદાચ કોઈનું ખૂન પણ થઈ જાય—”

“ખૂન?” રક્ષુનાથ ડઘો.

“હા. ખૂન! મરદ થઈને “ખૂન” શબ્દ સાંભળતાંજ ડરી જાયો છો? આ રમતજ ખુની છે. અને તમારા રજવાડામાં તો એ રાજની રમત છે. ધાંચી ને જોલાના દીકરાઓ રાજ થઈ બેસે તેમનામાં અમીરી ગુણ હોય ખરા! કોઈ દિવાન ન ગમ્યો તો ચોવીસ કલાકમાં દેશપાર! દિવાનની સત્તા સામે થવાની કોઈ અમલદાર શેખી કરે તો લીલું નાળિયેર ને સૂકો જોળ! જે રાજની માનીતી રખાત પર કોઈની નજર પડી તો નાખો તેને અંધારા કારામહમાં! રાજ્યના જુદાં જુદાં કરનારના છૂપા ખૂન કરનારા મારાઓનો તો રજવાડામાં

તોટોજ નથી હોતો. ધણાય વીરલાઓને ઝેર ફાળે મારી નાખવામાં આવ્યા અને બીજે દિવસે હાઈકોર્ટથી મરણ થવાની વાતો જાહેર થઈ. આ બધી વાતો મારાથી અજાણી નથી. એ તો અંગ્રેજ સરકાર સારી છે કે આવા રાજાઓને જીવતા રહેવા દે છે !” ડોશીએ પેટમાંની વરાળ બહાર કાઢી નાખી: “રાધાને ઉપાડી જવી હોય તો મને તેવા ભયંકર પરિણામ માટે તૈયાર રહેવું પડશે. રઘુનાથભાઈ! શું કહું ? આ પાપી પેટને ખાતર બધા કાવાદાવા કરવા પડે છે. પણ ખરું પૂછો તો આ રાજાઓ પર મને ભયંકર તિરસ્કાર ઉપજે છે.”

રઘુનાથને આ વાતો ન ગમી પણ તેને તે સાંભળ્યા વિના છૂટકોજ નહોતો.

“બીજો કટલોક ખર્ચ શરૂ ?” અતે તેણે જાણી.

“બીજા નાખી દેતા વીસ હજાર રૂપિયા જોઈશે. ઝોઝામાં ઝોઝા દશ માથુસોની આ કામમાં જરૂર પડશે અને દરેકને હજાર હજારનો ટુકડો આપવો પડશે.” ડોશી જોણી.

“તમે તો કરજી રાજા જેવી વાત કરો છો.”

“કરજી રાજા રાધા જેવી પરી શોધવા નહોતો જતો”—ડોશીએ તરતજ ડામ દીધો: “તમને સત્તરવાર ગરજ હોય તો વાત કરો; નહિ તો ચાલતા ચાઓ.”

“ધારો કે તમારી બધી વાત હું કયુલ કરું પણ—”

“પણ શું ?”

“જો પકડાઈ ગયા તો ?”

“પકડાઈ ગયા તો જેના કરમ તે ભોગવશે. મારે શું છે ?”

“એટલે ?”

“એટલે એમ કે હું તો સંચો જોઈશીને ખસી જઈશ. પછી તમે જાણો ને તમારા રાજાનું નસિય જાણે—”

રઘુનાથે માથું ખંજવાળ્યું.

(૧૯૨)

વાર, તમારી યુક્તિ શી છે ?”

“તમે મને ઉલ્લુ પુલ્લુ સમજો છો ! પહેલા પૈસા લાવો પછી ખીજ વાત પુછો.”

“તમને હમણા કેટલા જોઇએ છે ?”

“પંદર હજાર મારી મહેનતના અને વીસ હજાર ખર્ચના—”

“આ બધી રકમ પહેલાથીજ જોઇએ ?”

“ત્યારે શું એમાં પણ ઉધારીયો ધંધો કરવા માગો છો ?”
ડાકી ખીજવાઇ.

“ ડપ હજાર રૂપિયા ? એક તુચ્છ સ્ત્રી માટે !”

“ હા. અને પાછળથી ખીજે ખર્ચ થાય તે જુદો !”

“ વાર ઠીક છે.” કહી રઘુનાથે ગળવામાંથી એક પુક કાઢી.

“ એ એક ફેકમાં આપણે નહિ સમજીએ જો તમારી મરજી હોય તો સાંજે રોકડા રૂપિયા લઇને આવજો. બધી સો સો રૂપિયાની નોટ સમજ્યા ? એક લઇને હું કયાં ધાંધલમાં પડું ? ધારો કે કાવત્રું પકડાઇ મધું તો એક પરથીજ હું મરી જાઉંને ? હજાર હજારની નોટના નંબર લખી લેવામાં આવે છે એટલે એ નોટો પણ નકામી ! મને તો સો સોના ટુકડાજ ખપશે.”

રઘુનાથને ડાકી બાંગડ જણાઇ.

“ બલે તમે કહો તેમ ! આજે રાતે હું તમને ડપ હજાર રૂપિયા આપી જમણ પથ્થુ હવે ઢીલ કરતા ના જેમ અને તેમ જલ્દીથી બધું પતાવી નાખજો. અને કેઇ પકડાઇ ન જાય તેની કાળજી રાખજો.”

“ મારાથી બનતી કાળજી હું રાખીશ. પછી તો તમારા જેવા નશીબ !”

રઘુનાથ કટાણુ મ્હો કરી ઉઠ્યો તેને ડપ હજાર રૂપિયા આપી દેતાં વસમું લાગતું હતું પણ તે લાચાર હતો. મદનસિંહ પાસેથી ખીજ એકાવીશું એમ ધારીને તેણે મન મનાવી લીધું અને રાતે પાછો મળવાનું વચન આપી તે મંગા ડાકીના ઘરમાંથી ખુદાર નીકળ્યો.

બાવન (૫૨)

વર્ષના

શુના

અનુભવી

પેન્ટર

ગુણનાથ

જે. કે. સી.

સોનેરી, રૂપેરી તેમજ બીજા
રંગના હરેક બાતના રંગના પાટીયા
લખનાર નાટકના પડદાઓ, તથા
ચીત્રો ફોટો અને રબરના સ્ટાંપો
લાખ હિપર મારવાની સીલો,
બોલોકો, સીપાર્શના પદ્ધતિઓ, પોસ્ટ-
લના બોર્ડો બગેરે બનાવનાર.

કેટલોમ મફત-માટે લખો
કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ.

(૧૬૪)

પ્રકરણ ૩૩ મું.

મુખપના “દાદા.”

રઘુનાથ ગંગા ડોશીને બનાવીને લખપતિ થવાની હોંસ પાર પાડી શક્યો નહિ. ઘડી ભર મનમાં પરણીને મનમાં રાંડવા જેવી તેની સ્થિતિ થઇ. ડોશીની બેદરકારી ભરી વાત સાંભળી તે તેના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો તે પછી વિચાર કરતાં તેની ખાત્રી થઇ કે ગંગા ડોશી શિવાય તેનો શુકરવાર વળવાનો નથી. પેલિસ અને કાયદાને ગુલાંટ ખવડાવી મહમ્મદ જેવા શ્રીમંત ગૃહસ્થના કબજામાંથી રાધાને ઉપાડી જવાતું કામ ખાવાના ખેલ જેવું નહોતું. મહમ્મદને રાધાના હરણના કાવત્રાની ગંધ પણ આવી તો તે છેવટ સુધી બાથોબાથ લડ્યા વિના રહેવાનો નથી તે વિષે કંઈ શંકાજ નહોતી. જેમ અને તેમ ઝોછી ધાંધલે અને ઝોછા જોખમે રાધાને મહુપુર ધકેલી દેવા માટે ગંગા ડોશીની સહાય અનિવાર્ય હતી. તેણે ડોશીનું મન મનાવી બાજુ ખેલી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ગંગા ડોશીએ માગેલી રકમ તેને તેજ સાંજે સ્વાધીન કરી.

ગંગા ડોશી જમાનાની ખાધેલ બારે ગાંઠ પૂરી જદમાસ બલા હતી. મુખપના બલબલા મવાલીએ તેનો પમાર ખાતા હતા. કાળીદાસ નામનો જદમાસ આ ડોશીના દરેક નીચ કામમાં સામેલ થવાને તયાર હતો. કાળીદાસની સહાયથી ગંગા ડોશીએ અનેક પાપ કર્યો કરી પોતાની તીજોરી ભરી હતી અને છતાં આંધળી દુનિયામાં તે ભક્તાણી ગણાતી હતી.

રઘુનાથ પ્રાસેથી વીશ હજાર રૂપિયા મળતાં વાર તેણે કાળીદાસને બોલાવ્યો અને મનુષ્યની ગંધ આવતાં જેમ વાધ દોડ્યો જમ છે

(૧૬૫)

તેમ મુંબઈનો દાદો કાળીદાસ ગંગા ડોશીનો સદેશો મળતાં તરત આવી પહોંચ્યો.

“કેમ ! કંઈ નવી ચક્લી ઉગ્રવવાની છે.” તેણે આવતાં વાર વિકટ હાસ્ય સાથે મંગળાચરણ કર્યું.

“હા. ખેસ. ઘણો સારો દાવ છે. ફાળ્યા તો દશ વીસ હજાર પચાવી જમીન.” ગંગા ડોશીએ જવાબ આપ્યો. કાળીદાસ સોફા પર બેઠો અને ખંધું હસ્યો.

“ને ન ફાળ્યા તો ?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ન ફાળ્યા તો મામલો ગંભીર થવાનો ભય છે, બે જળદળસ્ત પાડાઓની લડાઈમાં ઝાડનો ખો થવાનો સંભવ છે.” ડોશીના અવાજમાં ગંભીરતા આવી.

“ઝાડનો ખો થયો ! મને પાડાઓને લડતા બેવામાં મઝા આવે છે ! ફાળ્યા તો ઠીક છે; નહિ તો આપણે છૂં થઈ જઈશું.”

“પણ ભાઈ, આ તો રજવાડાનો મામલો છે.”

“હારે તો ચોર મઝા ! આખરે ધાકે, પદ્મજી થવાના બચથી કાંઈ રાજ આપણું નામ દેવાનો નથી.”

“પેલા મહમ્મદને ઝોળખે છે ને ?”

“કાણે ? મધુપુરવાળો ?”

“હા.”

“તેનું શું છે ?”

“તેને મહમ્મદની રાધા જોઈએ છે.”

“તેમાં મોટી શી ધાડ મારવાની છે ? મહમ્મદ જરા આંધો પાછો થઈ કે રાધાને ઉપાડી જઈશું.”

“તારે જોઈએ તેમ કરજે,”

(૧૪૬)

“પણ માલ કેટલો મળશે?”

“પંદર હજાર રૂપિયા ને અર્ચ ! પંદર હજારમાં આપણો સરખો ભાગ !”

“કબુલ છે !” મવાલી તૈયાર થયો.

આ પ્રસંગે કાળીદાસની કંઈક પીછાન કરાવવાની જરૂર છે. સોળ વર્ષ થયાં તે મુંબઈનો દાદો થયો હતો અને આ ગુલબર શહેરના એક નાકાથી ખીજ નાકા સુધી તેના નામની હાક વાગતી હતી. સોળ વર્ષ પહેલાં એ બદમાસની ઉમ્મર પંદરેક વર્ષની હતી. રાજેશીએ કાળા અક્ષરને કૂટી માર્યા હતા અને અક્ષરને નામે આરતી હતી એટલે તે વખતે એક કણ્ડીયાની દુકાને પેટીઆ માટે નોકરી કરતા હતા અને કણ્ડીઆના ધરાકોને ઘેર દાણો અને ધી વિગેરે પહોંચાડી આવવાનું ગંધા વૈતરું કરતા હતા. એક દિવસ એક ધરાકની ખુબસુરત સ્ત્રી પર તેની દયાનત બગડી—બદમાસે છેડતી કરી વાણીયા બાઇઓના માળામાં હોહા થઇ ગઇ—પાંચ પચીસ માણસો ભેગા થઇ ગયા—બાઇને કણ્ડી પણ લાલ પીળા થઇ દોડી આગ્યો—કાળીદાસના પ્રથમ મોતીઆ મરી ગયા—એક જણે તેને મુકડા મારી ને બીજા પળે તેને મીઠાન ગયો, તે છેલ્લે પાટલે બેઠો. મારવું કે મરવું એવો નિશ્ચય કરી તે સંગ્રામમાં કુદી પડ્યો અને પચીસ બાયલાઓને અરધા કસાકમાં નસાડી મુક્યા. તેની શરોડી મુકડોનો પ્રભાવ એવો અચુક પુરવાર થયો કે જે સ્ત્રીની આબરૂ પર તેણે હાથ નાખ્યો હતો તેજ સ્ત્રીના કણ્ડીએ તેની દયા માગી તેની ઉમ્મતા સમાવવાની વિનંતી કરી. કાળીદાસની બદમાસી અને ઉધ્ધતાઈ પરાકાષ્ટાની સીમાએ પહોંચી. તેણે તે બાઇના બાયલા કણ્ડીની નજર સામે તે સ્ત્રીની મરકરી કરી.

(૧૯૭)

સધળા હતાશ થઈ બધુચક જેવા જેમ રહ્યા અને કાળીઓ પોતાની વિજયી શક્તિથી મલકાતો દુકાને ગયો. તે દિવસથી તેના પરાક્રમ વધવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે તેણે નોકરી છોડી દીધી, મવાલી સાગરીતો ભેગા કર્યા. દરેક દુકાન પર તેણે પોતાના કર નાખ્યા. જે કર ન આપે તેના હાડકાં ખોખરાં કરવા માંડ્યા. એકવાર તે પોલીસના હાથમાં સપડાયો અને જે મહિનાની જેલ જત્રા કરી આવ્યો. તીર્થ કરવાથી અનુભવના પાપ બળી જાય છે તેમ જેલ જત્રા કરવાથી કાળીદાસનો ભય નાબુદ થઈ ગયો. “સરકાર બહુ બહુ તો કેદમાં મોકલશે” એમ ધારી જેલમાંથી બહાર આવી તેણે ડરપોક દુકાનદારોને પુનઃ સતાવવા માંડ્યા અને આ નીચ મવાલી પોતાનું નાનું સરખું રાજ સ્થાપી બેઠો. તેના પંથમાં અનેક મવાલીઓ ભળવા લાગ્યા. તે સાથે તેણે પોતાના મવાલી રાજની હકુમત પણ વધારવા માંડી. જૂલેશ્વરની દુકાને પર પોતાના ભાગ્ય મજબુત કરી તેણે નાટકશાળાઓ પર નજર દોઢાવી. પ્રથમ ધાક બેસાડવા માટે તેણે પચાસેક મવાલીઓ સાથે જઈને તેણે એક નવી કંપનીનો લાખ રૂપીઆના ખર્ચે તૈયાર કરેલો. જેલ મારી નાખ્યો. સ્ત્રી પાત્રો પર કેળાંની છાલો ફેંકવી મારામારી થતાં સોમ વોટરની બાટલીઓ ઉછળી અને કાળીદાસને કંપનીના માલીકે ખાંચસો રૂપીઆનો નૈવેદ્ય ધર્યો ત્યારે આ કાળભૈરવ બનાયો. આ પરાક્રમ પછી દરેક કંપની નવો જેલ શરૂ કરવા પહેલાં કાળીદાસને મનાવી લેવાને ચૂકતી નહિ.

નાટકશાળાઓ પર સત્તા જમાવી આ બદમાશ ગરીબ વેશ્યાઓને સતાવવા લાગ્યો. તેણે અનેક પદ્મણેને પગાર બાંધી આપી પોતાની મવાલી ફોજ વધારવા માંડી. પૈસાને જોરે તે આગરદાર ગણાવા લાગ્યો અને કાયદાની નજરે તે આગરદાર ગણાઈ જાય તે માટે તેણે એક કાપડની દુકાન રાખી. પોતાના મવાલી બાંધીઆઓના ગુજરાન

માટે તેણે રાંક બીર સ્વભાવની વેશ્યાઓ પર કર નાખ્યા. જે સ્ત્રી તેને પૈસા ન આપે તેને ઘેર મવાલીઓ મોકલી ધાંધલ કરાવવા માંડી અને વેશ્યાઓ ત્રાહે ત્રાહે પેકારવા લાગી. પોલીસ અને સમાજ આ ક્રમનસિખ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અત્યંત બંદરકાર હોવાથી આ રંક સ્ત્રીઓ પર કાળીદાસ જે બુદ્ધો ગુમરતો તે જાહેરમાં આવતા નહિ, વેશ્યાઓ બિચારી છાપાવાળી હોતી તથી એટલે આ જુદમની સામે તે “પ્રોટેસ્ટ” ઉઠાવી શકી નહિ અને ધારાસભાના કોઇ બહાદુર એમ. એલ. સી. એ. પશુ તેમને વિષે “હોમ મેમ્બર”ને સલાહ પુછવાની તરફી લીધી નહિ. પરિણામે કાળીદાસ આ નિરાધાર વર્ગનો રાજ ધમ્મ પડ્યો. વિક્ટોરીઆવાળાઓ પશુ તેની પાસેથી ભાડું માગવાનું જુલ્લી જવા લાગ્યા. કાલીદાસને લાગ્યું કે હવે તેજ મુંમુદનો રાજ ધમ્મ ગયો છે. એટલે તેણે પોતાનું પાપી સામ્રાજ્ય બાહોમ વધારવા માંડ્યું. એક ભાટીઆ શ્રીમંતની સ્ત્રી પોતાને ખણી સાઠ વર્ષનો છુટો ખચ્ચર હોવાથી પોતાના બૈયા સાથે પ્રેમમાં પડી હતી. એ હતભાગી સ્ત્રીના વૃધ્ધ પતિને આ વાતની ખબર પડતાં તેની આંખમાં કાનો આવ્યો. તેણે કાળીદાસની મદદ લીધી અને બીજીજ રહવારે બૈયાનું ખુન થયું. પોલીસની તપાસ બર્થ ગઇ. જયુરીએ કોઇ અજાણ્યા સખસે ખુન કરવાથી મરણ નીપજવાનો અભિપ્રાય આપ્યો અને ગરીબ બૈયાની લાસને મ્યુનીસીપાલીટીએ ફકનાવી દીધી. પાપી મોહમાંથી ઉત્પન્ન થતાં વેર અને ધર્ષના અગ્નિને શાંત કરવાને ઉત્સુક બનેલાં સ્ત્રી પુરવો કાળીદાસની તીજેરી બરી પોતાની મનોકામના સિધ્ધ કરવા લાગ્યા અને કાળીદાસ સોળ વર્ષના અરધિમાં નવ નવ ખુન કરી હજી ખુલ્લી છાતીએ ફરી શકતો હતો. જે બદમાસ ગંભીરોનો મુખ્ય સહાયક હતો તે આ જાતનો હતો.

(૧૪૬)

“જો મંગા ! મદનસિંહનો અહિનો એજંટ કોણ છે ?” કાળીદાસે વાત શરૂ કરી.

“રઘુનાથ !”

“હીક છે. જરા કરાળ લાવ. મારું ગળું સફાઈ ગયું છે.”

ડોશીએ તરત ટેબલપર શરાબની બાટલી રજુ કરી. ખાલીમાં કરાળ નાંખી તેની સાથે સોડા મેળવી તે પીતો પીતો કાળીદાસ બોલ્યો: “એને કહે કે એક મોટર તૈયાર રાખે.”

“કેમ ?”

“રાધાને ત્રેનમાં મધુપુર લઈ જવામાં સાર નથી. તેને લઈ જવા માટે મજબૂત મોટર જોઈશે. લગભગ સો દોઢસો માઇલની મુસાફરી છે માટે પેટ્રોલ, ટાયર્સ વિગેરેની સમગ્ર પથ જોઈશે.”

“તે બધું થશે. પણ તું શું કરવા માગે છે ?”

“હું મારું કામ આજથી શરૂ કરી દેશ. જે ત્રણ દિવસ મારા માથુસો મહામદની હીલચાલ પર નજર રાખશે અને પછી સધી મળતાં અમે તેટલા પંખેરાને હડાવી જઈશું.”

“ત્યારે હવે હું છુટી ?”

“હા.”

“લે, આ સાડા સાત હજાર લઈ જા. મને રઘુનાથ પંદર હજાર આપી ગયો છે. ખીજ પાંચ હજાર ખર્ચ માટે આપ્યા છે. તે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે લઈ જજે.” મવાલીઓમાં પણ એક જાતની પ્રમાણિકતા હોય છે. મંગા ડોશી અને કાળીદાસ દુનિયામાં અનેક જાતના વિશ્વાસઘાત કરતાં પણ ઉભય એક ખીજને કદિ છેતરતાં નહિ.

“હમણાં એ રૂપિયા તારી પાસે રહેવા દે. મને જોઈશે ત્યારે લઈ જઈશ.”

“વારૂ, રઘુનાથને કંઈ કહેવું છે ?”

“કંઈ નહિ. એને એટલું જ કહેજો કે મોટર તદ્દયાર રાખે—” કહી કાળીદાસ નિર્મોતપણે શરાબ પીવા લાગ્યો.

નાકરી ઓઠલે ગુલામગીરી તેમાંથી તમે મુક્ત થઇ

સ્વતંત્ર થયા ત્યાહતા હોતો.

મેસર્સ એન. એસ. ટ્રસ્ટવર્ધી એન્ડ કું. ની

એક વખત જરૂર મુલાકાત લેજો

કારણ કે

ત્યાંથી એક સોડાવોટરનું મશીન લઇ સ્વતંત્ર થ'ધો કરશો તો એક પૈસાની ત્રણ આટલી તમે ખનાવી શકશો, અને તમેને એક આટલીના બે પૈસા તો જરૂર હપજશે. આ રીતે તમે ગુલામગીરી-માંથી મુક્ત થઇ કુટુંબી સુલતમાં સ્વતંત્ર બની શકશો. આવી રીતે સોડાવોટર મશીન ખરીદી સેંકડો માણસો પોતાના કુટુંબનું ખર્ચ સ્વતંત્ર રીતે કરાતા થઇ ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત થયા છે—પરંતુ ચોક્કસ ધ્યાન રાખજો કે રેલવે છાપ સીવાય બીજા બહતો માર્કેટનું મશીન લઇ દસાઇ ન પડતા નહિતો કમાણી બધી રીપેરીંગમાં મુસાઇ જશે.

મુચના—દરેક મશીનો સોડા, લેમન, જાંજર, તથા દરેક પીણા ખનાવતા શીખવીને વેચવામાં આવે છે. કામળ પત્રથી પણ શીખવાડી શકાશે.

વધુ વિગત માટે મળો તા લખો.

શાખા અને એજન્સી, એન. એસ. ટ્રસ્ટવર્ધી એન્ડ કું.

રાજકોટ, કોલ્હાપુર, સોડાવોટરના દરેક સામાનના વેપારી,

કાનપુર, દીલ્હી. રામચંદ્ર બીલ્ડીંગ, પ્રીન્સેસ સીટ,

અંબઈ ૨.

(૨૦૧)

પ્રકરણ ૩૪ મું.

અનિરૂધ્ધ.

અનિરૂધ્ધ રાધાની મોટરની અડફટમાં આવી રાધાનો મહેમાન થયો હાથથીજ તેના નસિબનો સીતારો ફરી ગયો. થોડા દિવસમાં તેને આરામ મળ્યો ગયો પણ તે સાંજે થયો તેટલામાં મહમ્મદે તેની પ્રતિભા જોઈ લીધી હતી. મહમ્મદેજ તેને છાપાની નોકરીને રામ રામ કરી પોતાના ખાનગી સેક્રેટરી ચવાની વિનંતી કરી અને અનિરૂધ્ધ એ બહાલબરી માગણી ઠેલી શક્યો નહિ.

“તમને હું મારા નોકર ગણીશ નહિ. પણ સમા બાદ જેવા-મિત્ર જેવા રાખીશ.” મહમ્મદે જાગણીભર્યા અવાજે અનિરૂધ્ધને કહ્યું. રાધા નજીક બેઠી હતી તે આ વાત સાંભળી મલકાઈ. તેને અનિરૂધ્ધ ગમી ગયો હતો.

“તમે જાણો છો કે હું કોણ છું?” અનિરૂધ્ધે મસ્તીભર્યું સ્મિત કરી કહ્યું.

“તમે ગમે તે હો પણ શયતાન તો નથીજ.” મહમ્મદે એવાજ સ્મિતથી જવાબ આપ્યો.

“નહિ. પણ કેટલાકને હું શયતાનથીય ખરાબ જણાઈ છું.”

“એટલે ?”

“હું તો બંબગોળાવાળો એનાર્કિસ્ટ છું.” અનિરૂધ્ધે પોતાનો બોદ ખુલ્લો કર્યો.

“ક્યાંના ? જંગલના ?”

(૨૦૨)

“નહિ. નહિ. બ્રિટિશ રાજતંત્રમાં ૧૯૧૬ પછી બંડ કરવાની જરૂર રહી નથી.”

“સારે ?”

“હું દેશી રાજ્યોનો શત્રુ છું અને મધુપુરને ખાલસા કરાવવા માગું છું.” અનિરૂધ્ધે જવાબ આપ્યો.

“મધુપુરને ?” રાધા ચમકીને બોલી.

“કેમ ? મધુપુરનું નામ સાંભળી તમે ચમકો છો ? તમને પણ મધુપુરના જાણિત રાજાની નામદારીની ખબર છે કે શું ?”

“અનિરૂધ્ધ ! મારી રાધાને મધુપુરના રાજાએ પોતાના જનાના માટે પસંદ કરી હતી.” મહમ્મદે અનિરૂધ્ધને ચકિત કર્યો.

“એમ ?”

“હા. પણ એ કાગડાના મ્હોમાંથી હું દહીંચરું પકાવી લાવ્યો.”

“મારાં અભિનંદન ! રાધા ખેન ! તમે છૂટયાં ! પ્રભુનો ઉપકાર માનો ! મધુપુરના જનાનામાં જવા કરતાં રૈરવ નરકમાં જવું બહેતર છે—” અનિરૂધ્ધના અવાજમાં આવેશ આવવા લાગ્યોઃ “ત્યાં મનુષ્યવજ નથી. રાજા મહા પાખંડી, બૂદ્ધી, વિષય ભંપટ અને દગાબાજ છે. પોતાની બે ધડીની રમતને ખાતર એ ગમે તેના જાન લે છે, ગમે તેને કેદ કરે છે અને નગરજનોની વહુ દીકરીઓ પર તો એ પોતાનો સીકકો મારી બેઠો છે ! એનો મોહ ઉતરી જતાં એ કોઈની દરકાર કરતો નથી. એની રાણી રૂપ રૂપનો અંધાર છે. છતાં એણે કેટલીય રમણીઓ જનાનામાં ભરી છે અને એક પરનો મોહ ઉતરી ગયા પછી તે તેનું

મ્હો પશુ જોતો નથી. અરે ! મ્હો ન જુએ તો ધૂળ નાખી પશુ
એનો મોઢ ઉતરી ગયા પછી એની વાસનાની ભોમ થયલી હતભા-
ગિનીએને એ પેટભર ખાવાનું પશુ આપતો નથી. એના નવા
શિકારને લલચાવવાને એ કિમતી વસ્ત્રાણુપણે આપે છે-ભોળી
રમણીએ અલંકારોની ભભકથી અંગમ્ભ ગમ છે-પશુ એ પોતાની
કોમ પશુ રખાતને અલંકારો સાથે મધુપુરની સરહદની બહાર જવા
દેતો નથી. એક સ્ત્રી તેને ભેટ મળેલા દાગીના લઇને મધુપુર છોડી
જવા તૈયાર થઇ હતી તે જોલમાં સડે છે.”

“નખખોદ ગમ એ મુઆનું !” રાધા બબડી.

“તમે જોજ રાજ્યના છો ?” મહમ્મદને જણાસા થઇ.

“અરે ભાઇ ! હું હતભાગી મધુપુરના નગરશેઠનો દીકરો છું.”

“તમને બંડખોર થવાનું શું કારણ મળ્યું ?”

“મારી પત્નીનું એક એ બદામના સિપાઇએ
અપમાન કર્યું” હતું તેને સળ કરવાને બદલે બદમાસ નર પશુ
મદનસિંહે ઉભટો. મારા પર કેસ કર્યો હતો અને મારા ડરપોક
પતા તેને જેમ તેમ મનાવી મને છોડવી લાવ્યા હતા. એ પળથીજ
મેં મધુપુર જીભિશ્ચાત કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી-મેં અરાજક મંડળ
સ્થાપ્યું-ધુપી રીતે હથિયારોની દાયગોરી કરાવી-પશુ અફસોસ !...
આનરૂધ્ધ જેમ તેમ આંસુ ખાળી શક્યો. “અફસોસ ! મારી
ધારણા સફળ ન થઇ. મદનસિંહના જાલિમ સૈનિકોના જીવન
આગળ રાંકડી પ્રજા ડરી ગઇ અને ડરને લીધે જીએ મરતા ખેડુતો
અમને તજી ગયા. મને પકડવાને મદનસિંહના જમદુતો દોડી
આવ્યા તેજ વખતે મારી પત્ની યુજરી મઇ-મને જીવતો

રાખવા માટે મારા ગુરુ સ્વામી આનંદે સહર્ષ પોતાનો ભોગ આપ્યો. હું નાસી છુટ્યો—મારી લીલા સ્વર્ગવાસી થઇ અને સ્વામી આનંદને ફાંસીને સજા થવાની વાત સાંભળી છે—” અનિરૂધ્ધની આંખોમાંથી અંગારા વરસવા લાગ્યા.

“આવા જુલ્મીને બ્રીટીશ સરકાર પદબ્રષ્ટ કરતી નથી ?”

“શી રીતે કરે ? મધુપુરની પ્રજા ફરિયાદ કરવાની હિમ્મત ખતાવે તો સરકાર વચ્ચે પડે ને ?”

“આ દેશી રાજ્યો જાણી જોઇને પોતાની કબજા ખોદી રહ્યા છે.”

“મારી ખાત્રી થઇ ગઇ છે કે દેશી રાજ્યોને ખાલસા કર્યા વિના બીજો રસ્તોજ નથી. એક પણ દેશી રાજ્યમાં એક સ્વતંત્ર છાપુ પ્રગટ કરી શકાયું નથી એજ પૂરવાર કરે છે કે આપણા દેશી રાજ્યો આપ રૂપ છે. કેટલાક અપવાદ રૂપ રાજ્યો સારા પણ હશે. પણ મધુપુર જેવા જુલ્મી રાજ્યો પૃથ્વીપર બાર રૂપ છે. સાં ન્યાય નથી, દયા નથી, મનુષ્યત્વ નથી. છે ફક્ત અધમ વિલાસ અને નૃશંસ જુલ્મ !” અનિરૂધ્ધનો આવેશ વધી ગયો. મહમ્મદે આ ચર્ચા લખાવવામાં સાર ન જોયો.

“ચાલો, અનિરૂધ્ધ ! ફરવા આવશો ?”

“હા. ચાલો.”

ત્રણે જણા મોટરમાં ફરવા નીકળ્યાં. રાધા મહમ્મદની જમણી બાજુએ બેઠી હતી અને અનિરૂધ્ધ ડાબી બાજુએ બેઠો હતો. મોટર નેપીઅનસી રોડ પરથી મહાલક્ષ્મીના તોપખાનાપર ગઇ. સાં થોડીવાર થોભી ત્રણે જણા એપોલો બંદર મ્યાં. તાજમહાલ હોટલમાં

(૨૦૫)

આધસ્ત્રીમ લઈ ત્રણે પુનઃ મોટરમાં બેઠા અને મોટર કાલાબા તરફથી કવીન્સ રોડ પરથી પૂર વેગે દાડવા લાગી.

અચાનક અને અનિમિષ અનિરૂધ્ધે પાછું ફરી જોયું, અને એક પણ તે જરા ગંભીર થયો.

“મહમ્મદ ! જરા પાછળ જુઓને !” તેણે કહ્યું.

“કેમ ? શું છે ?”

“આપણી પાછળની મોટર આપણી પાછળ પડી હોય એમ લાગે છે.”

મહમ્મદ અને રાધા ઉભયે પાછળ જોયું.

“હું તો કાંઈને ઓળખતો નથી.”

“આ મોટર મહાબક્ષીથી આપણી પાછળ છે. મેં એક જ વાર તેની ફરકાર ન કરી. પણ હજી પણ તે આપણી પાછળ છે એટલે મને કંઈ શક નામ છે.”

“હશે. જો હશે તે જણાશે. રોકો ! બલદી ચલાવ—” મહમ્મદે કમ ક્યોઈ અને ઝાંફરે પૂર વેગે મોટર મારી મૂકી. થોડીજ વારમાં મોટર નેપીઅનસી રોડ પર આવી પહોંચી પણ આ વખતે પેલી મોટર તેમની પાછળ નહોતી.

“જોયુંને અનિરૂધ્ધ ! તમારો ખાલી બ્રમ હતો ! આપણી પેટેજ કાંઈ સહેલ કરવા નીકળ્યા હશે.” મહમ્મદે બંગલામાં દાખલ થતાં હસીને કહ્યું.

તમે “વિલાસ”ના ગ્રાહક છો?

ન હો તો આજે જ થાઓ.

વિલાસ.

ગુજરાતના જાણીતા નોવેલીસ્ટ રા. મધુકરના સહકારી
તંત્રીપદ નીચે પ્રગટ થતું પત્ર.

રાજદ્રારી, આર્થિક સંસારી બાળતોની સ્વતંત્ર ચર્ચા
કરનાર સસ્તામાં સસ્તું અઠવાડિક પત્ર છે. તેમાં રેનોલ્ડસની
આલમ મશહુર નવલકથા લંડન રાજરહસ્ય અથવા ગોરા
વિલાયતના કાળાં લોપાળાં દર શનિવારે રા. મધુકરની
રસીક કલમથી લખાયે જાય છે. એ ઉપરાંત ટુંકી વાર-
તાઓ, નાટક સીનેમાની સ્સભરી બાનીઓ, દીલચરપ ચિત્રો
અને ફીલ જહેલાવનારા કાવ્યો પણ તમારી સેવામાં રજુ
થાય છે.

વર્ષે ફક્ત રૂ. ત્રણ.

જ્યારગામ વી. પી. સાથે રૂ. ૩-૪

હિંક જ્યાર રૂ. ૫

લખો: મેનેજર

વિલાસ.

૯૮, હોળી ચકલા, કોટ, મુંબઈ.

(૨૦૭)

પ્રકરણ—૩૫ મું.

ધાંચણનો દીકરો!

પ્રભાતનો સમય હતો. મધુપુરના ભયંકર કારાગરની એક નાની કોઠડીમાં સ્વામી આનંદ ક્યારના જાગ્રત થઈ પિંજરમાં પૂરાયલા સિંહની પેડે આમથી તેમ આંટા મારી રહ્યા હતા. તેના વડન પર ભય કે ચિંતાની લેશ માત્ર છટા નહોતી તેને ફાંસી દેવા માટે આવતી કાલ કરાવવામાં આવી હતી પણ અન્યાયથી, ન્યાય દેવતાની મરફરી કરીને મધુપુરના કુછંડી રાજાએ કરેલી ફાંસીની સળથી તેનું ફંતું પથ્થુ ફરક્યું નહોતું. તે કંઈક વિચારમાં ફરતો હોય એવો ભાસ થતો હતો. મૃત્યુના પડધમ તેના કાનને બેઠી શકતા નહોતા તેમ યમધંટથી તેની છાતી ધડકતી ન હતી. જાણે કોઈ સમ્રાટ જીરુફળપર ભયંકર આક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય કરી વ્યુહરચના કરતો હોયની તેમ તે ગૌરવ ભર્યા ધીમા હાથમાં બરતો ઝોરડીમાં આમથી તેમ ફરતો હતો.

સાતના ટકોરા થયા. કારાગરનો દારોગો આવ્યો અને ઝોરડીના દાર ખેલી કંઈક લાગણીભર્યા સ્વરે બોલ્યો: સ્વામીજી! કાલે તમને ફાંસી દેવામાં આવશે.”

“અચ્છા! હજી તો ચોવીસ કલાક છે. અને ચોવીસ કલાકમાં તો કોઈ કોઈવાર સહનતનો તારાજ થઈ જાય છે.”

“સ્વામીજી! સત્તા આગળ શાણપણુ ચાલતું નથી. તમારી અને બહુ દયા આવે છે. પણ હું લાચાર છું.”

“ભાઈ! તારે મારી દયા ખાવાની જરૂર નથી. તારા રાજાને મારા ખૂનથી પોતાની રાક્ષસી તૃપ્ત છીપાવવી છે. તો બહે! બહે એ મારો જન લઈ તૃપ્ત થતો! રાજાઓ પ્રજાજનોના જન માલ

સાથે આવી નૃશંસ રમતો ન રમે તો પછી એ રાજ્ય જ્ઞાના ? રાણીના ઉદરમાં જન્મ લઇને જે માણસ રાંક પ્રજાને મેંઢા બકરાંની પેઠે રહેંસી ન નાખે તે સમ્રાટ શાનો કહેવાય ? બોળી પ્રજા એ બચકર રાજસંસ્થાની શૈતરંજની બાજી સમજતી નથી તેથી રાજાને દેવાંશી માની તેને બાપાદાણ પ્રતિપાળ ને અનદાતા જેવા વિશેષણો લગાડે છે. પણ એમાંય મોટો ભેદ છે. શું રાજાની ફરજ ગૌ અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવામાંજ પૂરી થાય છે ? પ્રજાના રક્ષણ માટે પ્રજાએ જાનેજ “રાજ્ય” નામની સંસ્થા સ્થાપી છે ને પ્રજા ચાહે તેટલો વખતજ એ સંસ્થા ટકી શકશે. જે પળે મરીબ અને લાચાર જણાતી પ્રજાની આંખ ફરશે તે પળે બલભલા રાજસિંહાસનો તૂટી પડશે” જાણે આપખુદ અને બૂલભી રાજાઓનું ખાત્રીપૂર્વક ભવિષ્ય આપતો હોયની તેમ સ્વામી બોલ્યો. દારોગો નીચું જોઇ સંભળી રહ્યો.

“મહારાજ ! આપની છેલ્લી ધડીએ કું આપની કંઈક સેવા કરી શકું ?”

“બાપ ! મારી સેવા શી કરવાની છે ? અને કું મરી જવાનો છું એમ કોણ કહે છે ?” આનંદ હસ્યો. જાણે જીવંત આનંદની સાક્ષાત પ્રતિમા હોયની તેમ ।

આ વાત હજી આગળ ચાલે એટલામાં એક સિપાઇ દોડતો દોડતો દારોગા પાસે આવ્યો અને ગભરાટથી બોલ્યો : “બાપુ પધારે છે.”

દારોગો કેદી આગળથી ખસી ગયો. થોડીજગ્યામાં સત્તાના અભિ-માનમાં ચક્રવ્યૂર બનેલો મદનસિંહ આવ્યો. કેદખાનાના અમલદારોએ તેને ઝુંકી ઝુંકીને સલામો બરી પણ મદનસિંહ એ સલામો ઝીલવામાં હીણપત સમજતો હતો. તેણે પોતાની આંખોના ઇસારાપર નાચતા બધા કૂતરાઓ તરફ બેદરકારીભરી નજર ફેંકી જરા હાસ્ય

ફરકાવ્યું. અને પછી ધીમે સ્વરે દારોગાને કહ્યું “ મને પેલા જોગ-
ટાની ઓરડીમાં લઇ જા.”

“ જી બાપુ ! ” કહી દારોગો મદનસિંહને સ્વામી આનંદની ઓર-
ડીમાં લઇ ગયો. રાજાએ દારોગાને ઇસારાથી આદ્ય જવાની આજ્ઞા
કરી. રાજા અને બંડખોર, કહેવાતો ન્યાયાધિશ અને કહેવાતો મુનેહગાર
એકલા પડ્યા. મદનસિંહ પોતાની વાંકડી મુછો મરડતો દારોગાએ
મૂકલી ખુરશીપર બેઠો હતો. સ્વામી આનંદ જાણે કેાંઈ આવ્યુંજ ન
હોય, જાણે તેણે રાજાને જોયોજ ન હોય તેમ આડું જોઇ હંમે મસ્તકે
હમો હતો. આવતી કાલે ફાંસીએ લટકનારા હનભાગીની આવી કાંતિ
મદનસિંહને ખુંખ્યા વિના રહી નહિ. તે તુચ્છતાથી હસીને બોલ્યો:

“ કેમ ? કેમ છો ? ”

“ આનંદમાં છીજો.”

“ હવે તારા બચકર રાજદ્રોહ માટે તને પસ્તાવો ચાય છેને ? ”

“ મેં રાજદ્રોહ કયોજ નથી. તો પછી પસ્તાવો શનો ? પ્રજાને
રાજાના જુલ્મોથી વાકેફ કરવી એ રાજદ્રોહ છે ? રાજાને તેનું કર્ત-
વ્ય સમજાવવું એ રાજદ્રોહ છે ? રાજા ! તને નહિ જણાય પણ
તારો રાજમુગટ ક્યારનો ડગમગી રહ્યો છે અને જેતજેતામાં એ મુગટ
ધુળમાં રગદોળાશે-મધુપુર ખાલસા થશે અને તું બ્રિટિશ સરકારનો
કેદી બનીશ.” સ્વામી આનંદનો દબ નિશ્ચિત સ્વર સંભળાયો. રાજા
કમકમ્યો. તેની સામે આવી નીડરતાથી વાત કરનાર તેણે
જોયોજ નહોતો.

“ કાલે તારી છાંદગી ખતમ થઇ જશે. એટલી વારમાં તારે
બાખવા હોય તેટલાં બવિધ બાખી લે.” મદનસિંહે બેપરવા હાસ્ય
ફરવાની કોશિષ કરી પણ તેનું ડંખતું હૃદય હસી ન શક્યું. “ ઘું

માથી માઘી મહુપુરની હલ છેડી જવાનું કબુલ કરતો હોય તો હું તારી તરફ દયા બતાવવા માગું છું.” તેણે સ્વામી તરફ જોય તેમ નજર સ્થિર કરી કહ્યું.

“હું ગુહામાંના વાઘની દયા માગીશ, જેરી સાપની દયા માગવાને તેને પગે લાગીશ. પણ તારી દયાની અને પરવા નથી. હું આજ સાથે રમત રમી રહ્યો હતો તેનું મને પ્રથમથીજ જ્ઞાન હતું. દયામણી પ્રજા અણીને વખતે અને તજ જશે અને હું નિરકૂંશ જીવનનો ભોગ થઈ પડીશ એ વાતની મને સંપૂર્ણ માહિતી હતી. પણ મરદ બન્યા પેઠે લડવાની મારી દરજ હતી—પરિણામ જોવાની નહિ. આજે તું મારો જીવ લેશે તું સુખે જીવવાનો છે? મેં વાવેલાં બંડના ખીજ-માંથી વૃક્ષ ઉભા વિના રહેવાના છે? યાદ રાખજે કે જુદી રાજ્યમાં મરતા એક બંડખોરના લોકીના ટીપામાંથી હજાર હજાર બંડખોર પેદા થાય છે.” સ્વામી આનંદે બંડની શીલસુદ્ધી સમજાવી.

“કુહા અને તારી ધમકીની દરકાર નથી. કાલે તું ફાંસીના માથાપર તડફડશે ત્યારેજ તને રાજદ્રોહની બચકરતા સમજાશે.”

“હું કાલે ફાંસીને લાકડે તો જરૂર જઈશ. પણ હું ગયો કે તરત મિટિલ રેસીડન્ટ તને પદબ્રષ્ટ કરશે તે યાદ રાખજે” કહી સ્વામી રાજ તરફ નિઃશ્વ નજરે જોઈ રહ્યો. તેના શબ્દો રાજને બચકર લાગ્યા. મદનસિંહની આંખે એક પણ તરખર આવ્યા. તેની સામે રેસીડન્ટ ઉભો હોય એવો ભ્રમ તેને થયો જેમ તેમ મગજ સંભાળી તે બોલ્યો: “તું શું બકે છે?”

હું જુદું બોલતોજ નથી, હું ગયો કે મહુપુર ખાલસા થઈ સમજાશે.”

“શી રીતે?”

“હાહાહા! એટલી ખબર નથી? હું આટલા દહાડા શાંત બેસી રહ્યો તે નકામો એમ? મેં વરના મ્હોમાં શું ચુંબનની આશ્વાથી હાથ નાખ્યો હતો? નહિ. નહિ. રાજા! તારે જાણવું જ હોય તો જાણીએ. મારી શક્તિનું તને જ્ઞાન ન હોય તો હવે તેની ખાત્રી કરી જો તને ખબર છે કે તને આ રાજ્યની માદીપર કયો હક જ નથી?” સ્વામી જ્ઞાનદે બપોરે એક ફાડવાની શરૂઆત કરી મદનસિંહના પગ આગળ બંબગોળો આવીને પુટત તો તે જોતો જોતો ચમકત નહિ તેટલો તે સ્વામી જ્ઞાનદેના જીવેદો સાંભળી ચમક્યો.

“કાણુ કહે છે કે હું હકદાર વારસ નથી?”

“હું કહું છું, તારા વિલાસી બાપને કાંઈ રાણીથી બચ્ચું થયું જ નહોતું.”

“બાહું! આખી દુનિયા જાણે છે કે હું સ્વર્ગસ્થ મહારાજાની લીલાવતી રાણીને પેટે જન્મ્યો હતો.”

“એમ કહો કે તમારી લુચ્છી માએ મર્મવતી હોવાનો ઠાંઠ કરી એક ધાંચણનો દીકરો વેચાતો હાથ લીધો હતો અને એ ધાંચણના દીકરા તે તમે! આજના મધુપુરના જૂઠા રાજા!”

“પુરાવા! પુરાવા ક્યાં છે?” રાજાનો અવાજ પડી ગયો.

“બહું છે. હું ફાંસીએ લટકી જ તેજ પળે ધ્રિટિક હકમાંના મારા એક મિત્ર બધા દસ્તાવેજ પુરાવા ધ્રિટિક રેસીડંટના હાથમાં મૂકશે.

રાજા બેબાકળો બની ગયો તેને શું કરવું તે સ્પષ્ટ નહિ. એક પળે તેને સ્વામીનું ગળું દાખી તેને મારી નાખવાનો વિચાર આવ્યો પણ જેમ તેમ પોતાના ગુસ્સાને આવરીને તે ખુરશીપર બેસી રહ્યો.

(૨૧૨)

પ્રકરણ—૩૬ મું. સ્વામી જુઓ !

“બુઝો ! સ્વામી ! હું તમને મારા દુસ્ત્રમ માનતો નથી. તમે રાજ્યની સામે જે વિરોધ કર્યો છે તેમાં તમારો હેતુ પ્રજા કલ્યાણ નોજ હતો તે પણ હું જાણું છું. પણ તમે એવી રીતે વાત કરો છો કે જે રાજા તો શું પણ સાધારણ અમલદાર પણ જાંખી ન થકે.” મદનસિંહ થોડીવાર વિચાર કરી નર સ્વરે બોલ્યો. દગાબાજ દુના નમે એ કહેવત સ્વામી આનંદને યાદ આવી. પણ તે રાજાને નકામો છંછેડવા માગતો નહોતો. તે કંઈ પણ બોલ્યા વિના રાજા તરફ બેઠક નજરે જોઈ ઉભો રહ્યો.

“તમે રાજ્યના શુભેચ્છક થાઓ તો શું ન થઈ શકે ? તમારા જેવી વિશ્વતીઓ તરફથી થઈને રાજ્ય સામે બંડ ઉઠાવી પાયમાલીને આમંત્રણ કરે તેના કરતાં જો તમે રાજ્યને પડખે રહો તો કંઈ પદવી એવી છે કે જે તમને ન મળે ?” મદનસિંહે પ્રલોભન બતાવવા માડ્યાં.

“રાજા ! એ વાતજ જવા દો. બંડ ખરાબમાં ખરાબ ચીજ છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું. અને યાદ રાખજો કે નિરાંતે શાંતિથી વેપાર રોજગાર કરીને પોતાનું યુજરાન કરવાનું છોડી દઈ રાજ્ય સામે બંડ કરવાને કોઈ પણ વ્યક્તિ કે કોઈ પણ પ્રજા નવરી પડી નથી. બંડ શયતાનની કૃતિ છે. પણ કેટલાક ભયંકર રોગો એવા હોય છે કે જે સોમલથીજ સારા થાય છે. જ્યારે રાજા રાજ્ય ધર્મથી સાવ પરવારી જાય છે ત્યારે પ્રજાને મારે બંડ મહદ્ ધર્મ થઈ પડે છે.” સ્વામી આનંદ સ્થિર અવાજે બોલ્યો.

“તે હશે. પણ તમે એટલું તો કપ્પલ કરશોને કે રાજા પણ કાળા માથાનો માનવી છે. તે પણ જૂલને પાત્ર છે.”

(૨૧૩)

“હા. પણ જ્યારે તેની જૂલો તેને જતાવવામાં આવે ત્યારે તે તત્કાળ સુધારવાની તેનામાં તત્પરતા હોવી જોઈએ.”

“કેટલાક માણસો હઠીલા હોતા નથી ?”

“માણસ હઠીલો અને તે પરવડે. રાજ હઠીલો માય તે ન ચાલે.”

“કારણ ?”

“કારણ કે રાજની એક જૂલ હજારો પ્રજાજનોને દુઃખની હોળીમાં બાળીને ખાખ કરી નાખે છે.”

“પ્રજાને જો કંઈ દુઃખ હોય તો તેની દાદ માગવા માટે કાયદાસર અરજી કરવી જોઈએ.”

“બહા માણસ ! આ મધુપુરમાં કાયદાસર અરજીઓ પર જરા પણ ધ્યાન અપાતું હોત તો આટલી હદે વાત આવત ખરી ? તમારી નજર સામે બ્રિટિશ હિંદમાં બનતા બનાવો જોવાને તમને આંખ છે કે નહિ ? બ્રિટિશ હિંદમાં પરદેશી રાજ સાત સાગર પાર બેઠો છે. એ પરદેશી રાજના નોકરો બ્રિટિશ હિંદના રાજતંત્રની દોરી ખેંચે છે. સાં લોકોની વહુ બેટીઓની લાજ લૂટાતી નથી, જનમાલની સલામતી માટે એ પરદેશી સરકારે પોલિસ અને લશ્કરનો જખરજસ્ત બદોબસ્ત કર્યા છે. છતાં સાં પ્રજા રાજતંત્રની ચાવી પોતાના હાથમાં રાખવા માટે શું કરી રહી છે તે તમે જાણતા નથી ? ૧૮૮૫ થી બ્રિટિશ હિંદની પ્રજાએ અરજીઓ કરવા માંડી, કરાવો કર્યા, વિનંતીઓ કરી, ડેપ્યુટેસનો મોકલ્યા. અને અંતે ૧૯૦૬ માં કચરા જેવા મોર્લી મીન્ટો સુધારા આવ્યા. પાછી ચળવળ ચાલી. હોમરૂલની મર્જના થઇ અને ૧૯૧૬ માં મોન્ટફર્ડ સુધારા આવ્યા. પછી અસહકારમાં મસ્તી આવી ને તેની પાછી ઓટ મધ મધ. પણ જો

બ્રિટિશ સરકાર તમારા જેવા દેશી રાજાઓની પેઠે પ્રજાની એકે એક અરજને ઠોકરેજ મારતી મઠ હોત તો શું થાત ? બાળે બ્રિટિશ હિંદમાં બોરખીસ્ટો અને બંડખોરોને ખુદ પ્રજા ધિક્કારી કાઢે છે બ્યારે તમારે ત્યાં બંડખોરોને વધાવી લેવાને પ્રજા આતુર થઈ રહી છે તેનો બેદ શોધવાને કાંઈ દિવસ તમે તમારા બેનને તરફી આપી છે ? ”

“બુઝો સ્વામી ! જનાર થઈ મઠ, હવે મને મારી જીલ સમજાય છે. જો તમે મને પાયમાલ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી બેઠા હો તો મારે કંઈજ કહેવાનું નથી. પણ તમે કહો એવા સુધારા કરવાને હું તૈયાર થાઉં તો ? ” રાજા નમ્મો, સ્વામી આનંદ અજળ થયો.

“તો પ્રજા તમને કુલડે વધાવશે.”

“પણ તમે ? ”

“હું પણ તમને ધન્યવાદ આપીશ.”

“તમે કહો તે પ્રમાણે હું પ્રજાનો ત્રાસ નાખુદ કહું તો તમે પેલા બયંકર પુરાવા—”

“જોહ ! ક્યા પુરાવા ! પેલા ધાંચણુના દીકરાના ? તમે તેની શીકર ના કરો. મધુપુરની ગાદી પર ક્ષત્રાણીનો બચ્ચો બેઠા છે કે ધાંચણુ મા મોચણુનો દીકરો ગાદી હડપ કરી ગયો છે તે જાણુવા માટે દુધમાંથી પોરા કાઢવાનો પ્રયત્ન રોખ નથી. પ્રજા તો પોતાનો રાજા તેને સંતતિ પેઠે પાળે જોરહુજ ઇચ્છે છે. એમ તો આપણા રજવાડામાં ખરું ક્ષત્રી બીજા બાળે કેટલું રહ્યું છે ? અનેક બચ્ચાએ અમલદારોના કાવત્રાં અને રાણીઓના પાપને લીધે મને તે જાતના જાળકને રાજપુત તરિકે ઠેસવી દેવામાં

(૨૧૫)

આવ્યા છે અને એ કારણે તો આપણા રાજવાડાં મંધાય છે । તમે ધાંચણના પુત્ર હોવા છતાં આટલા વરસ રાજપુત્ર ગણાયા—હવે રાજ થયા છો—તેથી હું તમારો દુસ્ત્રમન થયો નથી. પણ તમે રાજતાનની પેઠે પ્રજાનું રક્ત ચૂસી એ બદામના અમલદારોને પ્રજા પર બૂઠાકો ચલાવવાની છૂટ આપી દીધી અને વેસ્થાઓના મંધાતા જોખનમાં તથા ત્રિલાયતી શરાણના નીચામાં જીવન સાદૃશ્ય માની લીધું તેથી હું મધુપુરની પ્રજાને તમારી બલામાંથી મુક્ત કરવા અર્થે રજો છું.” સ્વામી આનંદે બલાપ્રત્યક્ષ બતાવી.

“જો એમજ હોય તો તમારા વચનની સત્તા સિદ્ધ કરવા માટે તમારે પેલાં બચકર કામળો મારે સ્વાધિન કરવા પડશે.” મહનસિંહ મૂળ મુદ્દા પર આવ્યો.

સ્વામી ગંભીર થયો.

“તે નહિ બને. બ્યારે મારી ખાત્રી થશે કે તમે રાજધર્મનું પાલન કરો છો ત્યારે હું જાતેજ એ કામળો બાળી નાખીશ.” સ્વામીએ દૃઢ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

રાજ જરા મુંઝાયો. તે આ કેદીના પંડામાં આગાહ સપડાઈ મયો હતો. અત્યારે જીવતો નર બદ્ધ થામે—અણી મુકયો સો વપ જીવે—એમ વિચારી રાજ્ય બોલ્યો:

“સ્વામી ! મને તમારા વચન પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. હું તમારા નેતૃત્વ નીચે તમે કહેશો તે રીતે પ્રજાને સંતોષીશ દારોગા !” તેણે દારોગાને ખુબ પાડી.

“જી મહારાજ !” દારોગો હાજર થયો.

(૨૧૬)

“આનંદને માન સાથે મુકત કરો.”

તરતજ તેના ફુકમનો અમલ થયો. સ્વામી આનંદની બેડીઓ પુટી ગઈ.

“ચાલો, મારી સાથેજ તમે રાજ મહેલમાં ચાલો કે જેથી પ્રજાની ખાત્રી થાય કે તમે મારા મિત્ર થયા છો.”

સ્વામી હસ્યો. અને રાજ સાથે જવા તૈયાર થયો. ખન્ને મોટરમાં એક એકની પાસે જેસી હસીને વાતો કરવા લાગ્યા. મધુપુરની પ્રજા આ બે જણને ખાલી દશામાં જોઈ છકકે ચર્ચા ગઈ. મદનસિંહના ખુશામતી અમલદારોના પેટમાં તેલ રેડાયું.

દાવડાની ચીમની.

ભાંગતી પુટતી નથી.

આ ચીમની અખરખની બનાવેલી હોવાથી ભાંગવા પુટવાની દેશત નથી. એક ચીમની વરસ દોવસ ચાલે છે. આથી પઈસાનો ધણેજ ખચાવ થાય છે. દરેક જાતનાં ધાસલેટના લેખોની મળે છે. જથ્થાબંધ લેનાર વેપારીઓને કમીશન આપશું. ગ્રાઈસલીસ્ટ મંગાવો.

દાવડાની કુંપની,

મંચાદેવીના પુવારા પાસે, મુંબઈ, નં. ૩.

(૨૧૭)

પ્રકરણ ૩૭ મું.

નઝીરપર ધાડ.

મદનસિંહે સ્વામી આનંદની ફાંસીની સજા રદ કરી-તેની સાથે સંધી કરી-તેને પોતાના રાજ્ય વહીવટની લગભગ સોંપી દીધી અને તે જાણે પોતાના અધેર રાજકારભાર માટે ખરેખર પચાતાપ કરતો હોય તેમ સ્વામીનો પડતો ભોજ ઝીલવા લાગ્યો. આ બધાનું મુળ સ્વામી આનંદનો ભય હતો. જો તેની સાથેની દુસ્મનાવટ મદનસિંહ આહુ રાખે અને સ્વામી આનંદ છેલ્લે પાટલે બેસી રાજને ધાંચળુના દીકરા પુરવાર કરે તો મદનસિંહની બધી મનની મનમાં રહી જાય અને ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં રસ્તે તે રખડતો બીખારી અથવા ધાણી ચલાવતો ધાંચી બની જાય એવો ભય હતો. તે પોતાની કહેવાતી માઝે કરેલું કાળું કામ સારી પેઠે જાણતો હતો. તેની માઝે મર્જવતી હોવાનો ડોંગ કરી તેના બાપને છેતર્યો હતો અને પુરે માસે કોઇ ધાંચળુના દીકરાને રાજકુમાર તરીકે ઠેકવી દીધો હતો તેની મદનસિંહને પુરી મદિહતી હતી. હજુ સુધી તેની સાચી માને-મધુપુરની એક ધાંચળુને છૂપી રીતે રાજ્યની તીજેરીમાંથી દર મહિને પચાસ રૂપિયા મળ્યા જતા હતા. એ ધાંચળુ પોતાના દીકરાને રાજસિંહાસનપર જોઈ મલકામ મલકામ જતી હતી. તેને રાજ દેવડીપર જવાની છૂટ હતી. કોઇ કોઇવાર બહાલનો ઉભરો આવી જતાં તે મદનસિંહના ઓવારણું લઇ લેતી અને કોઇવાર બે ચાર કડવા મીઠા સંભળાવી દઇ પોતાને જોઇતા પૈસા ઓઢાવી લાવતી. મદનસિંહ જોવો ખધો અને લુગ્ગો રાજકુમાર પોતાના સ્વાર્થની બાજુ કેમ બેસવી તે ન સમજે એ અશક્ય છે. તેણે કેદ-ખાનામાં સ્વામી આનંદની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા આંખોમાંથી ખરતા અંગૂઠા

જોધનેજ ખાત્રી કરી લીધી હતી કે તે જે ધંમકી આપી રહ્યો છે તે જોડી નથી.

આનંદના હાથમાં મધુપુરનું રાજતંત્ર આવતાં જાણે નવીજ રાજસતા સ્થપાઈ હોય તેમ બચકર પરિવર્તન થવા લાગ્યું. રાજ વહાણ વાતાં પાંચ પચીસ જુના અમલદારોને પાણીયું આપવાના કુકમતામાં પર સહી કરતાં મદનસિંહને કંઈનું કંઈ થઈ જતું હતું. નજીર બેગમ પણ આ નવા પરિવર્તનથી ચરચરી ગઈ હતી. તે ગુપચુપ સ્વામીની બાજુ જોઈ રહી હતી. તેણે જોઈ લીધું કે રાજના મોતીઆ મરી ગયા છે. તેને સ્વામીનો બચ રૂવે રૂવે પચી ગયો છે. જે તત્કાળ બાજુ હાથમાં ન લેવાય તો મદનસિંહ તેના હાથમાંથી ચાલ્યો જશે અને પુનઃ તેને બાહોર યા લખનોની તવાચક બનવું પડશે. નજીર બેગમથી એ શી રીતે સહન થાય ?

નજીર પોતાના શયનગૃહમાં બેઠી હતી. તે હમણાંજ પલંગપરથી ઉઠી હતી અને આજસ મરડતી આયનામાં મ્હો જોઈ વીખરાયલા વાળ સમારતી હતી. રાતે તેને જરાયર હંધ ન આવેલી હોવાથી માથું જરા ભારી થયું હતું. કપાળમાં ચીંતાની કરચલી પડી હતી.

“એ જોગટો સમજે છે શું ?” તે બબડી. આયનામાં પોતાની મદ્યેલી જીવાનીનું પ્રતિબિંબ જોઈ હતી. “આખર તો એ પુરૂષ છે ને ! મહામાયાથી પણ એ નહિ હારે ? જે એ મારી જીવાનીના તેજોમય અંગારમાં બળીને ખાખ ન થઈ જાય તો આ જોબન ને આ રૂપ આ કામના ? મદનસિંહ જેવા ઉલ્લુઓ તો અમારી ખાખ ચૂમવાને સરખાયલાજ છે. પણ એને-એ ખરા મરદ બચ્ચાને હું પરાજિત કરું તોજ મારું નામ નજીર !...” થોડી વાર તે વિચારમાં ને વિચારમાં ઉભી રહી.

“આ મધ્યેલાં નયનો ને એમાંથી છૂટતાં કાતીલ શર, આ ઉન્મત્તછાતી, આ પાતળી કમર, આ જોળનનો ખંડાર ભલભલાને મહાત કરે એવું રૂપ-શું એ જોતાંજ સ્વામી આનંદન રોમાંચ ખડાં નહિ થાય ? એ પુરુષ છે કે વ્યડળ ? નહિ. નહિ. આવા રાજ્ય સામે માથું ઉંચકનાર વ્યડળ હોયજ નહિ ! એ ખરો મરદ છે ખરો શૂરવીર છે.....હા.....પણ એનો વિચાર કરતાં મને શા માટે રોમાંચ થાય છે ? જાણે હું એને માટે ટળવળતી હોઉં એમ કેમ લાગે છે ? જોહ ! મળ્ય ! માફ દીલ એને માટે તડફડી રહ્યું છે.” તે અચાનક આરામ ખુરશીપર બેસી ગઈ ફાસી ફાતણ પાણી લઈ આવી. નઝીરે ઉતાવળથી મ્હો ધોઈ મ્હો પીધી. ત્યાર પછી તેણે ગુલાબજળવાળા પાણીથી સ્નાન કર્યું. તેની આરસ જેવી દેહમાંથી સુમધના પુવારા ઉડવા લાગ્યા. સ્નાન કર્યા પછી તેણે શણગાર સજવા માંડ્યા. આજના જોટલી કાળજીથી તેણે કદિ પણ પોતાની દેહલતા શણગારી નહોતી. તેની મદીથી આંખોમાં સુરમો આંજતાં તેના નયનો મળ્ય વરસાવી રહ્યાં જેને એ નયનોના કાતિલ બાણ લાગશે તે વિના શસ્ત્રે જખમી થઈ જશે એવી નઝીરની આંખોએ તેને ખાતરી આપી. તેણે જાણી જોઈને ઝુમલાઈ વસ્ત્રોને રૂપસદ આપી અને ગુજરાતજુના વસ્ત્રો સજવા માંડ્યા. સફેદ રેશમી સાડીપર તચ્તસતી મ્વેત ચોળી પહેરી લીધી. ગળામાં મોતીનો હાર નાખ્યો. નાજુક કમળદાંડી જેવા બન્ને હાથોમાં રત્નજડિત બળ્લે બંગડીઓ પહેરી લીધી. માથાના વાળ તેણે એવી છટાથી-એવી ફેંકનથી ઝોળ્યા કે ભલો બ્રહ્માચારી પણ એ કામજુગાર વાળની લટક સાથે રમત કરવાને પોતાના બ્રહ્મચર્યને મંઝા નહીના વહેતા પૂરમાં ફેંટી દેવાને તૈયાર થઈ જાય.

તેણે સ્વામી આનંદને પોતાનો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તેમ કરવા જતાં શું થયું તેની તેને દરકાર નહોતી. તે સંજુગાર સજી રહી ત્યારે ધડીઆળમાં દશના ટકોરા થયા. તેણે આપનામાં પોતાનું ૨૫ જોડું ને તેના મ્હોપર સંતોષની છાપ પડી.

“આજે પહેલીજવાર નઝીર ખરા દીવથી પોતાના પ્રિયતમને રીઝવવા ભય છે.” હસતી હસતી તે બબડી.

જોજ પળે દાસી હયનગૃહમાં દાખલ થઇ અને ભયથી ચરચરતી નઝીર સામે જોઇ ઉભી રહી.

“શું છે ?”

“મા ! મહારાજનો હઝુરીયો આવ્યો છે.”

“અહિં મોકલ.”

દાસી નમીને ખંદાર ચાલી ગઇ. ખીજી પળે હઝુરીયો દાખલ થયો અને તેણે નઝીરને નમન કરી એક પત્ર આપ્યો :

“નઝીર જ્ઞેમમ,

નામદાર મહારાજના કુકમથી તમને ફરમાવવામાં આવે છે કે તમારે આઠ દિવસમાં મધુપુરની હઠ છોડી જવી.

લી૦

આનંદ.

“જ—” નઝીરે પત્ર વાંચી હઝુરીઆને રૂબરૂ આપી.

“ઓહો !—” જોકલી પડતાં તે બબડી “આ તો પ્રિયતમજ પહેલો ધા કરવા તૈયાર થયા છે ને ! ઠીક છે” એ ચાર પળ તેણે વિચાર કર્યો અને પછી દાસીને યુગ પાડી. દાસી આવતાંજ નીચેનો પત્ર લખ્યો.

(૨૨૧)

“નામદાર દિવાન સાહેબ,
આપનો હુકમ મળ્યો. બાંદી એ હુકમને માથે ચઢાવે છે પણ
કૃપા કરી આજે રાજમહેલના દિવાનખાનામાં બપોરે બાર વાગે મને
મળુ જશે ? ધણુંજ ખાનગી અને અગત્યનું કામ છે.

હીં.

નઝીર.

“આ પત્ર સ્વામી આનંદને હાથે હાથ આપી આવ.” નઝીરે
હાસીને હુકમ કર્યો.

“જો ! જરાપણ ગફલત ન કરતી. મેં આ તારું ઇનામ !” કહી
તેણે હાસીને સો રૂપીઆની નોટ આપી અને હાસી વફાદારીથી પત્ર
પહોંચાડવાની ખાતરી આપી ચાલી મઠ.

તત્કાલ નવીજ ઇમનું રોજનું છાપું.

વંદેમાતરમ્.

બેટનું પુસ્તક.

શયતાનનું ચક્ર.

“વંદેમાતરમ્” નું લવાજમ ભરનારને રા. મહુકરની મસહુર
કલમથી લખાયેલી રૂપ૦ પાનાની પાકા પૂઠાં ને ચારચાર ફાંકડા
ચિત્રાવાળી નવલકથા બેટ આપવામાં આવશે.

છુટક નકલનો એક પૈસો

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦

બાહુર ખખરના સસ્તામાં સસ્તા લેવાશે.

ફરીઆઓને બારપૂર કમાશન.

તરત લખો, મેનેજર, વંદેમાતરમ્

૬૮, હોળી ચક્રા, કોટ મુંબઈ

પ્રકરણ ૩૮ મું.

જેગમ કે બહા ?

નઝીર રાજમહેશ્વરના દિવાનખાનામાં સોફાપર અઢેલીને બેઠી હતી. તેની આંખો ગજબ વર્ષાવી રહી હતી. તેની મદમરત છાતી ધમણની પેઠે ઊંચી નીચી ચતી હતી. તેના અંગપ્રત્યંગમાં ઉત્સાહનું પુર આવ્યું હતું.

ધડીયાળમાં બાર વાગ્યા અને સ્વામી આનંદ ધીમા, ગૌરવશીલ ડગલાં ભરતો દિવાનખાનામાં ઢાખલ થયો. નઝીર હસીને ઉભી થઈ.

“આપણે દિવાન સાહબ !” તે બોલી.

સ્વામી હસ્યો. તે આ મોહની પુનળીને આવા સ્વરૂપમાં જોતાંજ તેની બાજુ કળી ગયો. સાંત અદ્યથી તે ખુરશી પર બેસી બોલ્યો:

“જેગમ સાહેબા ! શો હુકમ છે ?”

“હવે હું જેગમ શાની ?” મારી હાલત તો બાંદીથીયે બદલે છે.”

“કેમ ! જોમ બોલો છો ?”

“એટલા માટે કે તમારો હુકમ ન મળત તો પણ હું આ રાજ્ય છોડીજી જવાની હતી.”

“કેમ ! મંદુપુરના પાણી ભાવતાં નથી ?” સ્વામીની દ્રષ્ટિ બેદક થઈ.

“સ્વામીજી ! તમે જોમ સમજો છો કે હું તમારા રાજ્ય પર મુગ્ધ થઈને અહિં આવી હતી ? નહિ. હું તો તવાયફ છું. મારી સ્થિતિમાં જોખન અને રૂપ વેચાય છે. જોમાં અમને શરમ

નથી પણ જોઓ લાલસાના અગ્નિમાં બળી મરીને અમારી. ખાક ચુમવા આવે છે તેઓ આપરદાર ગણ્યા છે અને અમે તવાયફે સમાજનો ધિક્કાર પામીએ છીએ. જોહ ! કેવી દીલહીન, દયાહીન દુનિયા છે ? ” નઝીરના સ્વરમાં આવેશ હતો. તેનો સ્વર કંપતો હતો અને તેની આંખોમાંથી તનખા નીકળતા હતા નઝીરે આત્રી જુમિકા કા માટે બાંધી હશે તે સ્વામી આનંદ સમજી શક્યો નહિ. એક પણ તેને નઝીરની વાત સાચી લાગી. વેસ્ટાઓ અને તવાયફોના સંધને સમાજના પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોજ પાળે છે ! એવી “પ્રતિષ્ઠા” પર સ્વામીને ધિક્કાર છુટ્યો.

“અમે ગમે એવી હોમએ પણ સ્ત્રી તો છીએ-મનુષ્ય તો છીએ !” નઝીર જીરસાથી પુનઃ બોલીઃ હા અમનેય દીલ છે, લાગણી છે.” તેની આંખમાંથી એક અશ્રુબિંદુ તેના ગાલ પર સરી પડ્યું : “મગર અફસોસ ! અહિં, અહિં રાજબાવન ગણાતા નર્કગારમાં મારે કૃત્રિમ હાવભાવ અને કૃત્રિમ પ્રેમ લીલામાં જીવન ગાળવું પડે છે. આવી અધમ દશા જોઈ તમને મારી દયા નથી આવતી ? ” તે સ્વામી તરફ સ્થિર નજરે જોઈ રહી.

“આવે છે. જો તમારી મરજી શાંત જીવન ગાળવાની હોય તો તમે કહો એવો બદોબસ્ત કરી આપું.” સ્વામી લાગણીથી બોલ્યો.

“મારી ખાત્રી હતી કે તમારા જેવા ઉદાર પુરુષની હું દયાજન પામીશ. સ્વામી ! ખરેખર, મને શાંતિ મળશે ? શું આ જીવનનો ધીખતો દાવાનળ કદિ પણ યુગ્મી શકશે ? ”

“હા. તમે તમારી મરજીથી પાપ કર્યા નથી. તમને પાપ કરવાની સમાજે ફરજ પાડી હતી. ફરજિયાત પાપના ભોગ અને-લાઓને પુલ તારી લે છે.”

“ઝાહો ! કેવી મીઠી શીલસુશી ! આજ સુધી મેં આવા મીઠા કશો કદિ સાંભળ્યા નહોતા. સ્વામી ! આ બાંદીને—આ દાસીને તમે ન ઉગારી લો ?” નઝીરના અવાજમાં દર્દ હતું. સ્વામી પીગળ્યો.

“શી રીતે ? હું તારે માટે શું કરું ?”

“એટલું જ કે મને તમારી સેવામાં સ્વીકારો.”

“હું !” સ્વામી ચમક્યો.

“હા. મને નિરાશ ન કરશો. તમે મને શાંતિ આપવાનું વચન આપ્યું છે.”

“તમે કદ જાતની શાંતિ ઇચ્છો છો ?”

“શાંત શાંતિ ! મોતની અગર મહોબતની !” નઝીર ઉભી થઇ. સ્વામી ડર્યો. તે પશુ ઉભો થઇ ગયો. નઝીરની આંખોમાં પાગલ-પશુનો તેને ભાસ જણાયો.

“સ્વામી !” બેગમે સ્વામીનો હાથ પકડ્યો : “આ જીવનમાં મેં કોઇની ગુલામી કરી નથી. આજે હું તમારી ગુલામ થવા-તમારા ચરણે ચૂમવા તૈયાર છું. મને ન તરછોડશો. હું બહુ દુઃખી છું. મારો ઉધ્ધાર કરો—ઉધ્ધાર કરો—” તે છાતી ફાટ રોઇ પડી અને સ્વામીને ચરણે પડી તેના ખજો અશ્રુથી ભીંજવવા લાગી. આનંદને શું કરવું તે સંજયું નહિ. તેણે નઝીરનો ગુલામગ હાથ પકડી તેને ઉભી કરી કહ્યું.

“નઝીર બેગમ ! તમે જાન બૂલી ગયા છો.”

“ નહિ સ્વામી ! હું જાન બૂલી નથી. હું તમારા પર પાગલ થઇ ગઇ છું. મેં સારું કિન્દુસ્તાં જોયું છે; બધા બધા રાજવંશીઓ અને અમીર ઉમરાવાને

(૨૨૫)

આરાં નયનને નખરે નચાવ્યાં છે પણ મને કોઈ મરદ છતી સકયો
-હોતો આજે હું મારી સામે ખરો પુરુષ જોઈ હું ને તેથીજ
હું તેની ખરી સ્ત્રી મવા માયું છું.”

“ અશક્ય ! ”

“ શું અશક્ય ? ”

“ તમારો ને મારો સંબંધ ! ”

“ કેમ ? હું પતીત છું તેથી ! જો એમજ હોય, જો તમે
મહાત્મા હોવા છતાં પતીતને પિક્કારતાજ હો તો શો આ ખંજર !
આમલો ખતમ કરી નાખો—” જુસ્સાથી નજીરે ચોળીમાં છૂપાવેલું
ખંજર બહાર ખેંચી કાઢ્યું અને તે સ્વામીને આપવા માટે હાથ
લાંબો કર્યો. સ્વામી ધુન્યો ભયથી નહિ પણ આશ્ચર્યથી ! આ
સ્ત્રી રમત રમે છે કે ખરેજ તે તેને ચાહે છે ? આ ભયંકર કોયડો
તે હિંસી સકયો નહિ. તેણે માથું ઝગવું લાગ્યું તેણે ખંજર ઝૂંટવી
બધ નજીરને સોંપી પર બેસાડી દીધી અને પોતે તેની પાસે બેઠો.

“જુઓ એમમ ! દીલને બેચેન ન બનાવો. તમારું એવ શાય
એવોજ આમ હું તમને બતાવું છું. જુઓ, મધુપુર છોડી ગમે
ત્યાં શાંતિમાં જીવન ગાળો. તમને ગુજરાન માટે—”

“સ્વામી ! ગુજરાન માટે મને ચિંતા છે એમ સમજો છો ? ”
તે જરા પિક્કારથી હસી. “હકમી તો મને પણ લાગતી આવે છે.
ફક્ત વિના ટળવળતા બીજારીના બાળકને જેઓ રાત્રી પાછ પથ
પરમાવતા નથી તેઓ મારા પગ આગળ સોના મહેરોના ફગાવે

ખડકી કે છે મને શાની ઓછપ-છે ? રૂપ છે, જ્યેષ્ઠ છે, લક્ષ્મી છે, જાદુબરી ખુમારી છે, જગતને નચાવવાની શક્તિ છે—”

ત્યારે શું નથી ?” સ્વામીથી અનિમિષ બોલાઇ મથું.

“મહોદ્ધત ! સાચા દીલનો સહચરી ! એના વિના હું ટળવળું છું. એની શોધમાં આજ સુધી હું એક રંગ મહેલથી ખીજા રંગ મહેલમાં રખડતી હતી પણ રાજ દરબારના ખૂની ભભકામાં—શ્રીમંતોની ઐયાશી મહેલાતોમાં દીક્ષ નથી મળતાં—પ્રેમ નથી મળતો ! આજે મારા પ્રેમની જીવંત પ્રતિમા મને મળી છે. મારા સ્વીકાર કરો. હું તમારી હાસી થઇ રહીશ. તમને પરમાત્મા ગણી પૂજીશ અને હું અને તમે એક નવી સ્વર્ગિય સૃષ્ટિ રચી, ધાંધલીમાં જગતથી દૂર-દૂર કાઢી અનેરા સ્કાવા લેતાં દેતાં જીવન સફળ કરીશું.” આટલું કહેતાં નજીર કુજ રહી. તેને રોમે રોમે કામ વ્યાપી ગયો. અને આવેશમાં ને આવેશમાં તે સ્વામીને બેટી પડી. આ પણ બચકર કસોટીની હતી. સ્વામીના હીલમાં મમં વધ્યા થઇ. પણ તે જાણ્યો. તેણે ગુસ્સાથી નજીરને અલગ કરી દમામદાર અવાજે કહ્યું.

“બસ કરો ! તમારા સ્ત્રી ચરિત્ર મારી આગળ ચાલવાના નથી.”

“શું ?...” નજીરનો તીક્ષ્ણ અવાજ દિવાનખાનામાં ઝૂંજ રહ્યો “હું નજીર બેગમ—મધુપુરની શણી તમારા પ્રેમની જીખ માગતી આવી તેને તે સ્ત્રી ચરિત્ર માની લીધું ! જોગદા ! બદમાસ !” તે વીધરી.

“ચુપ રહો.” સ્વામી બરાડ્યો તે નજીરને ખરા રૂપમાં જોઇ શક્યો, પોતાની ચઢતી જોઇને મધુપુરમાં પોતાની સજ્જા કાઢમ

(૨૨૭)

શખવા માટેજ નઝીર તેને લલચાવવાને રંભા બની આવી હતી.
એવી તેની ખાત્રી થઇ ગઇ.

“શા માટે ચુપ રહું ? તું અને હુકમ કરનાર કોણ ?...”
નઝીર આટલાજ ચબ્બો બોલી. સ્વામી કંઈ બોલે તે પહેલાં તેણે
દિવાનખાનાની દિવાલ આગળ જઈ એક કળ દાખી અને સ્વામી
આનંદ જે જગ્યાએ ઉભો હતો ત્યાંથી એક પાટીયું નીચે લટકી
પડ્યું. સ્વામી અંદર બોંયરામાં ટુટી પડ્યો ખીજી પળે કળથીજ
બોંયરું બંધ થયું અને નઝીર ખડખડ હસી પડી.

(૨૨૮)

પ્રકરણ ૩૯ મું.

ખૂની હુમલો.

મહમ્મદ અને રાધાનો સંસારરથ સરળતાથી ચાલ્યો જતો હતો. અનિરૂધ્ધ આ સુરશીમ મિત્રના આશરામાં પોતાનો શોક જૂલતો જતો હતો. પણ તેના દીલમાં ખરી શાંતી નહોતી. સ્વામી આનંદની ફાંસીની સળ રૂઢ થઈ એટલુંજ નહિ પણ તેને મદનસિંહે દિવાનપદ પર નિયુક્ત કર્યો એ વાત સાંભળી ત્યારથી અનિરૂધ્ધની અશાંતિ તદ્દન નષ્ટ થઈ ગઈ. મધુપુરના રાજતંત્રમાં વીજળીક વેગે થતી સુધારણાની ખબરો રાજ સુબંધના વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતી હતી તે વાંચીને અનિરૂધ્ધની ખાત્રી થઈ કે અંતે મધુપુરના જુલમી રાજના દીલમાં પ્રભુ વસ્યો છે અને હવે મધુપુરની રાંકડી પ્રજા સુખી થશે. પોતાની નબર સામે સુખી, શાંત, આળાહ મધુપુર જોવાની તેને હોંસ હતી. એ હોંસ ભોલીની નહિએ. વહાવવા વિના પાર પડતી જોઈ તેને આનંદ થાય તે સ્વાભાવિક હતું. એ તથુ દિવસમાંજ અનિરૂધ્ધ શાંત, ગંભીર મદીને હસમુખો અને આનંદી થઈ ગયો.

રાધાને પણ મધુપુરના પરિવર્તનથી આનંદ થયો હવે મદનસિંહ તેના જોગન પર ત્રાપ મારવાને કાવત્રાં કરશે નહિ એવી તેના દીલમાં આશા જન્મી. મહમ્મદ દેશી રાજ્યમાં થતા સુધારા જોઈ મલકાયો આ બહાદુર યુવાન મુસલમાન હતો છતાં તેના દીલમાં દેશભિમાની પ્રખંડ આગ મળગતી હતી. દેશી રજવાડાઓના રંગ દંગ જોઈને તેની છાતી ચીરાઈ જતી હતી. કોઈ કોઈ વાર કોઈ ગાયકવાડ કે આધસેર નરેશ ભોક્ષાસનના હકક પ્રજને આપતા ત્યારે મહમ્મદની છાતી ગળગળ ઉછળી રહેતી. મધુપુરનો રાજ એક રીતે તેનો દુશ્મન હતો.

(૨૨૯)

તેના ઝેરનો હરિફ હતો. છતાં સ્વામી આનંદના રાજતંત્ર દરમિયાન મધુપુર સુખીજ થશે તે વિષે તેને કોઇ બતની શંકા રહી નહિ.

આજે રવિવાર હતો. રાધા, મહમ્મદ અને અનિરૂધ્ધે આજે ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો, મધુપુરની પ્રજા માટે પ્રભુની બંદગી કરી હતી અને એ દેશી રાજ્યમાં સુખનો સુરજ ઉઘ્યો તે માટે ત્રણે જણે મધેચ્છ આનંદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. બપોરે ત્રણે જણે સાથે સ્વાદિષ્ટ ભોજન લીધું. તે પછી ત્રણ ચાર કલાક વાર્તા વિનોદમાં વહી ગયા.

સાંજે પાંચ વાગ્યા અને ત્રણે જણે દરવા નીકળ્યા. સીધી મોટર તાજ મહાલ હોટલમાં ગઇ. ત્યાં અનિરૂધ્ધ અને મહમ્મદે રૅમ્પેનના આસ ઉઘાડવા માંડ્યા. રાધા ધીમી નાજુક અદર્શી આધરશીમ ખાવડ લાગી. કલાકેક પછી તેઓ ઉઠ્યાં અને પાછી મોટર ચાલી. પૂરવેજે મોટર ચાલી જતી હતી. કવીન્સ રોડ પર મોટરોની ધમાલ હતી. ત્રણેના ફીલમાં આનંદના ડુવારા ઉછળી રહ્યા હતા. કવીન્સ રોડ પરથી ચોખટી, વાલકેશ્વર અને મહાલક્ષ્મીને માર્ગે થઇને મોટર હાઇર રોડ પર બંને બાજુએ બૂદાં બૂદાં વૃથો ઉભાં હતાં. રાધા આશ્ચર્યથી મહમ્મદની જમણી બાજુએ પોતાના પ્રિયતમ સાથે દબાઇને બેઠી હતી એવામાં અમાનક સામેથી એક મોટર આવી. મહમ્મદના મોટરે જોડી બાજુએ આવતી મોટરને બાજુએ ભેડા માટે જુગથું વમાડ્યું—મ્હોડેથી જુમ પાડી—હાથનો ધસારો કર્યો. પણ સામેની મોટર કોઇ તીસમારખાં હાંકતો હતો. તેણે મોટરની ગતિ ધીમી કરી પણ માર્ગ ન બદલ્યો. મહમ્મદના મોટરે એક હાથી પણ એટલામાં પેલી મોટર આવીને મહમ્મદની મોટર સાથે અથડી પડી.

(૨૮૦)

બન્ને મોટરો ઉભી રહી ગઇ. આંખના પલકારામાં એક ગોળબાર થયો. અને અનિરૂદ્ધ પડ્યો !

“ઓહ ! હો !—રાજ વાળ ને વાંદરા !—” આટલાજ સખ્તો મોલી અનિરૂદ્ધે ત્રણ છોડી દીધા. આ કુમલો એવો અચ્ચુચ થયો હતો કે કોઇને કંઈ ભાનજ ન રહ્યું. મહમ્મદ બેબાકળો બની ગયો. તેનો શોદર બચથી મોટર છોડી નાસી ગયો. રાધા બેભાન થઈ ગઇ.

“ઉપાડી લાવ સાળીને ?” સામી મોટરમાંથી કોઇને ખુની અવાજ સંભળાયો. ત્રણ આર માણસો મહમ્મદની મોટરમાં ચઢી આવ્યા. મહમ્મદ વીકર્યો. તેણે પીસ્તોલ માટે ગળવામાં હાથ નાખ્યો. પણ જો નસિબ ! આજે તેના ગળવામાં પીસ્તોલજ ન્હોતી. તે મરણીયો થયો અને એક જણ પર વકરવાલા વાપ જેવો તૂટી પડ્યો. તેના પર બીજા બે ત્રણ માણસો ધા કરવા લાગ્યા. રાધાને બેભાન હાલતમાં હંચકી બીજી મોટરમાં લઇ જવામાં આવી. મહમ્મદ ત્રણ મવાલીઓ સાથે બાથેબાથ લડ્યો પણ એવામાં કોઇએ તેના માથા પર જખમ કર્યો અને તે જમીનદોસ્ત થયો. તેને ત્યાંજ પડતો મૂકી બદમાસો પોતાની મોટરમાં જઇ ભરાયા અને મોટર પૂરે વેગે હાંકી મૂકી.

બદમાસોની મોટર ચલા પછી થોડીવારે મહમ્મદનો શોદર છપી જગ્યાએથી બહાર આવ્યો અને તેણે મહમ્મદને સંભાળીને મોટરમાં બેસાડ્યો. મહમ્મદને સખ્ત ધા થયો હતો પણ તેની બેભાની થોડીજવારમાં ઉતરી ગઇ હતી. મોટરમાં અનિરૂદ્ધની લાલ પડી હતી. તે જોઈ મહમ્મદની આંખમાં પાણી આવ્યા.

(૨૭૧)

“આ બદમાસોને ધુળ ચાટતા કરે તોજ હું ખરે મુસલ-
માન !” તે બબડ્યો. અને દાદરની પોલીસ ચોકી પર જઈ ફરિયાદ
નોંધાવી. અનિરૂધ્ધની લાસને પંચક્યાસ માટે હોરપીટલમાં લઈ
જવામાં આવી. મહમ્દે કોરોનરની તપાસ થઈ રહ્યા પછી બ્રાહ્મણો
પાસે તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો અને તે પછી પોતાના જખમ પર
મલમ પટા લગાવી તે સિંહની પેઠે રાખાતું હરજી કરનારા બદમા-
સોની શોધ માટે પોલિસને મદદ કરવા લાગ્યો.

(૨૪૨)

પ્રકરણ ૪૦ મું.

પુરાવાનો નાશ.

સ્વામીને નઝીરે બોંબરામાં ધકકેલી દીધો. તે પછી ચોડીજવારે મહનસિંહ હાથમાં એક તાર લઈ દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. નઝીર વિચારમસ્ત હાલતમાં સોફાપરજ બેસી રહી હતી. તે મહનસિંહને જોતાં એકદમ હસીને સામી દોડી જઈ તેને વળગી પડી. રાજ ઉલ્લસ બની ગયો. નઝીરે તેના વંદસ્થલપર માથું મુકી કુંસકા બરવા લાગી.

“ શું છે પ્યારી ! ”

“ કંઈ નથી. મારું રાંડનું મોત પણ આવતું નથી.” નઝીરે બોલી.

“ કેમ ! આવી વાત કરે છે ? ”

“ તમારો જોગટો ક્યાં છે ? ”

“ આહ ! તું એ બદમાસનું નામ બાળ. વ્હાલી ! હું એનાથી ત્રાસી ગયો છું, જો મારું ચાલે તો હું એના રાખ રાખ જોવડા ટુકડા કરી નાખું પણ—”

“ પણ શું ? ”

“ હું લાચાર છું.”

“ધારો કે તમારી વિરૂધ્ધના બદલ પુરાવા હું તમને લાવી આપું તો ?”

“તું તો મારી રાણી !”

“કબુલ !”

“હા. કયુલ !”

“આ તાર શાનો છે ?” નઝીર મદનસિંહના મળામાં હાથ નાખી તેને સોદા પર બેસાડતી બોલી.

“પેલું બુલબુલ આવે છે.”

“ઠોણુ રાધા ?”

“હા.”

“મહે આવે બહાલા ! તમે અમન અમન કરો. તે જોઈ હું પુલકિત થઈશ.”

“તું મારી આંખોનું નર છે. પણ પેલો બદમાસ હવે આવું આલવા દેવાનો નથી.”

“મને પણ તેણે મધુરૂર ઓડવાની નોટિસ આપી છે.”

“હે !”

“શું તમને ખબર નથી ?”

“નહિ.”

“જુઓ આ તમારી મહોર સાથેનું કુકમનાયું !” કહી નઝીરે સ્વામીનો કુકમ બતાવ્યો.

“આહ ! આ બદમાસના પંઝામાંથી શી રીતે છૂટ ?”

“બહાલા ! કરો ના હું તમને તેના પંઝામાંથી મુક્ત કરીશ.”

“શી રીતે ?”

(૨૩૪)

“કેમ બૂલી ગયા ! તમને બધા પુરાવા હું લાવી આપીશ.”

“પણ કેવી રીતે ?” રાજની આતુરતાનો પાર રહ્યો નહિ.

“બોલાવો જોરાવરસિંહને ! સ્વામીના ધરની ઝડતી લેવાવો.”

“સ્વામી ક્યાં છે ?”

“જહનનમમાં ગયો ! તમે હું કહું તેમ કરોને !” નઝીરનો સ્વર ઉઘો થયો.

“ઓ બહાલી ! તું સાચું કહે છે ? આપણે તેના ધરની ઝડતી લઈ શકીશું ?”

“હા. હા. જલદી કરો.”

મદનસિંહ જોરાવરસિંહને બોલાવી મગાવ્યો અને નઝીર જાતે આ બે જણને લઈ સ્વામી આનંદના ધરમાં ઘૂસી આનંદ રાજ્યના એક બંગલામાં રહેતો હતો બંગલામાંનો બધો સરસામાન રાજ્યનોજ હતો. સ્વામીની એકે ચીજ લાં નહેતી. મદનસિંહને પોતે ધાંચીનો દીકરો છે એવું પૂરવાર કરનારા કામળો જોઈતા હતા. ત્રણે જણે એક પછી એક કપાટ અને ટેબલના ખાનાં ખોલી કામળો ફેંદવા માંડ્યા ત્રણ કલાક સુધી ત્રણે જણે જીવતોડ મહેનત કરી પણ કંઈ ન વળ્યું મદનસિંહના વદનપર નિરાશા છવાવા લાગી.

“ નઝીર ! હવે એની સાથે ખુલ્લી દુખમની થશે.

“ એ જીવતો હશે તોને ! ” નઝીર બોલી.

“ એટલે ? ”

(૨૩૫)

“હમણું એ વાત જવા દો ને કાગળો તપાસો.” આટલું કહી પુનઃ કાગળો ફેંદવા લાગી. એક ધીજો કલાક વહી ગયો. નઝીરે એક નાની ઉસ્ક તોડી નાખી અને તેમાંના કાગળો ખોલનાં એક સીલ કરેલું પરખીડીયું તેને મળ્યું તે પર Official secrets (સરકારી ભેદો) એટલાજ સખ્દો હતા. નઝીરે સીલ તોડી કવર ખોલી નાખી અંદરથી એક કાગળ કાઢ્યો. અને તેની આંખો ખુલાવીથી ચમકી હતી.

“ઓહ ! ફતેહ ! આ જુઓ ! એ મુઓ જોગટો તમારી માની દગાખાજી પર આધાર રાખતો હતો.

ધુજતે હાથે મદનસિંહે કાગળ હાથમાં લીધો. તે નીચે મુજબ હતો.
ઇ. સ. ના જુન માસની ૧૧ મી તારીખે અને પુત્ર ગયો હતો તે મધુપુરની રાણીને રૂ. દસ હજાર રોકડા અને વર્ષે રૂ. ૬૦૦ નું પેન્શન સેવાની સરતે મેં વેચી નાખ્યો હતો એજ મારા પુત્ર મદનસિંહ મધુપુરનો રાજકુમાર છે.

સાક્ષી:

(સહી) મંગેલી નરોત્તમ.

કનલ હન્ટર

(મધુપુરની ધાંચણ !)

જુગતરામ રાવળ.

“કનલ હન્ટર તે મારા પિતાનો આગલો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી અને જુગતરામ આગલો દિવાન ! જદમાસો બાજી તો સારી ખેલ્યા છે !” મદનસિંહ બચકો અને તેજ પળે તેણે એ બચકર કાગળને ઘીવાસળીથી સળગાવી મેલ્યો.

“જોરાવરસિંહ !”

(૨૩૬)

“ જી. ”

“જાઓ, બધા જૂના નોકરોને મળેલી નોટીસો રદ કરો. હવે
મને કોઈનો ડર નથી.”

જોરાવર અથો.

“બહાલી નઝીર ! તુજ મારી ખરી રાણી થશે તે અને જીવતહાન
દીધું છે.” નઝીર હસી ને મદનસિંહને મળે વળગી.

“બહાલા ! હવે રાખાના સત્કારની તૈયારી કરે.

નઝીરના મ્હોખર વિજયી હાથ રમી હલ્લું.

(૨૩૭)

મકરણ ૪૧ મું.

રાજમુગટ ઉતર્યો !

ખીજે દિને સંધ્યાકાલે મધુપુરની સરહદમાં એક કાળી મોટર
જુ'જુ' અવાજ કરતી દાખલ થઇ અને થોડીજ વારમાં રાજમહેલના
કમ્પાઉન્ડમાં જઈ ઉભી એક દાસીએ એક યુવાન સ્ત્રીને મોટરમાંથી
નીચે ઉતારી આ લલના તે રાધા !

રાધા આ અચાનક આકૃતથી યાકુળ બાકુળ બની ગઇ હતી.
બેભાનીમાંથી જાગત થયા પછી તે પોતાની લાચાર દશા સમજી
જઇ સુપ રહી હતી પણ મધુપુર આવતાં સૂધીમાં તેનું વદન મોત
જેવું શીકકું પડી ગયું હતું રડી રડીને તેની આંખો સુજી ગઇ
હતી. મોટરમાંથી ઉતરી લથડતે પગલે તે રાજમહેલમાં દાખલ થઇ
નઝીરે બહાલથી તેને પલંગપર સુવાડી દીધી અને એ બદમાસ બસા
રાધાપર બનાવટી બહાલ વર્પાવવા લાગી.

મદનસિંહ જાણી જોઇને નઝીરની સુમનાથી ખીજા ઝોરડામાં
બેઠો હતો. તેની ખુશલીનો પાર નહોતો થોડીજ વારમાં
રઘુનાથ તેની સામે કુરનીશ બગલવી ઉભો. રઘુનાથની સાથે
કાળીદાસ અને ખીજા ભવાલીઓ પણ હતા.

“રઘુનાથ ! શાખાસ છે તને ! જોલ, શું ધનામ આપું ?”

“બાપુની કૃપા ! પ્રથમ આ બહાદુરોને નવાળો.”

મદનસિંહે કાળીદાસને વીસ હજાર રૂપિયા આપવાનો હુકમ કર્યો
અને તેને તથા તેના સાથીઓને રાજ્યના મહેમાનો તરિકે ઉતારવાની -

(૨૩૮)

આજ્ઞા કરી. મવાલીઓ હરખાઈ ગયા. અને રાજાને સલામ કરી
વિદાય થયા.

“રઘુનાથ ! કંઈ ભય તો નથી ને ?” એકલા પડતા રાજાએ પુછ્યું.

“ભય તમારા જોગટાનો ! અમને કંઈ નથી. અમે બધાને
થાપ આપી છે.”

“શાબાજી ! જોગટાની હવે મને પરવા નથી. એને તો નઝીરે
પૂરો કરી નાખ્યો.”

“શું ખુન કર્યું ?”

“કાણુ જાણે, એ કંઈ કહેતી નથી એટલુંજ કહે છે કે હવે
સ્વામી આનંદ સુર્યના કિરણો જોઈ થકવાનો નથી.”

“જોગમ સાહેબની બકીહારી છે !” ખુશામદી કૂતરો બોલ્યો.

“એ બહુ આલાક છે. રાધાપર હું પાગલ થયો છું. પણ નઝીરનું
જાડુ એણું થતું નથી.”

“કનૈયાને સોજસો ગોપીઓજ હોય નામદાર !”

મદનસિંહ હસ્યો.

“જો રઘુનાથ ! હું તારાપર શ્રીદા થયો છું.”

“આપની કૃપા !”

“કાલથી તું દિવાન થા.”

(૨૩૬)

“નહિ રે બાપુ ! મારે આજ ઠીક છે.” મનમાં ભાવે ને ચૂડી હલાવે એવો રઘુનાથે ઘાટ કર્યો.

“નહિ. નહિ. હવે તારેજ રાજ્યની લગામ હાથમાં બેવી પડશે.”

જેવો બાપુનો હુકમ !”

“બાપુનો હુકમ.” થઈ ગયો તેણે રઘુનાથને દિવાન નીમવાનું દરકરીયું ચીતરી આપ્યું.

“હવે નવા રંગ મહેલમાં પધારો બાપુ !” કહી રઘુનાથ મલકાતો મલકાતો વિદાય થયો.

મદનસિંહ આપનામાં મ્હો જોઈ મુઝો વાંકડી કરી મ્હોમાં પાનનો ફુગ્યો. મારી રાધાના ઓરડામાં ગયો નઝીર ત્યાંજ બેઠી હતી.

“પધારો.” નઝીર બોલી.

“કેમ ! પરી ! કેમ છો ?” મદનસિંહે રાધા તરફ જોઈ પુછ્યું.

રાધા કંઈ ન બોલી.

“રાધા બ્હેન ધણી ચાકી મયાં છે મહારાજ !” નઝીર બોલી અને તેણે આંખનો ઇશારો કરી રાજ્યને વિદાય થવા કહ્યું. રાજા પાળેલા કુતરા પેટે ચાલ્યો ગયો તે નઝીરનો એક સબ્બ પશુ હથાપી ચકે એમ ન્હોણું.

“ઓ બ્હેન !” હું મારા મહમ્મદને ત્યાં સુખી હતી. મને

બચાવી લેા, ભગવાન તમારું બહુ કરશે.” રાધાએ રાજ ગયા પછી નઝીરની વિનવણી કરવા માંડી.

“તમે હમણું શાંત થાઓ. સહુ સારા વાનાં થશે.” બેગમે ધીરજ આપી.

રાધા રકની રડતી બિછાનામાં પડી.

ખીજે દિને રાતાના નવ વાગ્યાનેા સમય હતો. પુષ્પિમાનેા ચંદ્ર આકાશમાં ખીલ્યો હતો જતાં આજે રાજમહેલપર વીજળીની શેશની કરવામાં આવી હતી. મદનસિંહ રાધા સાથે આજે રાસ રમવા જવાનેા હતો. આનંદની ધુનમાં તેણે સાંજે પાંચ વાગ્યાથી શીરાઝી શરાબના જમ પીવા માંડયા હતા. નઝીરે રાધાને શણુગારવામાં કંઈ કચાસ રાખી નહોતી મહા મુશ્કવાન હીરા મોતીના અલંકારો રાધાના શરીર પર ચઢયા હતા. રેઢી મુલાયમ વસ્ત્રો તેની કોમળ દેહલતાપર ફરફરતાં હતા પણ મહમ્મદની રાધાના દીલમાં આરામ નહોતો તે પોંજરામાં પુરાયલી પંખીણી જેવી તડફડી રહી હતી.

સાડાનવેક વાગ્યાને શુભારે નઝીર તેને તજ ગમ્મ અને થોડીવારમાં બદમાસ મદનસિંહ રાધાના શયનગૃહમાં દાખલ થયો તે શરાબની કેદમાં ચકચુર હતો. જતાં વાર તેણે રાધાની કમલદાંડી પકડી રાધા કરી ગમ્મ.

“ડરે છે શ્વાની ? મારી ખુલખુલ । તારે માટે તો મેં આજ અવનિ એક કર્યો છે ।” કહી તેણે રાધાને બાજમાં લેવાનેા પ્રયત્ન કર્યો, રાધા સામી થમ્મ. એક બે વાર તે જુનેર કરી કમીના બાહુ પાસમાંથી છટકી ગમ્મ. દાર્ડીઓ વીધર્યો.

“બ-બ-બુલ બુલ ! મારી સાથે રહ્યામ ?” રાજા બબડ્યો અને રાધાના અંગ પર ધસ્યો.

એજ પળે કમ્પાર્ટમાં ચાર પાંચ મોટરો ધસી આવી અને હોહા થઇ રહી. એક બે જોણીયાર પચ્ચ ચલા. દાદર પર પંદર વીસ માણસો ચઢી આવવાના અવાજો આવવા લાગ્યા. રાજાને આતુ કંઇ જાન નહોતું. રાધા તેની સાથે લડતી લડતી તકરડી રહી હતી. અચાનક શવનગૃહના દ્વાર ખુલી ગયા અને મધુસુરનો પોલીટીકલ એજન્ટ સ્વામી આનંદ, મહમ્મદ અને ખીજા સીપાઇઓ સાથે ધસી આવ્યો.

“ઓ બહાલા !” કહેતી રાધા મહમ્મદ પાસે ફોડી મઇ. એજ પળે એક સીપાઇ નઝીરને પકડી ત્યાં લઇ આવ્યો. મદનસિંહ અવાક થઇ આ વિચિત્ર તમાસો જોઇ રહ્યો.

“મંગલી ધાંચણુના હોકરા ! તને રાધાનું જાળતકારથી હરણુ કરવા અને મીં મહમદને મંભીર છૂળ કરવામાં તમા અનિરૂધ્ધના ખુનમાં મદદ કરવાના આરોપ માટે છીટીસ સરકારના કુકમથી પરહેજ કરવામાં આવે છે.” પોલીટીકલ એજન્ટે મર્નના કરી.

“અને નઝીર ! બદમાશ બહા ! તને સ્વામી આનંદને હગાળા-જીથી ભોંયરામાં નાખી દેવા માટે પકડવામાં આવે છે !” એક ખીજો અમલદાર બોલ્યો.

મદનસિંહ અને નઝીરની જોણડી બન્ધ થઇ ગઇ બન્ને જથ્થા કાલે મ્હોડે પોલીસને સ્વાધીન થયા. સરખસ નીચે ઉતર્યું ત્યાં કમ્પાર્ટમાંજ પોલીસ સીપાઇઓ રહુનાજ, કાળીદાસ અને ખીજા

મવાલીઓને પકડી લાવ્યા. બધાને બેડી પહેરાવવામાં આવી અને આ વિચિત્ર ફોજ મોટરોમાં ગોઠવાઈ ગઈ !

મુંબઈમાં પોલીસ આ બહાસોને પકડી લાવતાં પ્રગ્મમાંથી બળાટ થઈ રહ્યો વર્તમાનપત્રોમાં રોજ રોજ નવા નવા સેનસેશન થયા મુંબઈની સેશન્સ કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યો. રઘુનાથ અને મદનસિંહ દેશપાર થયા, કાળીદાસને અનિર્ધારિત જુન કરવા માટે ફાંસીનો સજા થઈ, તેના મવાલી સાથીઓ સાત સાત વર્ષની જેલ જાત્રાએ ગયા અને બહાસ બધા નજીર બેગમને બે વર્ષની ટીપ મળી.

વાંચનાર, મધુપુર આ રીતે જૂલમી મદનસિંહના પંડામાંથી છૂટ્યું. બ્રીટીશ સરકારે એ રાજ્યને ખાલસા કરી તેનો વહીવટ એક અંગ્રેજ અધિકારી તથા સ્વામી આનંદને સોંપ્યો.

મહમ્મદ અને રાધા હવે પ્રણયગાન ગાતાં જીવનના મેંઘા, દહાવા લે છે અને હવે નારંગીવાળીની પ્રેમ કહાણી ખતમ થાય છે !

સમાપ્ત.

“નુરજહાન” બામ (૨૯૨૬૬)

માથાનો સખત દુઃખાવો, સંધીવા, કમર તેમજ શરીરના દરેક દરદો માટે ધણો અકસીર છે. વાપરી ખાત્રી કરો.

“હુસેની” એઈલ ડીપો,

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦૧૩, મુંબઈ નં. ૯.

 એજંટા બોધએ છે.

“હુસેની” ઓઈલ.

રજીસ્ટર્ડ.

માથુ દુખતું હોય, શરદી સળેખમથી સખત તકલીફ થતી હોય ત્યારે આ ઓઈલના માત્ર એજ ટીપા કપાળપર ધસો કે તુરત આરામ આવી જશે.

રૂમેટીઝમ થયું હોય, હાથ પગના સાંધાઓ ઝલાઇ કે અકડાઇ ગયા હોય, કમર કે સાંધાઓમાં સખત પીડા થતી હોય, તેમજ સંધીવા કે એવા કેમ્ બીન્ન વાથી પીડા થતી હોય, ત્યારે આ ઓઈલનો જરૂર ઉપયોગ કરો. જરૂર આરામ થઇ જશે. કારણ કે આ ઓઈલ દરેક જાતના વા નાશુક કરવાનો અદ્ભુત ગુણ ધરાવે છે.

આ ઓઈલ પવિત્ર વસ્તુઓમાંથી બનાવવામાં આવે છે એટલે કેમ્પણુ ધર્મવાળાને બંદગી વખતે વાપરવામાં હરકત કરવું નથી.

એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.

વેપારી માટે ખાસ ભાવ બારલીની કીંમત ૮ આના.

“હુસેની” ઓઈલ ડીપો,

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૫૦૨૩.

મુંબઈ નં. ૯.

દરેક નાના મોટા શહેરોમાં એજંટા બેઠાએ છે.

બાવન (૫૨)

વર્ષના
જુના
અનુભવી
પેન્ટર

ગુણનાથ

જે. કે. સી.

સોનેરી, રૂપેરી તેમજ બીજા
રંગના હરેક જાતના રંગના
પાટીયા લખનાર નાકના
પડકારો, તથા ચીત્રો ફોટો
અને રૂબરૂના રંગો, લાખ
કિંપર કારવાની સાલો,
સ્કોલો, સીપાર્કના પડકારો,
ચીત્રણના ચોટો વિગેરે
જાણનાર.

સંપર્ક માટે મારે લખો,
ડૉ. કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ.

સીના માથાનો

શ્રંગાર

તેના કાંઠા મુલાળા

ખુબ મન

વા

તેવા વાળ ધરાવતા તથા તેનું રક્ષક કંચક નિહાનની
અસંખ્ય સ્ત્રીઓ

કામીનીઆ ઓઈલ (રજીસ્ટર્ડ.)

વાપરે છે. જે તમારા વાળ જોઈએ તેવા સુંદર ન હોય તથા અગ્રધઃ ખરી
પડેલા, અસ્વચ્છ જેવા દેખાતા હોય તો આજથીજ કામીનીઆ ઓઈલ
ડાઈરેક્શન મુજબ વાળ ધોવો. યોગ્ય દીનમમાં તેમાં તમાને
ધર્મેશ્વર માફમ છે.

કામીનીઆ ઓઈલ વાળ ને નાથાને નાટો એક અચવા ન હોય. વાળમાં
અનહત સુંદરતા આવે છે, અવાળા વ્યાધિઓ દુર થાય છે, અગ્રધઃ વાળો
પાંચ છે તેથી તમારું તેજસ્વીપણું કાયમ રહે છે.

કામીનીઆ ઓઈલ

ઉત્તમ વસાઈતો, નવ સીક, અગ્રધઃ નેલ છે. - અગ્રધઃ, અગ્રધઃ
ખાળકોને એકસાં મુલ્યક છે.

કીમત ખાટલી ૧ ના રૂ. ૧-૦-૦ થી. પી. પી. ૩-૦-૦

કીમત ખાટલી ૩ ના રૂ. ૨-૦-૦ થી. પી. પી. ૩-૦-૦

તા. ૦ ક૦-કામીનીઆ ઓઈલ - જે ગોરેર તથા ગાંધી આરાધના

અગ્રધઃ વેચનારાઓ પાસેથી ને રૂ. ૦ ગાંધીની વખતે કામીનીઆ ઓઈલ
આ નામ વાંચી સીધા જ તમારું નાટી ખરડાવે.

સોલ એજન્ટ્સ:-

ધી એન્ડ્રો ઇન્ડિયન ટ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું,.

ના. ૧૫૫, જુમા મસીદ-મુબા.

